

ESTLANDS SVENSKAR
25 ÅR I SVERIGE

Jubileumsskrift

KUSTBON · 1944 - 1968

SVENSKA ODLINGENS VÄNNER

STOCKHOLM 1968

ESTLANDS SVENSKAR 25 ÅR I SVERIGE

Estlands svenskar

25 år i Sverige

Estlands svenska

1944 - 1968

Estlands svenskar

25 år i Sverige

Jubileumsskrift

KUSTBON 1944 — 1968

KUTURFÖRENINGEN SVENSKA
ODLINGENS VÄNNER

Denna jubileumsskrift utskickas till Kustbons samtliga prenumeranter och ingår som nr 4 i löpande årgång.

Jubileumsskriften kan även erhållas separat genom hänvändelse till

Kustbons expedition: Eknäsvägen 2
112 64 Stockholm

REDAKTÖR OCH ANSVARIG UTGIVARE:

ELMAR NYMAN

© Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner

Tryckt hos Bröderna Lagerström AB
Stockholm 1968

INNEHÅLL

- 7 Förord
- 9 SIGURD CURMAN: Hälsning till estlandssvenskarna — juni 1944
- 11 VIKTOR AMAN: Vår förening och vår tidskrift
- 27 MATS NYMAN: Om 110 rågåbors återinflyttning till Sverige
- 65 ARTHUR JOHANSON: Kyrkan vid Floragatan
- 83 ELMAR NYMAN: Spridda notiser från maj—december 1943
- 101 MAGISTER Y: Två dagar i en estlandssvensk lärares strävsamma liv
- 109 ERIC ÖSTERMAN: Samtal med runöbor
- 116 EINAR HAMBERG: Om estlandssvenska företagare i Sverige
- 121 MANFRED NYMAN: På besök hos en estlandssvensk jordbrukarfamilj
- 130 LARS BROMAN: Några sifferuppgifter
- 138 EDVIN LAGMAN: De estlandssvenska dialekterna i Sverige
- 159 NILS TIBERG: Estlandssvenska Upsalaundersökningen

Förord

Estlandssvenskarnas kulturella samfund Svenska Odlingens Vänner vill genom utgivandet av föreliggande jubileumsskrift dels erinra om den svenska folkstammens uppbrott från Estlands kuster och öar för jämnt ett kvartssekel sedan, dels markera en milstolpe i Kustbons historia, 25 årgångar i Sverige.

Liksom i ett vanligt nummer av vår tidskrift är ämnesvalet mångskiftande. Bidragen varierar starkt såväl beträffande omfång som utformning. Några författare framträder med vetenskapliga ambitioner, andra presenterar kåserande översikter. Denna publikation syftar icke till att ge någon allsidig överblick över estlandssvenskarnas 25-åriga vistelse i Sverige — härtill saknas för övrigt lämpliga undersökningar och ekonomiska resurser. Målsättningen är betydligt anspråkslösare: att helt enkelt förmedla vissa fakta om bakgrunden till återinflyttningen, ge fragmentariska notiser från den långa anpassningsprocessen och lämna upplysningar om vad som gjorts och göres för att bevara kännedom om vår utdöende bygdekultur åt eftervärlden.

SIGURD CURMAN

Hälsning till estlands- svenskarna — juni 1944

I Estlandssvenskarnas månghundraåriga historia har det senaste året i sanning varit ett djupt ingripande märkesår. Ty så måste man givetvis betrakta det förhållandet att det estlandssvenska folket nu på allvar börjat bryta upp från de bygder, där det sedan närmare ett årtusende haft sina fäderneärvda boplatser, där de generation efter generation under arbete och möda och under skilda överheter framlevat sitt liv såsom en yttersta utpost i öster för det svenska folk, från vilket det en gång utgått och vars språk det, trots tidernas växlingar och påfrestningar, alltjämt talar och betraktar såsom sitt modersmål.

Att rycka upp sina rötter ur den jord, som förfädren sedan urminnes tider odlat och bearbetat, att för alltid lämna den kustbygd, där så många tillbragt ett långt och strävsamt liv och där alla haft sin barndoms och ungdoms ljusa minnen, att överge allt det, som tidigare varit föremål för ens strävanden, arbete och kärlek, det sker icke utan mycken vända och smärta. Det inser vi här i Sverige fuller väl. Om Ni, estlandssvenskar, det oaktat underkastat Eder denna smärtsamma operation, så måste det bero därpå, att Ni ansett detta vara den enda vägen att rädda livet, det liv nämligen, som är värt att leva: livet i frihet under eget ansvar.

Och så har Ni, många gånger under överhängande livsfara, ställt färden till det gamla moderlandet i förlitande på

Riksantikvarie Sigurd Curman.

att där finna just det, som Ni fruktat att förlora i Ert hittillsvarande hemland: *friheten!* — Ja, ännu finns friheten i Gamla Sverige, friheten under ansvar, och vi hoppas, att Eder tillit till det gamla moderlandet i detta hänseende aldrig skall svikas.

Så, vill jag först å den s.k. Rågökommitténs vägnar, som av den svenska regeringen fått det ansvarsfulla värvet att taga emot Eder här i landet, till Eder rikta en varm och uppriktig välkomsthälsning. Välkomna till Sverige, som för framtiden skall vara Edert fosterland. Må det kunna giva Eder en ersättning för vad Ni lämnat därborta i Edra fäders land. Må Edra ur den fäderneärvda mulden uppräckta rötter kunna vinna full livskraft i den svenska jorden och må denna kunna giva Eder alla en sådan näring, att den estlandssvenska stammen här kan rota sig fast och blomstra vidare i det gamla moderlandet.

Ur Kustbons första nummer i Sverige (juni 1944).

VIKTOR AMAN

Vår förening och vår tidskrift

Vilken var först, Svenska Odlingens Vänner eller Kustbon? — Frågan är inte ställd för att vara en variant av det gamla problemet om vilken som var först, hönan eller ägget, utan den bör läsas så: Vilken behövdes först efter estlandssvenskarnas överflyttning till Sverige, föreningen eller tidskriften.

Det var alltså Kustbon, som återuppstod först. De flesta estlandssvenskarna hade då redan nått Sverige och var spridda över landet. Kommittén för estlandssvenskarna behövde ett medel för att kunna nå dem med budskap och informationer, och estlandssvenskarna behövde både upplysningar och uttryck för den gamla gemenskapen. Alltså kom Kustbon till.

Ansvarig utgivare blev Kommitténs ordförande Sigurd Curman, redaktör blev inspektör Folke Lindström från Kommittén, redaktionssekreterare estlandssvensken Manfred Nyman. Arbetet sköttes på Tunnelgatan 23, och prenumerationspriset blev 1 kr 50 öre för första årets fyra nummer. Formellt var det Riksföreningens Estlandsutskott som utgav tidskriften.

Första numret kom i juni 1944, då estlandssvenskarnas överflyttning var i full gång. Men om detta stora skeende talar Kustbon ingenting direkt. Tidskriften är intet nyhetsorgan, och estlandssvenskarna själva visste ju i alla fall om det stora som skedde. Numret börjar med en hälsning till estlandssvenskar-

na och fortsätter sedan lugnt och sakligt med redogörelse för svenska fiskeförhållanden och jordbruksbosättning. Tidskriften berättar, att Estlandssvenska klubben på Birkagården samlar estlandssvensk ungdom och att ungdom från Svenska gymnasiet i Hapsal nyligen varit på utflykt till Gripsholm.

En viktig avdelning i detta nummer och i de följande numren är Kommitténs meddelanden. Likaså är familjenotiserna med redan nu; denna spalt blir stående intill tidskriftens senaste nummer såsom en viktig förbindelselänk mellan numera spridda vänner och grannar. Något som finns i detta och i några följande nummer men som småningom försvinner, är reklamannonserna. — Tidskriftens vinjett är densamma som Kustbon hade i Estland under ett antal år: en björkholme med röd stuga och svensk flagga mot en fjärd som bakgrund.

De följande numren liknade det första: information i aktuella frågor, instruktiva artiklar om det svenska samhället, glimtar från förläggningarna, notiser om estlandssvenska möten, även betraktelser och dikter. Illustrationsmaterialet är sparsamt men gott — oftast vackra bilder från svenskbygden eller från estlandssvenskarnas liv i Sverige.

De följande årgångarna utkommer tidskriften med sex nummer. Prenumerationspriset är nu 2 kr 50 öre. Nordiska museet och Landsmålsarkivet söker kontakt med estlandssvenskarna, hemslöjden likaså. De religiösa sammanslutningarna hade gjort det tidigare. Serier av artiklar om svenska sociala förhållanden och om hälsovård. Man får — visserligen glimtvis — en överblick över det som händer estlandssvenskarna i Sverige: militärtjänst, medborgarskap, kolonisering för fiskare och jordbrukare. Odensholm återuppstår på Ormö. Estlandssvenska föreningen är livaktig, idrottspojkarerna gör sig bemärkta, ormsökvinnorna går på kurs i Klintehamn och folkskollärarna i Uppsala. I oktober 1945 är det 6810 estlandssvenskar i Kommitténs förteckning.

Detta år återuppstår även Svenska Odlingens Vänner under Kommitténs egid. Kommittén måste ju någon gång avveckla

S.O.V.'s sångkör, hembygdsdagen 1952 på Tollare utanför Stockholm. — R. Treiberg foto.

sin verksamhet, och då behöver estlandssvenskarna en sammanslutning, som tillvaratar deras intressen och för deras talan.

Torsdagen 29 mars 1945 samlades 35 estlandssvenskar och 6 rikssvenskar till konstituerande sammanträde i Stockholm. Det var fråga om ett fortsättande av den föreningsverksamhet, som ryssarna hade avbrutit 1940; men nu skulle föreningen verka under andra förhållanden och med delvis nya mål.

”Svenska Odlingens Vänner?” — Namnet hade varit adekvat i Estland 1909, där det inte fanns andra sammanslutningar, som verkade för ”svensk odling”; i Sverige är ett sådant namn litet för anspråksfullt, med en dragning mot det komiska — men man ändrar inte gärna ett namn med berättigan-

S.O.V.:s styrelsesammanträde, sept. 1967. Från vänster: R. Stahl, (revisor), A. Lindkvist, R. Aman, L. Broman, V. Aman, E. Nyman, (ordförande), A. Vesterby, E. Hamberg, J. Wallin, E. Lindkvist, (revisor). Ej med på bilden: A. Heldring, E. Lagman, H. Mickelin, J. Poëll. — R. Treiberg foto.

de i det förflutna. Någon namnändring diskuterades inte ens.

Sigurd Curman uttalade förhoppningen, att SOV skulle bli en mötesplats för de bästa strävandena bland estlandssvenskarna i Sverige. Stadgar antogs och val förrättades med den enighet, som alltsedan dess präglat våra sammankomster. Till ordförande i föreningen valdes Anton Vesterberg, och övriga styrelsemedlemmar blev: Manfred Nyman, Viktor Aman (på 3 år), Alexander Samberg, Karl Boman (2 år), Lars Broman, Anders Lindkvist och Elmar Nyman (1 år); suppleanter Alfred Heldring (3 år), Hugo Mickelin (2 år), Anders Stenholm och Ellen Blees (1 år). Till revisorer valdes Dagmar Pettersson och August Bergman med Lars Lindström och Helena Zeisig som suppleanter. — Av dessa har Lars Broman under alla år kvarstått i styrelsen på posten som skattmästare.

Ett drag i de antagna stadgarna är värt att lägga märke till: månheten om att bevara föreningen som estlandssvensk. Stad-

I förgrunden Edvin Lagman, t.v., och Manfred Nyman — båda stöttepelare för S.O.V. i Sverige. — R. Treiberg foto.

garna preciserar vem som ska räknas som estlandssvensk, och endast en sådan får bli aktiv medlem; rikssvenskar får bli stödjande medlemmar men inte ingå i styrelsen. (I "gengäld" får de betala en högre medlemsavgift — 5 kr mot aktiv medlems 2 kr.)

Föreningens verksamhet planeras: sammankomster med estlandssvenskarna skall ordnas, en sångkör borde bildas, historia upptecknas, filmer inköpas och bilder samlas. Från 1 juli 1945 blir SOV även utgivare av Kustbon.

Som man ser, finns här redan de flesta av föreningens verksamhetsgrenar genom åren. Det fanns även andra förslag, som inte har kunnat realiseras, t. ex. fastare anknytning till en bestämmd folkhögskola, som skulle ta emot elever och kulturellt material från Svensk-Estland, planer på en estlandssvensk hem-

bygdsgård m. m. Åtskilliga förslag har under årens lopp rentav avancerat fram till beslut men har sedan inte kommit till utförande; föreningens protokollbok har ganska mycket av frejdiga föresatser och glömda beslut.

Mycket har dock utförts. Sammankomsterna har blivit fast sedvänja och har inte mattats genom åren; en sångkör har föreningen haft i ett par omgångar: 1943—44 och under åren 1951—53; filmer har anskaffats — synd bara, att det blev så litet filmat i svenskbygden; och ett bildarkiv kom slutligen till stånd, främst genom Richard Amans insats (från 1959).

Från början var det tänkt, att lokalföreningar skulle kunna bildas ute i landet. En sådan bildades i Eskilstuna och ägde bestånd under åren 1946—50. En livskraftigare form av verksamhet företräder Runö-utskottet, som alltsedan 5 januari 1946 samlat öborna till regelbundna träffar.

Nya initiativ har kommit till.

1950 utarbetades frågeformulär för en undersökning om de ekonomiska förhållandena i svenskbygden. Nära 1200 formulär sändes ut (1951), men bara en mindre del kom tillbaka besvarade. Olika metoder att få in materialet diskuterades och prövades, men resultatet förblev magert.

1949 fattades beslut om utgivandet av ett estlandssvenskt sånghäfte, och 1957 var "Du sköna sång" alldeles färdig och såldes för 5 kr st.

1953 prövades medlemmarnas intresse för studieaftnar. Början gjordes med ett besök på Historiska museet; men det kom bara 7 deltagare, styrelsemedlemmar inräknade.

Till SOV:s 50-årsjubileum ordnades på Nordiska museet en utställning av "Estlandssvensk folkkultur". Den öppnades 11 september 1959 och blev en framgång.

På årsmötet 1951 talades om planer på ett samlingsverk om estlandssvenskarna. En bok om dem hade varit påtänkt tidigare, i samband med överflyttningen, men hade då inte blivit av. Nu skulle SOV försöka ge ut den i två delar. — Företaget blev krävande. År efter år låg det och värkte i föreningens verksamhetsberättelse, tills redogörelsen för 1961

äntligen kunde konstatera, att första delen kommit ut. Det långa dröjsmålet hade haft det goda med sig, att föreningen hunnit samla pengar och nu kunde klara utgivningen utan bidrag utifrån. 1964 kom andra bandet. Ämnet kräver en tredje del, som alltjämt är under utarbetande.

De estlandssvenska mötena!

De första sammankomsterna ägde rum före SOV:s tillblivelse. Birkagårdens ungdomsträffar har nämnts ovan. Estlandssvenska föreningen samlade i början nyanlända till festlig samvaro vid flera tillfällen, och föreningen var livaktig många år framöver. Mötena i Betesdakyrkan kan sägas vara en fortsättning av den andliga verksamheten kring bönehusen i den forna hembygden. Med Arthur Johanson som samlande gestalt har de blivit en fast tradition.

Svenska Odlingens Vänners första årsmöte hölls å godtemplargården Tollare 16 juni 1946. Där hölls årsmötena sedan årligen fram till 1955, då de flyttades till Saltsjöbaden. Själva årsmötet har alltid varit en snabbt undanstökad angelägenhet; resten av dagen har ägnats åt ett hembygdsprogram. Det är hembygdsdagen, som samlar de många hundradena av deltagare. Det är där som man under några timmar får träffa estlandssvenskar från hela landet; och där träffar man också deras rikssvenska vänner från tidigare år, åren i Estland.

Höstsamkvämet gavs i början anknytning till Gustav Adolfsminnet, men allteftersom åren gått, har estlandssvenskarna blivit lika "avnationaliserade" som rikssvenskarna, och sammankomsten i november har blivit enbart höstsamkväm. Margaretaskolan på Adolf Fredriks kyrkogata har varit den vanligaste möteslokalen.

Under ett par år anordnade föreningen även vårfester, men dessa gick med ekonomisk förlust och fyllde ingen egentlig uppgift. De blev närmast av nöjeskaraktär, och det kan ju inte vara meningen, att SOV skall tävla med nöjesindustrin om att locka folk. Vår förening bör ge något som inte går att få på annat håll, något som angår vårt eget folk. — Så har det blivit: hembygdsdagen med föredrag och musik som stående in-

slag, höstsamkvämen med bildvisning och kaffe. Våra klubbmästare — i tur och ordning Hugo Mickelin, Anders Lindkvist och Albert Vesterby — har gjort ett gott arbete.

Så återstår att säga något mera om Kustbon, som 1945 blev SOV:s angelägenhet.

Tidskriften är SOV:s största företag, och ibland vet man knappast vilket som är huvudföretaget — det är tidskriften som kräver den mesta omsorgen, och det är också den som ute i landet är den främsta bäraren av den estlandssvenska gemenskapen.

Kustbon borde komma ut en gång i månaden, menades på årsmötet 1946; men det var inte redaktören som yrkade på det. På årsmötet 48 befarar redaktören rentav, att Kustbon

*Runar Grenfelt
— gärna anlitad
spelman... —
R. Treiberg foto.*

Dräktparad på hembygdsgdagen 1959 i Saltsjöbaden. Från vänster: Rågö, Nuckö, Ormsö, Runö, Rågö. — R. Treiberg foto.

måste läggas ned: det är brist på stoff, läsekretsen medverkar för litet. — Under inga omständigheter! svarar årsmötet. Men mötesdeltagarna gör sedan ingenting för att hjälpa den staccars mannen; han lämnas lika ensam som förut med sina svårigheter. Överhuvudtaget visar estlandssvenska möten stor enighet i besluten och särskild generositet vid fördelning av uppgifter.

Besvärligt är det också att få in prenumerations- och medlemsavgifter. Det krävs an-, upp- och förmaningar i tryck, brev och telefon.

Tiden går, och Kustbon knogar vidare.

Vid årsskiftet 1952/53 klagar redaktören över brist på tid och material. Ändå anser han, att tidskriften borde utkomma ett år till — för att fylla en tioårsperiod i Sverige. Styrelsen är tydligen inte beredd att alldeles lägga ned tidskriften, men

i protokollet 3 februari 53 konstateras litet sorgmodigt, att Kustbon f o m nästa år nog får ges ut i blygsammare format.

Men vi vet ju att SOV:s beslut inte alltid är att lita på; ibland gör man tvärtom. Kustbon har blivit bättre — utseendet uppsnyggt och innehållet sovrat. Man har vid läsningen inte heller känning av den kroniska bristen på material. I tidiga nummer kunde man undra t. ex. vad "Salmon — laxen" hade just i Kustbon att göra eller över "Abborren VURP:s" relationer till den aiboländska folkstammen, i senare nummer märks inte redaktörens ansträngningar att skaffa fram material. Men vi vet ju om dem.

En särskild prövning för Kustbons redaktör var faktorn i det norrlandstryckeri, där tidskriften kom till. Denne eljest förträfflige man måtte ha föresatt sig att varje enskilt nummer av Kustbon skulle komma för sent; oåtkomlig bortom ödemarkerna kunde han i telefon ge utfästelser och förklaringar, som blev alldeles nedbrytande för den hjälplöse redaktören. — Tidskriften flyttade småningom till ett tryckeri i Stockholm, och där arbetar man efter en tidsplan som håller.

Låt oss plocka litet i de 25 årgångarna av Kustbon.

I februari 1946 är Kustbohemmet på Ramsö färdigt att ta emot de första åldringarna.

Andaktsstund för estlandssvenskarna i radio. — Arthur Johanson (3 sept.).

3400 estlandssvenkar har fått svenskt medborgarskap, av 7300 i Kommitténs förteckning (dec. 46).

Estlandssvenska föreningen väljer Lucia.

Detta år fyller Jakob Blees 80 år. Vi minns hans böcker och artiklar om estlandssvenskarna. Han dör året därpå.

Rågöstiftelsen förmedlar jordbruksfastigheter åt estlandssvenskar fr. o. m. 1945 i större omfattning. 1947 har estlandssvenskar övertagit 51 jordbruk och 27 fiskarlägenheter.

Bondegatan 94 härjad av eld (nov. 47). Flera estlandssvenska familjer husvilla.

F. d. lärare och elever från Svenska Gymnasiet i Hapsal på utflykt (pingsten 48).

Stor estnisk sångfest i Stockholm (juni 48). Esterna är duktiga. Komminister John Klasson död.

Runödag på Singö.

Resebrev av vittfarande estlandssvenskar. Notiser om Estland och de forna svenskbygderna där. Statistik över estlandssvenskar, som var kvar på andra sidan Östersjön. (1949). Korsord i Kustbon f. f. g.

Carl Mothander ger ut boken "Svenske kungens vita skepp". Kustbon ändrar utseende: vinjetten med den röda stugan på björkholmen flyttas till insidan; framsidan får en större bild med estlandssvenskt motiv. Så har det varit sedan dess (1950). Kommittén för Estlandssvenskarna har slutfört sitt uppdrag. Den har verkat i nästan tio år, Curman — Hafström — Östberg och alla medarbetare (1950).

Religiösa betraktelser regelbundet i Kustbon fr. o. m. aug. 50, oftast av Nils Bolander eller Sven Danell.

Jullekar från Runö i december-numret. Allt oftare etnografiska artiklar, t. ex. av Gustav Ränk.

SOV anordnar filmafton.

Paul Johansen ger ut sin bok om Revals grundande och estlandssvenskarnas inflyttning till Estland (1951).

Estlandssvenska idrottsmän gör sig bemärkta. Algot Friberg svensk mästare i diskus två år å rad. Brottaren Edvin Vesterny samlar SM-tecken och tar senare även olympisk medalj.

Gideon Danells ordbok över nuckömålet kommer ut (1952). Författaren 80 år aug. 53.

Sven Danells "Guldstrand"; om författarens sju år i Svensk-Estland.

Joel Nyman 70 år (juni 52).

Anu Engblom död (nov.).

Johannes Gjärdman död (jan. 53).

10-årsminnet av överflyttningen.

Förste estlandssvenske fil doktorn — Alvin Isberg.

Historia på dialekt i Kustbons julnummer (1953) f. f. g.

Lars Broman, t.h., S.O.V.:s skattmästare och Kustbons expeditjonschef alltsedan tidskriften startades i Sverige sommaren 1944. T.v. om honom styrelseledamöterna Richard Aman och Anders Lindkvist. — R. Treiberg foto.

Då och då glimtar om esternas kulturella verksamhet i Sverige. Även baltyskar och finlandssvenskar intresserar sig Kustbon för och naturligtvis för gammalsvenskbybor. Gammalsvenskbyborna 25 år i Sverige.

Kustbon ger ut Gammalsvenskby-nummer (juli 54).

Sven Danell biskop (1955).

Erik Schmidt från Nargö har utställning i Stockholm (okt.—nov.).

Gideon Danell död (maj 57).

Johan Hörnström död (sept.). Han var en av SOV:s grundare 1909.

Edvin Lagman disputerar (mars 58).

Daniel Freiman svensk mästare i boxning, mellanvikt.

Från S.O.V.:s jubileumsmöte i Saltsjöbaden augusti 1959. I förgrunden tre av föreningens hedersledamöter, Adam Heldring, Anton Vesterberg och Dagmar Pettersson. — R. Treiberg foto.

Kustbon börjar komma ut med fyra nummer per år, mot tidigare sex; men samtidigt får den bättre papper och flera sidor per nummer (1958).

Historia, språk och kultur får allt större utrymme, informationen om det svenska samhället har försvunnit. Mera bilder. Humoristiska inslag både på dialekt och på riksspråk. Politiska frågor berörs inte. Notiser om examina tas gärna med, likasom för att glädjas över stammens duktighet. — Eller är det bara den vanliga överskattningen av det bokliga?

Födelsedagsuppgifter är också vanliga. Alla står vi i sinom tid på Kustbons baksida, men somliga får notis inne i tidskriften också. Att vara född är naturligtvis ytterst viktigt för var och en av oss — hur skulle man annars ha klarat sig? — men att få födelsedagsnotis i Kustbon är inte lika nödvändigt. De som blivit utan må veta, att det bara är slumpen och goda vänner som sätter in den.

Nils Tiberg filosofie hedersdoktor (maj 1962).

Elmar Nyman disputerar (sept. 63); Ivar Pöhl likaså.

Hjalmar Pöhl död (juni 64).

Serien "Bygdens ansikte" börjar med Nargö i Kustbons marsnummer (1965). Serien når sin avslutning i mars 68.

Carl Mothander död (april 65).

Paul Johansen död (april 65).

Kustbons marsnummer 66 ägnas åt minnet av Sigurd Curman, död i febr.

Alfred Hammerman död (okt. 66).

Gunnar Schantz' bok "Runö" (1967).

1968 är Kustbons 25:e årgång i Sverige.

SOV får nya stadgar. Föreningen omorganiserar med bygderåd och arkivstyrelse. 25-årsjubileet firas med utställning på hembygdsdagen. Medlemsavgiften är nu 10 kr.

Detta ensidiga plock ur skeendets ström visar hur tiden har gått fram över vårt folk och våra vänner. Av Kustbons innehåll är detta urval bara en liten del. Men om tidskriften i dess helhet gäller, att den med åren har blivit mer tillbakablickande i det som varit än kringskådande i dagens händelser. Det är den gamla bygden som har fått belysningen, i dagens samhälle finns estlandssvenskarna inte längre som särskild grupp. Och det är en medelålders, en åldrande läsekrets som tidskriften vänder sig till — den som redan i Estland var vuxen nog att hinna uppleva bygden och som har minnen därifrån.

Det tycks med människorna vara som med gässlingarna att de "präglas" på det som de upplever som små; detta blir de sedan känslomässigt aldrig mera kvitt. Det är de i Estland uppvuxna som besöker SOV:s möten och som läser Kustbon. Att försöka tubba ungdomen till att komma med torde knappast vara motiverat; kanske kommer dess intresse för sin härkomst att vakna senare. Många vuxna estlandssvenskar är heller inte med i den estlandssvenska gemenskapen, men SOV har inte orkat eller ens velat ägna sig åt medlemsvärvning. Att stödja föreningens verksamhet har fått ske av egen övertygelse. Det finns en trogen skara — och den är inte så liten — som

bär upp föreningen och tidskriften. Så här har den sett ut genom åren:

Medlemmar i SOV		Prenumeranter på Kustbon
1946	342	1280
1947	425	1300
1948	496	1264
1949	559	1020
1950	404	1159
1951	545	1200
1952	470	1200
1953	500	1200
1954	450	1200
1955	450	1250
1956	420	1280
1957	400	1300
1958	400	1320
1959	400	1380
1960	400	1400
1961	400	1400
1962	400	1450
1963	450	1450
1964	400	1500
1965	400	1450
1966	350	1420
1967	400	1450

Vi lägger märke till att antalet prenumeranter inte minskat; en del har naturligtvis avgått, men nya har kommit till. Tidskriftens främsta problem har sålunda inte varit bristen på läsare utan knappheten på medarbetare. Estlandssvenskarna är ett tystlåtet folk, som inte gärna tar till den offentliga pennan. Och det speciella ämnesområdet begränsar urvalet ytterligare. Att Kustbon inte haft råd att betala skäliga honorar, spelar däremot inte någon avgörande roll. Större tillgång till pengar skulle inte ha kunnat nämnvärt vidga rekryterings snäva ring. —

Kustbons redaktion:

	Ansvarig utg.	Redaktör	Redaktions- sekreterare
1944	Sigurd Curman	Folke Lindström	Manfred Nyman
Aug. 45	„	Manfred Nyman	
1946	„	„	Rita Rosen
1947	Manfred Nyman	Edvin Lagman	„
1949	„	„	Olle Lindström
1950	„	Elmar Nyman	Lars Broman
1952	„	Manfred Nyman	„
		Anders Stenholm	„
		(Sept.)	„
Okt. 60	Edvin Lagman	Albert Vesterby	„
Dec. 60	„	Anders Stenholm	„
Juni 61	„	Edvin Lagman	„
Juni 64	„	Elmar Nyman	„
Sept. 64	„	Edvin Lagman	„
1966	„	Viktor Aman	„
Juni 67	„	Elmar Nyman	„
Dec. 67	Elmar Nyman	„	

Låt oss komplettera denna uppställning med en lista över föreningens ordförande:

1945—50	Anton Vesterberg
1950—57	Elmar Nyman
1957—66	Edvin Lagman
1966—	Elmar Nyman

Som synes är det några få personer, som burit huvudansvaret för förening och tidskrift. De har under årens lopp växlat i ledningen såsom löparna växlar i ett långlopp: tröttnar en, så går en annan fram och drar; loppet går vidare. Än har SOV uppgifter framför sig.

MATS NYMAN

Om 110 rågöbors återinflyttning till Sverige

Den 17 oktober 1940 anlände till Stockholm med passagerarfartyget "Estonia" 110 rågösvenskar från Estland. På Skeppsbron stod en skara höga ämbetsmän och kulturpersonligheter för att välkomna den lilla gruppen, som lämnat sina boplatser för att söka sig en ny existens i sina förfäders land. Ett stort pressuppbåd och många nyfikna stockholmare hade också samlats.

Vilka var orsakerna till rågöbornas uppbrott? Var det politiska, sociala eller andra faktorer som spelat in? Vem tog initiativet till överflyttningen — rågöborna eller Sveriges regering? Rådde det delade meningar om nödvändigheten av en sådan överflyttning? Framställningen syftar också till att utreda i vilken omfattning förberedelser hade vidtagits i Sverige för att mottaga dessa 110 (och eventuellt fler). Hur var mottagarorganisationen uppbyggd, vilka var dess befogenheter, vilken dess personella sammansättning?

Hur snabbt kunde rågöborna erhålla arbete? Inom vilka yrkesgrenar kunde de beredas sysselsättning? Hur inverkade krissituationen på deras anpassningsprocess? Slutligen lämnas

exempel på hur pressen reagerade. I vilken utsträckning rädde i tidningarna delade meningar om en partiell respektive total återinflyttning av Estlands svenskar? Fanns det någon grundläggande skillnad i uppfattningen mellan borgerlig press och arbetarpress? Hur ställde sig speciellt den kommunistiska pressen till dessa utvandrare från "socialismens förlovade land"? Anade man i pressen ett nytt Gammalsvenskbyproblem?

I BAKGRUNDEN TILL ÖVERFLYTTNINGEN

Den s.k. basperioden

Som bekant undertecknades den 23 augusti 1939 i Moskva en nonaggressionspakt mellan Tyskland och Sovjetunionen. I ett hemligt tilläggsprotokoll till ickeangreppspakten preciserades bl.a. de två signatärmakternas intressesfärer. I den baltiska regionen tillföll Finland, Estland och Lettland Sovjetunionen och Litauen Tyskland. Genom en kohandel i september fastslogs att också Litauen tillhörde Sovjetunionens intressesfär. Tyskland kompengersades på Polens bekostnad.¹

Genom denna pakt, den s.k. Molotov-Ribbentrop-pakten, hade Sovjetunionen nått ett mål som den länge haft i sikte.² Det gällde att invänta ett lägligt tillfälle att utnyttja paktens möjligheter. Ett sådant kom vad beträffar Estland oväntat snabbt. Som förevändning till att påtvinga landet en ickeangreppspakt med Sovjetunionen utnyttjades det s.k. "Orzel"-intermezzot. "Orzel" var en i Revals hamn internerad polsk ubåt som obemärkt lyckades lämna hamnen. Tysklands bundsförvant Sovjet anklagade den estniska regeringen för bristfällig övervakning och förklarade att det ämnade överta uppgiften att skydda Estlands kuster. För att ge eftertryck åt sin utfästelse företog Sovjet flera flygraiders in över estniskt territorium och patrullerade med sin flotta utanför Estlands territorialvatten.³

I slutet av september 1939 kallades företrädare för Est-

De första stegen på svensk mark (17/10 40). — Dagens Nyheter foto.

lands regering till Moskva för att diskutera utformningen av en ömsesidig biståndspakt. Den internationella situationen var sådan att Estland måste acceptera ett diktat. Allt väpnat motstånd föreföll meningslöst då landet inte kunde påräkna någon hjälp utifrån. Redan den 28 september undertecknades en biståndspakt på tio år.⁴ Enligt den estniske utrikesministern Selter, som var den ena av undertecknarna, yttrade Stalin vid underteckningsceremonin att Selter nog inte anade vilken tjänst Sovjetunionen genom denna pakt hade gjort det estniska folket.⁵ Den 5 oktober var det Lettlands och den 10 oktober Litauens tur att acceptera biståndspakter med Sovjetunionen.⁶

Vad innebar den estnisk-ryska biståndspakten? Enligt artikel 1 i fördraget förpliktar sig fördragsparterna att ge varandra all hjälp, även militär, vid direkt angrepp eller angreppshot. Sovjetunionen lovar i artikel 2 att på gynnsamma villkor bidra till det estniska försvaret genom leveranser av vapen och annan krigsmateriel. Estniska republiken fick som motprestation förplikta sig att låta Sovjetunionen upprätta flottbaser på de estniska öarna Ösel och Dagö och i staden Baltischport samt några flygplatser i det inre av landet. För att kunna skydda dessa flott- och flygbaser skulle Sovjetunionen ha rätt att på därför bestämda områden på egen bekostnad stationera land- och luftstridskrafter. Var dessa stöddepunkter och flygplatser exakt borde förläggas skulle fastställas genom särskilda överenskommelser (art. 3).

Det betonades i artikel 4 att genomförandet av pakten på intet sätt fick inskränka de fördragsslutande parternas suveräna rättigheter, deras ekonomiska system eller deras statsstruktur. De sektorer som anvisades för förläggning av baser och flygplatser skulle även i fortsättningen förbli estniskt territorium — det var alltså endast fråga om ett hyresförhållande. I ett hemligt tilläggsprotokoll med samma datum som biståndspakten bestämdes att Sovjet skulle ha rätt att stationera upp till 25 000 man i Estland. Baserna för dessa trupper förlades ej endast till Ösel och Dagö utan också i trakten kring Hapsal (svenskbygden) och i Baltischport med omgivning (också en

del av svenskbygden). Den 18 oktober 1939 marscherade de ryska trupperna in. Den s. k. bastiden hade börjat.⁷

Det föreföll först som om sovjetstyrkorna i Estland inte tänkte blanda sig i landets inre angelägenheter. Från och med undertecknandet av biståndspakten startades emellertid på alla fronter ett intensivt mullvadsarbete,⁸ vars resultat plötsligt uppenbarades ca åtta månader efter ryssarnas inmarsch i basområdena. Den 16 juni 1940 presenterade sovjetregeringen utan föregående varning estniska regeringen en not, vari Estland beskylldes för att ha brutit mot paktens bestämmelser. Det skulle tillsammans med Lettland och Litauen ha ingått en militärallians riktad mot Sovjetunionen. (Så sent som den 29 mars 1940 hade Sovjetunionens utrikeskommissarie Molotov förklarat, att förbindelserna mellan Sovjetunionen och de baltiska staterna utvecklades tillfredsställande och att bestämmelserna i biståndspakten noga efterlevdes.⁹) Sovjet kände sig hotat och krävde för sin säkert i en not av ultimativ karaktär 1) att den estniska regeringen utan motstånd skulle tillåta att ett obegränsat antal ryska trupperheter förlades i Estland för tryggande av Sovjetunionens säkerhet och 2) att en ny regering tillsattes som erbjöd tillräckliga garantier för att biståndspaktens bestämmelser strikt iakttoogs. Estlands regering fick 8,5 timmar på sig för att utarbeta ett svar. Det tillades i noten att ett avslag på sovjetregeringens krav skulle följas av ett omedelbart inträngande i Estland av sovjetarmén, som var samlad vid gränserna.¹⁰

Det fanns naturligtvis nu ännu mindre anledning för den estniska regeringen att bjuda motstånd än under föregående höst. Ryssarna torde vid denna tidpunkt ha haft ca 100 000 man i landet, varav ca 50 000 i huvudstadens närhet. Flera divisioner låg i alarmberedskap vid estnisk-ryska gränsen. Det var heller inte obekant för esterna att ansemliga styrkor kunde landsättas från krigsfartyg som väntade i farvattnen utanför Reval.¹¹ Vad beträffar det internationella läget hade det under de åtta månader som gått sedan den ömsesidiga biståndspakten undertecknats förvärrats sett ur de baltiska ländernas syn-

punkt. Finland hade måst kapitulera i mars 1940 och i juni blev Storbritannien och Frankrike slagna i väster. Det ser ut som en tanke att ryssarnas nya aktion mot de baltiska länderna började samma dag — den 14 juni — som Paris föll.¹²

Mot bakgrunden av den internationella situationen och det faktiska läget — Estland var ju redan till hälften ockuperat av ryska trupper — såg sig den estniska regeringen alltså tvungen att acceptera ryssarnas ultimatum.

Estland sovjetiseras

Den 17 juni 1940 ryckte nya ryska styrkor in i landet. Revals hamn liksom kustbefästningarna besattes. Överallt var rysk militär på marsch och ockupationen av landet var snart ett fullbordat faktum. Efter samma mönster skedde den militära ockupationen av Lettland och Litauen.¹³ Sedan ockupationen genomförts försågs Estland och de två andra baltiska staterna med sovjetvänliga regeringar. För Estlands del tillsattes en sådan den 21 juni, sedan landets president Konstantin Päts först ”informerats” av sovjetgeneralen Sjdanov, en av Stalins närmaste medarbetare.

Den nya regeringen bestod av en del vänsterorienterade socialdemokrater, radikala intellektuella och några personer med rent borgerliga åsikter. Premiärminister blev läkaren och författaren Johannes Vares-Barbarus. För att folket inte skulle oroas alltför mycket gavs denna nya regering instruktioner att offentligt på det bestämdaste understryka sin avsikt att upprätthålla Estlands oberoende och bedyra att den inte hade någon tanke på att genomföra en social eller politisk omvälvning.¹⁴ Utrikesminister Nigol Andresen förklarade i ett tal den 2 juli, att den nya regimen till sin form var att betrakta som strikt konstitutionell men till innehållet till en viss grad som revolutionär. Om det befanns nödvändigt att ändra på vissa lagar skulle detta givetvis ske i överensstämmelse med föreskrifterna i landets konstitution, lovade Andresen. Andra regeringsmedlemmar skyndade sig likaså att avge försäkringar och utfästelser.¹⁵

Ett par veckor efter ockupationen hade den sovjetvänliga regeringen avskaffat den rest av förenings-, församlings- och pressfrihet som fanns kvar från föregående regim. Alla politiska organisationer utom kommunistpartiet upplöstes. Även de kulturella sammanslutningarna förbjöds något senare.¹⁶ Att den nya regimen inte hade för avsikt att följa landets konstitution stod klart för alla, då regeringen den 6 juli efter påtryckningar från general Sjdanov upplöste parlamentet och ändrade vallagen i icke-konstitutionell ordning. Nyval till parlamentet hölls redan 8 dagar efter parlamentets upplösning — den estniska författningen krävde att minst 35 dagar skulle ha förflutit mellan vals utlysande och valdagen. För nominering av kandidater till parlamentet gavs en frist på 4 dagar¹⁷. I Estland liksom i Lettland och Litauen avvisades samtliga oppositionella kandidater, som förklarades vara "folkets fiender". Endast kandidater för Det arbetande folkets förbund, ett parti bestående av 22 organisationer vars medlemmar var kommunister eller kommunistympatisörer, fick möjlighet att delta i valkampanjen. Strategiskt utplacerade propagandister och organisatörer utvecklade en febril aktivitet. Det arbetande folkets förbund presenterades överallt i pressen, och radion stod till dess förfogande. För motståndarna var press och radio stängda och folkmöten förbjudna.¹⁸

De nya härskarna hade dock ett allvarligt bekymmer — att få folket till valurnorna. Den 14 juli skrev tidningen *Rahva Hääl* (Folkets Röst) i sin ledare: "Valskolkning skulle vara en stor oförsiktighet. I den nuvarande situationen kunde vi anse passivitet som en fientlig attityd mot det arbetande folket; endast den som handlar emot det arbetande folket vill hålla sig passiv".¹⁹ Samma tankegång kom till uttryck på talrika affischer. Samtidigt försäkrades att intet kunde vara heligare för Det arbetande folkets förbund och för regeringen än att skydda Estlands oberoende. "De som påstår motsatsen", hette det dagarna före valet i press och radio, "är ansvarslösa provokatörer, vilka söker åstadkomma en klyfta mellan regering och folk och därför har stränga straff att vänta".²⁰

När valresultatet tillkännagavs bereddes alla som följt utvecklingen under dessa dramatiska dagar en stor överraskning. Det angavs officiellt att inte mindre än 84,1 procent av landets röstberättigade väljare deltagit i valen och att 92,8 procent av dessa hade röstat på Det arbetande folkets förbund. Det fanns givetvis ingen möjlighet att undersöka riktigheten av dessa röstsiffror. Icke sovjetiska källor anger att högst 50 procent röstberättigade medborgare kan ha deltagit i valen.²¹ Officiellt hette det: "Aldrig någonsin tidigare har valdeltagandet i Estland varit så livligt, och aldrig förr har något politiskt parti fått en så överväldigande majoritet".²² Samtliga kandidater som uppsatts av Det arbetande folkets förbund hade invalts.

Ett par dagar efter valen kunde man i den estniska pressen läsa en appell från "det estniska arbetande folket", där man krävde att Estland omedelbart skulle proklamera sig som sovjetrepublik och begära anslutning till Sovjetunionen. Vidare krävdes nationalisering av de stora industrierna, expropriering av stora jordegendomar etc.²³ Det nyvalda s.k. folkparlamentets första sammanträde hölls den 21 juli 1940. Redan dagen därpå beslöts genom enkel handuppräckning att Estland skulle vädja till Sovjetunionen om att bli inkorporerat med den. Ingen ledamot lade ner sin röst.²⁴

Genom "folkparlamentets" beslut (det bör observeras att man här hade att göra med *en* kammare, medan den formellt gällande estniska konstitutionen stadgade om ett tvåkammarparlament) hade man helt frångått den konstitution som regeringen några dagar tidigare lovat använda som sitt enda rättesnöre. Det nya parlamentet utsåg en 20-mannadelegation som hos Sovjetunionens Högsta råd skulle anhålla om Estlands upptagande i den stora sovjetfamiljen. Det kan nämnas att Estlands president Konstantin Päts ett par dagar efter det nya parlamentets första sammanträde avsattes och kort därefter deporterades till det inre av Ryssland.

Den 6 augusti 1940 beslöt Sovjetunionens Högsta råd att bevilja anslutning, och från detta datum är Estland enligt

Under uppsikt av rysk militär beslutar Estlands "folkparlament" om landets inkorporering med Sovjetunionen. — Ur: Eesti riik ja rahvas... III.

sovjetrysk uppfattning att räkna som sovjetrepublik.²⁵ Här-
efter gick utvecklingen i ett alltmer accelererat tempo. Den
25 augusti avsattes övergångsregeringen från den 21 juni och
ersattes med folkkommisariernas råd. Samtidigt döptes "folk-
parlamentet" om till Sovjetrepubliken Estlands Högsta råd,
varefter landet fick en ny sovjetkonstitution enligt standard-
modell.²⁶

Likriktningen av landets ekonomiska liv skedde i lika snabbt
tempo. Den 23 juli antogs ett lagförslag som gick ut på att
banker, större industriföretag samt all jord och alla natur-
rikedomar skulle nationaliseras. Alla banktillgodohavanden
överstigande 800 estniska kronor förklarades för statsegendom.

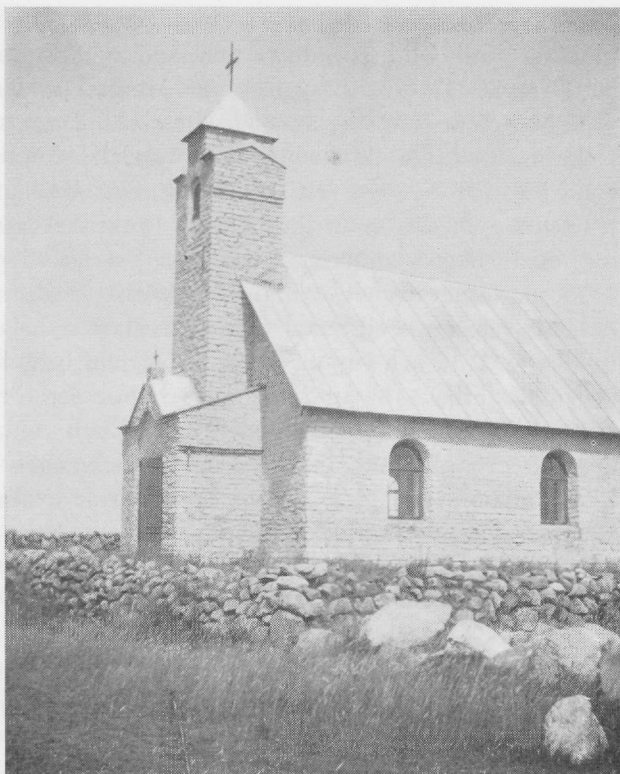
De som hade mindre än 800 kronor på bank fick rätt att ta ut 100 kronor i månaden. 800 kronor, som ännu i juli representerat en ganska aktningsvärd summa, skulle snart inte motsvara mer än priset på en kostym. För att lugna allmänna opinionen tillgrep regeringen löneförhöjningar, men samtidigt mångdubblades också priserna.²⁷

Nationaliseringen av jorden innebar att jordbruken inte fick vara större än 30 hektar; sammanlagt stympades ca 33 000 jordbruk som var större än 30 hektar. 3 000 styckades trots att de var mindre än 30 hektar. Närmare 4 000 s.k. storsjordbrukare blev helt utan jord. Av statens jordreserver utdelades jord till mer än 50 000 personer, men dessa jordbruk maximerades till 12 hektar.²⁸

Även annat kan nämnas i en kort översikt av den nya samhällsordningen. Självständighetstidens polis likviderades. Armén upplöstes delvis och förenades delvis med Röda armén. I stats- och kommunalförvaltningen avskedades de ledande tjänstemännen. På nyckelposterna placerades kommunister, såväl ester som ryssar. Gränserna stängdes. Utländska beskickningar måste lämna landet och Estlands representanter i andra länder hemkallades. Tidningar och tidskrifter tvingades upphöra eller övertogs av det kommunistiska partiet. Estlandssvenskarnas anspråkslösa tidning *Kustbon* upphörde t.ex. den 20 juli 1940. Fackföreningarna övertogs av kommunisterna. Den politiska polisen NKVD hade bråda dagar med att rensa landet från s.k. "antisovjetiska element".²⁹

Uppbrottsstämning i Estlands svenskbygd

Hur påverkade den politiska nyordningen förhållandena i Estlands svensktrakter? Naturligtvis hade svenskarna lika stora bekymmer för framtiden som övriga nationaliteter i landet sedan de väl insett vad den nya ekonomiska politiken, nationaliseringen, likviderandet av deras kulturella organisation Svenska Odlingens Vänner etc. innebar. Men de hade också ett alldeles speciellt bekymmer som inte var lika påtagligt i andra delar av landet. Många av dem stod inför den

*Stora Rågö
kapell.*

dystra utsikten att bli hemlösa. Det har nämnts att bl.a. Hapsal med omgivning, Baltischport och Rågöarna från oktober 1939 kom att höra till de ryska inkvarteringsområdena.³⁰ Bland annat kom Birkas lantman- och folkhögskola — svenskbygdens enda i sitt slag — liksom Nuckö prästgård och flera enskilda gårdar på Nuckö och i Rickul att utnyttjas av ryssarna.³¹ I början av 1940 fick så invånarna på Stora och Lilla Rågö, Nargö och Odensholm officiellt meddelande att de måste vara beredda att lämna sina öar då ryssarna begärt att få befästa dem. Många sade sig också fått veta ur säker källa att Ormsö och stora delar av Nuckö härnäst skulle evakueras — dvs. praktiskt taget hela svenskbygden.

I första hand var det nu en skara på ca 600 personer som plötsligt skulle bli beroende av sina landsmän på fastlandet och på Ormsö.³² Då svenskbygden var överbefolkad och de inte ville acceptera långt avlägsna kvarter bland den estniska befolkningen, skulle de komma i en prekär situation. En utvandring till Sverige, estlandssvenskarnas andliga hemland, framstod som den enda lösningen.³³ Praktiskt taget varje familj hade någon anhörig eller vän i Sverige. Särskilt under 1939, då situationen blivit alltmer kritisk, hade många unga estlandssvenskar emigrerat, ogifta såväl som hela familjer.³⁴

Men år 1940 och i synnerhet efter 21 juni behövdes det mer än en färdbiljett för att komma över. För det första krävdes utresetillstånd av sovjetmyndigheterna och vidare krävde Sverige inresetillstånd. Den svenska beskickningen i Reval var kvar ända till slutet av augusti 1940 och de evakuerade bönföll hos den att Sverige måtte ta hand om dem. Framförallt var rågöborna aktiva. De ansökte kollektivt om inresetillstånd. Samtidigt anhöll de om utresetillstånd hos ryssarna, som inte var helt avvisande. Kommunikationerna blev starkt försvårade sedan alla utländska beskickningar stängt i Reval. Härefter fick estlandssvenskarna vända sig till den svenska beskickningen i Moskva.³⁵

Sommaren hann gå och hösten började. Ingen klarhet vanns i utresefrågan. Otåligheten steg, allt fler önskade följa med till Sverige. Hela svenskbygden var i uppbrotsstämning och de flesta antecknade sig på listor för gemensamt ordnande av in- och utreseformaliteter. Så här skrev en ormsökvinnor till anhöriga i Sverige: "Vi vänta nu bara att vi skall slippa härifrån. Men ingen vet huru länge det dröjer — — — Om inte Sverige tar emot oss då veta vi inte vart vi får gå. Det är rätt bedrövligt här hemma".³⁶ En annan brevskrivare: "Alla våra namn äro antecknade å insända redan, vi väntar nu på reseblanketterna som kommer å ifyllas, när vi sen insänder dem, få vi resekortet, å order när vi skall börja packa kappsäck. — — — Hur det kommer att börja gå med transport å all evakuering å när det kommer, de vet vi än ingenting

(om), en rysk kommandör har sagt att vi skulle göra oss redo när budet kom".³⁷

Men tvivlet satt där. Man visste inte om ryssarna tänkte släppa ut en, man visste inte heller i vilken utsträckning Sverige var berett att ta emot estlandssvenskar. Tidigare hade ju endast några tiotal personer per år utvandrat. De flesta brevskrivare uppmanar sina släktingar i Sverige att göra något för dem. En ormsöbo ber sin släkting i Stockholm att gå till "utrymningskommissionen" eller någon annan myndighet och säga att *hela* Ormsö vill flytta. Ty "nästan 100 procent av ormsösvenskarna har klart för sig", säger brevskrivaren, "att här kommer vi inte att (kunna) existera i fortsättningen. Sverige är väl vårt moderland! och vi vänta bara när uppbrotts-timman skall slå. — — — Vi äro just inte evakuerade ännu och den saken vet vi heller inte bestämt något om, men ett vet vi, — — — vi önska alla att fortast möjligt få flytta hem till våra fäders land". Samma tema kommer igen i många brev. "Var så god, hör efter hur det hörs, om vi skall slippa dit".³⁸ I många brev märker man också rädslan för att bli deporterad. Särskilt allvarligt återspeglas estlandssvenskarnas förtvivlade situation i en vädjan från estlandssvenska förtroendemän till den svenska regeringen, där det "officiellt" understrykes vad som dittills framkommit i privatbrev, nämligen att hela stammen önskade bli upptagen i Sverige.³⁹

II SVERIGES INSATS

Inställningen till en överflyttning

Hur såg man på officiellt svenskt håll under åren 1939—40 på en överflyttning av Estlands svenskar?

Vilka överläggningar som ägde rum på högsta nivå kan inte fastslås på grundval av hittills tillgängligt material. Vissa fakta tillåter dock några allmänna slutsatser. Sålunda kan på grundval av statsminister Per Albin Hanssons svar på en enkel fråga i riksdagen från förstakammarledamoten Wohlin i slutet av oktober 1939 konstateras, att Sverige inte tänkt sig

något ”hemkallande” av estlandssvenskarna i stil med Hitlers av balttyskarna.¹ Förmodligen var heller inte alla estlandssvenskar då ännu redo för en överflyttning.² Men hur var Sveriges inställning under våren 1940, då regeringen fått veta att Nargö, Rågöarna samt Odensholm skulle evakueras? I ett interpellationssvar av utrikesminister Christian Günther, avgivet den 16 juni 1940 — alltså ett par dagar innan ryssarna tågade in i Estland — förklarade denne, att man följde frågan med stor uppmärksamhet men att man inte tänkte vidta några särskilda åtgärder. Estniska regeringen hade försäkrat att de evakuerade skulle få all möjlig hjälp att etablera sig på nytt. Interpellanten, borgmästare Carl Lindhagen, sade sig vara oroad för de evakuerades framtid och meddelade också att han delgivit madame Kollontay, Sovjetunionens representant i Sverige, sina bekymmer.³

Det finns emellertid bevis för att den svenska regeringen redan i juli 1940, således under den första sovjetiseringsperioden och sedan evakueringarna hade verkställts, började inta en mer positiv inställning till det estlandssvenska överflyttningsproblemet.⁴

Legationen i Reval var naturligtvis regeringens främsta officiella kontaktorgan när det gällde att erhålla informationer om estlandssvenskarnas situation. Men de mest initierade upplysningarna kunde den få genom en halvofficiell svensk organisation, Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. Sedan början av 1930-talet hade denna organisations lokalförening i Stockholm ett Estlandsutskott som upprätthöll intim kontakt med estlandssvenskarna — framförallt med deras kulturförening Svenska Odlingens Vänner — och som i Sverige var regeringens remissorgan vid utdelandet av statsmedel till det svenska kulturarbetet i Estland. Med Estlandsutskottet samarbetade Svenska Röda Korset, som understödde sjukvården i Estlands svenskbygd. I det estlandssvenska kyrkolivet samarbetade utskottet med Svenska kyrkans Sjömansvårdsstyrelse, närmare bestämt dess Baltikumutskott. Ordförande i Estlandsutskottet var riksantikvarie Sigurd Curman och dess

sekreterare fil. lic. Gerhard Hafström, sedermera professor i rättshistoria i Lund.⁵

Det framstår som helt klart att Estlandsutskottet, främst genom sin ordförande, arbetade som en påtryckningsgrupp i överflyttningsfrågan, och att det redan i juli 1940 fick regeringens uppdrag att undersöka, hur många evakuerade estlandssvenskar det maximalt kunde bli fråga om att ta emot och var dessa potentiella invandrare lämpligast kunde placeras. Av denna utredning framgår bl.a. att Sverige då var berett att ta hand om maximalt ca 1 500 personer.⁶ Det förefaller helt sannolikt att beskickningen i Reval i sina rapporter till utrikesdepartementet underströk det allvarliga i läget. Rågöborna hade ju t.ex. genom personliga uppvaktningar på legationen och i en officiell skrivelse till svenska regeringen anhållit om att få bosätta sig i Sverige.⁷

På Estlandsutskottets initiativ tillsatte regeringen den 13 september 1940 Kommittén för Rågösvenskarna, som skulle "vidtaga erforderliga åtgärder för att från Rågö i Estland ankommande personer av svensk härstamning genom arbetsanställning, jordbruk, fiske eller på annat sätt kunde bereda sig sådan försörjning att de inordnades i det svenska samhället"⁸. Av detta kungabrev framgår sålunda att man i Sverige alljämt inte officiellt räknade med en överflyttning av andra estlandssvenskar än rågöbor.

Men fanns det då inget fog för den optimism som de flesta estlandssvenskar hyste beträffande en snar överflyttning till Sverige under hösen 1940?⁹ Här tryter källorna, men det finns dock belägg för att förhandlingar pågick mellan Sverige och Sovjetunionen angående en överflyttning av samtliga estlandssvenskar.¹⁰ Problemet bestod då, så vitt man kan förstå, inte i att svenska regeringen intog en avvisande hållning utan främst däri att det var svårt att få utresetillstånd från Moskva. Under hösten 1940 tycks ca 5 000 estlandssvenskar ha anhållit om inresetillstånd till Sverige. Av dessa ansökningar beviljades ca 1800 vid årsskiftet och resten i början av 1941.¹¹ Hade ryssarna varit lika tillmötesgående skulle med all sanno-

likhet de flesta estlandssvenskar ha överflyttats 1940—41. Som förhållandena utvecklade sig blev emellertid redan väntan på de aviserade rågöborna lång. I september kom ännu inget klartecken, den första hälften av oktober hann gå, och plötsligt fick man i Stockholm den 16 oktober veta att den första kontingenten var på väg. Dessa 110 blev tills vidare också de enda som fick utresetillstånd. Övriga som skyndat sig att fylla kappsäckarna fick småningom packa upp sina ägodelar och bereda sig på en lång väntan.

Mottagarorganisationen

Den kommitté som den 13 september 1940 utsågs för att ta hand om rågösvenskarna var allsidigt sammansatt. Till ordförande utsågs justitierådet A. E. F. Sandström, som bl.a. också var ordförande i Utlandssvenskarnas förening. Övriga ledamöter var riksantikvarie Sigurd Curman, ledamot i centralstyrelsen för Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och som nämnts Estlandsutskottets ordförande, riksdagsman J. A. Forslund, ordförande i Statens utrymningskommission, legationsrådet Svante Hellstedt, nyss hemkommen från sin befattning som chef för den indragna legationen i Reval och nyutnämnd chef för utrikesdepartementets expedition för utländska passärenden, generaldirektör G. W. G. Kuylentjärna, chef för Domänstyrelsen, överdirektör E. F. L. Lindeberg, chef för Egnahemsstyrelsen, S. A. Skogh, chef för Arbetsmarknadskommissionens arbetsförmedlingsbyrå och byråchefen G. H. Ytterborn, Lantbruksstyrelsen. Till sekreterare i Rågökommittén förordnades licentiat G. Hafström. Något senare tillsattes också några experter i fiske- och jordbruksfrågor.¹²

Förteckningen över ledamöterna i Rågökommittén visar sålunda att regeringen med omsorg valt specialister och höga ämbetsmän från olika förvaltningsgrenar, som kunde tänkas bli inkopplade i arbetet på att snabbt och smidigt inordna rågöborna i svenskt samhällsliv. Till mottagarorganisationen i vidare bemärkelse kan också räknas utrikesdepartementet (inresan och visering av legitimationshandlingar), Socialdepar-

På trappan till Sabbatsberg. Fr.v.: Algot Lundberg, Gunnar Bertholm, Gunnar Klingberg samt Sven och Olof Rosenborg. — Dagens Nyheter foto.

temetet givetvis, Socialstyrelsens utlänningsbyrå (utdelare av uppehålls- och arbetstillstånd), Arbetsmarknadskommissionen och Statens utrymningskommission, som redan dagen före tillsättandet av Rågökommittén fått Kungl. Maj:ts uppdrag att "vidtaga anstalter för mottagande och inkvartering" av rågöborna.¹³ (Chefen för Socialstyrelsen kom senare att ingå i Rågökommittén.) Då rågöborna utgjorde en grupp legala invandrare kom Nämnden för statens flyktingshjälp (senare Statens flyktingnämnd) att spela en mindre roll i sammanhanget.¹⁴ Uppräkningen vore emellertid ofullständig om Estlandsutskottet utelämnades. Detta organ ställde alla sina materiella och personella resurser till förfogande för omhändertagandet

av rågöborna samtidigt som det arbetade för att även de i Estland kvarvarande skulle få komma över till Sverige.¹⁵

Rågöbornas utplacering i arbetslivet

Sabbatsbergs vård- och ålderdomshem, som uppläts av Stockholms stads fattigvårdsnämnd, blev den första anhalten för rågöborna. Här väntade dem en mängd formaliteter — läkarundersökning, lämnande av personuppgifter, fotografering för pass etc.¹⁶ Rågökommitténs representanter höll långa överläggningar med de nyinflyttade angående deras egna önskemål för framtiden och de fick lämna uppgifter om sina kvarlämnade ägodelar och deponerade tillgångar i Estland. Kommittén anordnade också underhållning och utflykter till stadens sevärdheter, gav informationer om det nya hemlandet etc.¹⁷ Snarast möjligt måste skolgång ordnas för de skolpliktiga barnen. Redan den 23 oktober kunde pressen rapportera att elva rågöbarn infunnit sig i Adolf Fredriks folkskola och att de förvånansvärt lätt smälte in i den nya miljön.¹⁸ Det gällde också att snabbt få ut rågöborna i samhällslivet. Bekymren härför delade Rågökommittén med Stockholms läns arbetsförmedling. Läkarundersökningen hade visat att nykomlingarna hade god hälsa. Åldersfördelningen var också gynnsam. Av de 110 var 78 i åldrarna 15—65 år. Under 15 år var 24 och över 65 år endast 8 personer. 56 var kvinnor och 54 män.¹⁹ Redan efter några veckors vistelse i Sverige var drygt hälften utplacerade, efter två månader två tredjedelar och efter tre månader samtliga.²⁰

Vilka sysselsättningar hade man att erbjuda rågöborna? Eftersom de fått lämna kvar all sin egendom inklusive kontanter, hade de ingen möjlighet att köpa eller arrendera gårdar eller att etablera sig som självständiga fiskare.²¹ De skulle också enligt de sakkunniga ha mött stora svårigheter som egna företagare då de saknade all erfarenhet om svenskt jordbruk och fiske.²² Tills vidare placerades de ut i verksamhetsgrenar där det saknades arbetskraft och där de kunde skaffa sig nödvändig erfarenhet.

Följande tablå, som sammanställts efter en rapport²³ till Rågökommittén under våren 1941, visar inom vilka arbetsgrenar rågöborna sysselsattes under de första månaderna i Sverige:

Arbetets art	Antalet avtal	Antal pers.
Kör- och arbetsdräng	16	44
Fiskardräng	3	15
Skogsarbetare	5	10
Snickare	3	6
Arrende (jord o fiske)	3	12
Fiskeodl.-vakt	1	3
Hembiträden	6	6
Gårdskarlar	1	3
Eget ställe	1	6
Ålderdomshem	—	1
Elev vid folkhögsk.	—	1
Obekant	—	3
	39	110

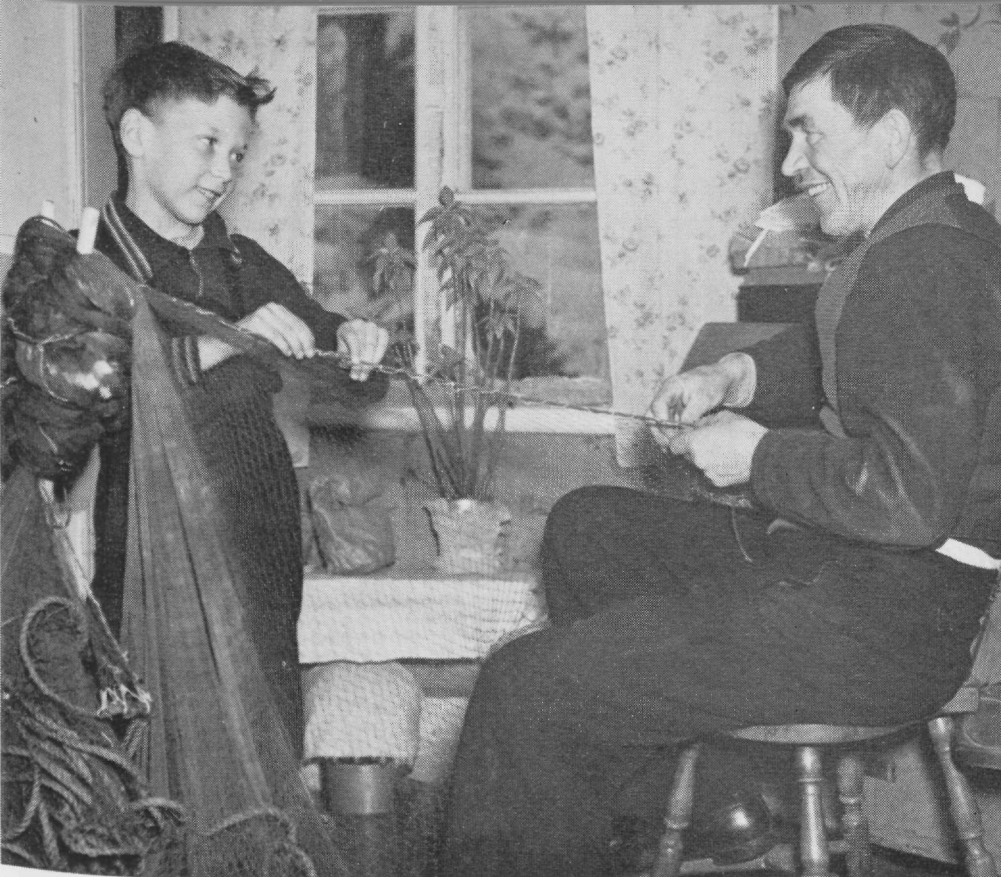
Av tablå framgår att så gott som samtliga placerats inom jordbruk och fiske — de som var hembiträden arbetade också i lantushåll. Det kan också ha sitt intresse att se var de hamnade geografiskt. Rågökommittén och arbetsförmedlingen sökte i möjligaste mån placera minst två familjer i närheten av varandra. De flesta hamnade inom Stockholms län — 17 familjer och 10 ensamstående. I Södermanlands län placerades 2 familjer och 1 ensamstående, i Upplands län 1 familj, i Västmanlands län 3 familjer och 1 ensamstående och i Östergötlands län 6 familjer och 2 ensamstående, varav den ena i Lunneveds folkhögskola.²⁴

Kolonisationsfrågan

Även om utplaceringen i arbetslivet gick snabbt och de flesta rågöbor var mycket nöjda och tacksamma framgår dock av

korrespondensen med Rågökommittén, som blev rågöbornas och deras arbetsgivares gemensamma kontaktorgan och klagomur, att irritationsmoment inte saknades. Det var inte bara den främmande miljön utan ofta också rågöbons ovana roll som arbetstagare som skapade spänningsmoment. Fler och fler skrev till Rågökommittén och frågade hur de snarast möjligt skulle kunna etablera sig som egna jordbrukare eller fiskare.²⁵ Kolonisationsfrågan hade i själva verket stått på dagordningen redan vid rågöbornas ankomst och blev särskilt prioriterad.²⁶ Sålunda kunde Svenska Dagbladet redan den 19 oktober 1940 meddela sin läsekrets att rågöborna skulle komma att få bosätta sig på egna öar eller i särskilda byar. Hela Stockholms skärgård skulle till detta ändamål grundligt inventeras. Tidningen visste att en del erbjudanden redan hade inkommit till Rågökommittén.

För att den statliga mottagarorganisationen inte skulle behöva belastas med alla de problem som sammanhänge med kolonisationsfrågan, hade Estlandsutskottet redan under hösten 1940 tillsatt en speciell stiftelse — Rågöstiftelsen —, som enligt sina av Kungl. Maj:t godkända stadgar hade till uppgift att ”stödja och biträda till Sverige överflyttade personer av svensk härstamning från Estland”. Särskilt skulle Stiftelsen underlätta bildandet av egna jordbrukar- och fiskarhem i Sverige för dem som hade önskan och förmåga till självständig verksamhet inom dessa näringar. Rågöstiftelsens styrelse skulle bestå av fem ledamöter, varav tre alltid måste vara medlemmar av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. Rågökommitténs ordförande, justitierådet Sandström, blev ordförande även i Rågöstiftelsen. Vice ordförande blev Sigurd Curman, sekreterare Gerhard Hafström, skattmästare kamreraren vid Stockholms högskola N.W. Öström och ombudsman blev advokat Lars Östberg.²⁷ Samma personer satt således med i Rågökommittén, Rågöstiftelsen och Estlandsutskottet. Detta var naturligtvis ägnat att höja dessa institutioners effektivitet och förhindra alltför kraftig pappersexercis.

Gammal sysselsättning i nytt land. — Svenska Dagbladet foto.

Efter några förberedelsemånader kunde Rågöstiftelsen göra sina första fastighetsköp för rågöbornas räkning. I ett styrelseprotokoll av den 8 mars 1941 heter det bl.a.: ”I syfte att så snabbt som möjligt ordna rågösvenskarnas fasta bosättning i Sverige ha av Rågöstiftelsen förhandlingar inletts om inköp av mindre gårdar belägna i trakter, vilka så vitt det är möjligt kunna ge rågöborna samma utkomstmöjligheter under vilka de levde i Estland”.²⁸ Stiftelsens startkapital utgjordes av 100 000 kronor, som ställts till förfogande av 1940 års nationalinsamling.²⁹ Det kan nämnas att Rågöstiftelsen längre fram — under åren 1943—45 då dess verksamhet betydligt utvidgades — kom att få betydande statslån för sin kolonisationsverksamhet.³⁰

Stiftelsen sökte skaffa rågöborna lämpliga gårdar framförallt på Gräsö och Björkö i Stockholms skärgård. Ett år efter ankomsten till Sverige hade 14 familjer på sammanlagt 60 personer kunnat placeras på dessa öar — de nya Rågöarna. Av övriga rågöbor fick huvudparten egna gårdar året därpå.³¹ Arrendavgiften uppgick till 2 procent av köpesumman och inget hindrade att Rågöstiftelsens arrendatorer inlöste fastigheterna till Stiftelsens inköpspris. Stiftelsen bidrog också med lån till inköp av yttre inventarier, för vilka 25 procent av inköpssumman efterskänktes då den till tre fjärdedelar återbetalats till Stiftelsen. De som ville bli yrkesfiskare fick också hjälp av Rågöstiftelsen. Det köptes fiskebåtar, motorer och fiskredskap. I dessa fall upprättades avbetalningskontrakt mot 4 procents ränta och amortering under 5 år.³²

Rågöborna kom till Sverige vid en tidpunkt då krisregleringen satte in på många områden, även fiskerinäringens. Fiskegarn liksom fotogen och bensen ransonerades. Licensbekymmer, ransoneringskort och även mantalsskrivningar, deklARATIONER etc. var betydande irritationsmoment. Därtill kom ibland kontroverser med fiskeföreningar och dessa föreningsars övervakare, Statens fiskenämnd. Det var inte att undra på att en del rågöbor greps av pessimism. Kommittén för Rågösvenskarna, "Kometen" kallad, fick inspektera, förmedla, hjälpa till att skaffa nya anställningar, köpa cyklar osv.³³

Medborgarskapsfrågan

Många svårigheter uppstod på grund av att rågöborna inte var svenska medborgare. Enligt sin egen uppfattning var de av svensk nationalitet men estniska medborgare. Enligt rysk uppfattning var de sovjetmedborgare och enligt svensk visserligen svenskar men medborgarrättsligt sett statslösa. De försågs också omedelbart med svenskt främlingspass, deras viktigaste legitimationshandling. Man kan förstå den förvirring som uppstod bland skärgårdsbefolkning och marina myndigheter, då dessa "utlänningar" förklarade att de var svenskar och önskade fritt få utöva sin huvudnäring, fiske, i alla farvatten. Skärgården

var ju helt förbjuden för utlänningar, likaså var sjökort och anvisningar om minbälten förbehållna svenska medborgare. Kommittén fick som alltid ingripa. Så framhölls t.ex. hos Chefen för Ostkustens Marindistrikt, att man måste ta särskild hänsyn till rågöbornas "särställning som estlandssvenskar".³⁴

På något längre sikt fanns det emellertid endast en utväg att komma ifrån dessa irritationsmoment. Rågöborna måste snarast möjligt ges svenskt medborgarskap. Även psykologiska faktorer talade för en skyndsam behandling av deras medborgarskapsansökningar. Rågökommittén gjorde även här en stor insats. Redan i slutet av sommaren 1941 hade genom kommitténs förmedling ca hälften av de 110 genom naturalisation blivit svenska medborgare och i början av 1942 nästan hela gruppen.³⁵ Visserligen sade 1924 års medborgarskapslag att svenskt medborgarskap endast kunde beviljas den som haft sin hemvist i riket sedan fem år, men lagen hade ett kryphål. Förelåg "synnerliga skäl" kunde perioden förkortas. Kungl. Maj:t ansåg denna passus tillämplig på rågöborna.

I och med att medborgarskapsfrågan lösts och många rågöbor fått egna gårdar eller kunnat etablera sig som yrkesfiskare kan man säga att den lilla folkgruppen åtminstone ytligt sett inlemmats i det svenska samhället. Tack vare att fiskpriserna stigit sedan importen av salt sill i huvudsak upphört och efterfrågan på fisk även i övrigt ökat beroende på livsmedelssituationen,³⁶ kunde många rågöbor snart göra upp sina ekonomiska mellanhavanden med Rågökommittén, som i allmänhet lämnat mindre handlån, och även fullfölja amorteringarna till Rågöstiftelsen. Myndigheterna hade också så länge medborgarskapsfrågan var olöst möjligheter att vidta repressalier mot dem som inte skötte sig — i form av avstyrkan på medborgarskapsansökningarna.³⁷

III PRESSENS INSTÄLLNING TILL EN ÖVERFLYTTNING OCH TILL DE ÅTERINFLYTTADE

Estlands svenskar hade under mellankrigsperioden inte varit

bortglömda av den rikssvenska pressen. 1920-talets pittoreska skildringar från ett område som för många framstod som ett levande Skansen blev under 1930-talet till seriösa utredningar rörande estlandssvenskarnas bildningsproblem, ekonomi, mellanhavanden med den estniska majoritetsbefolkningen, kommunikationer med det andliga moderlandet Sverige osv. Mycket tack vare pressens intresse för ämnet ökades också det svenska statsanslaget till den estlandssvenska kulturella verksamheten, och många privata donatorer spårades upp. Sveriges hjälp var avsedd att göra livet materiellt och kulturellt rikare för de länge glömda landsmännen. Allt oftare talades det om "den svenska utposten mot öster". Inom vissa nationellt inriktade kretsar tillskrevs dessa östsvenskar ett slags "mission".¹ Om någon invandring till Sverige i större skala talades inte. Snarare var man bekymrad för den relativt omfattande utvandringen av estlandssvenskar, som lett till ett ökat antal blandäktenskap i svenskbygderna.²

Det är mot denna bakgrund lättare att förklara frånvaron av pressinlägg i överflyttningsfrågan under det första året av andra världskriget. Helt saknades det dock inte röster för ett "hemkallande" under hösten 1939 när balttyskarna hade brutit upp. Så skrev t.ex. fil.lic. Hannes Hyrenius i oktober 1939 att det under de nya politiska omständigheterna vore naturligt "att den icke alldeles nya frågan om hemflyttning till Sverige av estlandssvenskarna dyker upp". Hyrenius fann det uppenbart att "den allra största delen av den rena svenska befolkningen och en del av den 'halvsvenska' med glädje skulle flytta till Sverige".³

Men våren 1940, då det stod klart att åtminstone rågöborna och eventuellt nargö- och odensholmbor måste lämna sina boplatser, sades det på flera håll i pressen att det borde vara en svensk skyldighet att ordna med en "hemtransport".⁴ I allmänhet litade man dock på att estniska regeringen skulle kunna lösa evakueringsfrågan till allas belåtenhet. Även inom Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet framstod talet om "hemtransport" som rent retoriskt före den 21 juni 1940.⁵

Händelserna efter den 21 juni fick även optimisterna att radikalt tänka om. I många tidningar uttryckte man bekymmer för hur det skulle gå med den estlandssvenska kulturen under den nya regimen. Särskilt oroade man sig för att estlandssvenskarnas kyrko- och trosliv skulle kringkäras.⁶ Rågöbornas ansökan om att få bosätta sig i Sverige möttes under sensommaren 1940 av pressen närmast med entusiasm. Ledamöter av styrelsen för Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet intervjuades och visade nu sitt positiva intresse för en *partiell* överflyttning. I Nya Dagligt Allehanda betonade Sigurd Curman att han personligen var av den inställningen "att man ej bör verka för en allmän evakuering men hjälpa dem som av olika skäl önska komma över".⁷ Detta tycks vid denna tidpunkt — september 1940 — också ha varit det officiella Sveriges inställning.

Men det höjdes också röster för en *total* överflyttning av estlandssvenskarna som ett rimligt alternativ. Ett befolkningstillskott av den typ som estlandssvenskarna representerade vore synnerligen välkommet för Sverige, underströk generaldirektör Nils Wohlin i Svenska Dagbladet i början av augusti 1940. "Vi äro — — — ett land med stagnerande folkmängd — — — och vi ha en viss nationell plikt att vårda oss om svenska folkspillror i främmande länder. Detta i all synnerhet när dessa folkelement, som nu är fallet, genom ofrånkomliga omflyttningar i det land de nu leva, hotas att skingras och med tiden förlora sitt svenska språk och sin säregna gammalsvenska kultur".⁸ Även envoyén Einar Ekstrand var inne på samma linje. Det vore "orimligt" att Sverige "inte skulle mäktat den ansträngningen att taga emot dessa få tusen svenskar, som det är tal om".⁹

När de 110 rågöborna väl anlant utgjorde de i flera dagar förstasidesstoff i huvudstadens tidningar och också i ett stort antal landsortstidningar. Det förekom reportage med stort uppslagna bilder, och många tidningar hade också utförliga ledarkommentarer.¹⁰ Det gavs långa historiska översikter över estlandssvenskarnas historia sedan hedenhös och viss högkonjunk-

tur uppstod för specialisterna på området.¹¹ Genomgående uttrycktes förvåning över att dessa öbor — och övriga svenskättlingar i Estland — under så många århundraden lyckats bevara sitt modersmål och sin känsla för Sverige. Så skrev t.ex. Norrländska Socialdemokraten den 25 oktober: ”Det är en säregen spillra av svenskättlingar, som nu återbördats till moderlandet, och med hänsyn till deras förmåga att under århundraden ha kunnat sammanhålla, behålla språk, seder och bruk rent ursvenska, har man kanske belägg för att Rågöborna skola acklimatisera sig och inlemmas i det svenska samhället såsom goda och lojala svenska medborgare”.

Vid sidan om reportagen om knypplande rågökvinnor diskuterades problemen kring utplaceringen. Här kan nog pressen sägas ha följt en gemensam riktlinje: vi skall inte lova för mycket. ”De rundhänta löften om guld och gröna skogar som immigranter eljest brukar föra med sig ingår inte i utrustningen i det här fallet. — — — De svenska ombuden har säkerligen inte lovat mera än vad vi med god vilja kan hålla”, framhöll Dagens Nyheter.¹² Andra tidningar påpekade att rågöborna var mångsidiga, att de hade vant sig att driva hantverk vid sidan av fiske och jordbruk och att ”en sådan praktisk inställning ger goda löften om en snabb anpassning efter svenska arbetsförhållanden”.¹³ Nästan genomgående såg man optimistiskt på möjligheterna att utplacera rågöborna därför att de tillhörde en idog stam. Fiskare, jordbrukare, hantverkare behövdes det i Sverige. ”Vi ha rum för personer med en dylik yrkeskombination”.¹⁴

Som tidigare framhållits började utplaceringen i arbetslivet tämligen omgående. Pressen följde den med stort intresse. Genom dess engagemang fick den svenska allmänheten och därmed potentiella arbetsgivare en god kännedom om rågöborna och om estlandssvenskarna överhuvud. Reportagen från arbetsplatserna andas nästan genomgående välvilja. Redan den 12 december 1940, alltså knappt två månader efter rågöbornas ankomst till Sverige, kan Aftonbladet rapportera att de trivs förträffligt i sin nya omgivning ”och de ha redan anpassat

sig efter de nya förhållandena i skärgården". Efter ytterligare ett par månader finner Vaxholms Tidning att rågöborna "trivas alldeles utmärkt och längta inte tillbaka". Allt tyder på "att de redan känna sig som trogna svenskar".¹⁵

Många tidningar är försiktiga i sina prognoser — erfarenheterna från Gammalsvenskby-frågan är ännu färska. Som bekant hade detta omflyttningsexperiment från 1929 till en början framstått som mindre lyckat tack vare att överflyttningsfrågan politiserades, vilket ledde till att den gavs en olycklig överdimensionering i pressen.¹⁶ Dagens Nyheter (20/10) drar paralleller mellan 1929 och 1940 men kommer till slutsatsen att jämförelsen inte är adekvat. Rågösvenskarna vet mycket mer om Sverige än Gammalsvenskbyborna, och konjunkturer-na 1940 är helt andra än 1929. På kommunistiskt håll ser man trots allt klara paralleller. "108 rågöbor har utökat de arbetslösas skara" är Ny Dags kommentar den 17 oktober. Dessa invandrare har av oförstånd lämnat ett socialistiskt land. Hade de stannat kvar i Estland skulle de "fått möta en bekymmerslös framtid". De ha lockats "genom falska förespeglingar" till ett land som inte har någon möjlighet att försörja dem. Den 6 november framför Ny Dag kritik mot myndigheterna för att dittills endast en tredjedel av rågöborna placerats ut i arbetslivet. De som fått anställning har enligt tidningen skickats som "utsagningsobjekt till platser där inte svenska arbetare kan försörja sig". "Rågöaffären utvecklas — — — efter samma linjer som Svenskbykandalen."

Ett reportage i Västmanlands Läns Tidning (24/5 1941) framkallar ett av de få kritiska inläggen från socialdemokratiskt håll. Artikeln handlar om fyra rågöfamiljer, som tycks ha funnit sig väl tillrätta. Deras arbetsgivare liksom arbetskamraterna "ha å sin sida bara gott att säga om rågöfolket". Samtidigt framhåller tidningen att förhållandena givetvis inte inbjuder till någon skönmålning. "De ha tak över huvudet, de fyra stugorna äro långt ifrån utdömningsvärda bostäder — — — och de ha arbete". Arbetarbladet kommenterar denna sista passus sålunda: "Inte behövde dessa människor åka över Östersjön

för att få tak över huvudet och för att få arbete — — — Här väntar dem ett livslångt slit för en godsägare, i det fria socialistiska Sovjet-Estland, en framtid på kollektivt arbete, lycka och välstånd för de arbetande”. Arbetarbladet säger sig också veta att rågöbornas längtan hem är stor.¹⁷ Härom har Aftonbladet vid ungefär samma tidpunkt rakt motsatt uppfattning: ”— — — beskedet blir att ingen vill återvända till Estland — om det också skulle bli fred och lugn där över”.¹⁸

Det faktum att rågöborna acklimatiserats i sin nya omgivning bidrar till att pressens intresse för dem småningom svalnar. Sporadiska notiser dyker visserligen upp ännu under sommaren 1941 och längre fram,¹⁹ men det finns nu viktigare saker att skildra. Från hösten 1941 ändras den politiska situationen i Baltikum radikalt. Den ryska ockupationen har efterträtts av en tysk. Det dröjer innan Sverige får tillförlitliga rapporter om vad som händer i Estland och om estlandssvenskarnas situation. Hur skall Sverige nu ställa sig till en allmän överflyttning? Tyskarna försäkrar ju att såväl Rågöarna som Nargö och Odensholm skall återlämnas till deras förra invånare och öppnar därmed nya perspektiv för de svenska myndigheterna och pressen. Detta är emellertid ett kapitel som faller utanför ramen för denna uppsats.²⁰

IV SAMMANFATTNING

Anläggandet av sovjetryska flottbaser och flygplatser i Estland följer formellt på förhandlingar mellan Sovjetunionen och Estland. I realiteten är det resultatet av en uppgörelse mellan Sovjet och Tyskland om fördelning av intressesfärer i Östeuropa. Estlands svenskbygd utgör strategiskt viktiga områden och kommer under hösten 1939 att nyttjas för inkvartering av ryska trupper. Under våren och sommaren 1940 befästes dessa områden. Öarna Nargö, Stora och Lilla Rågö, Odensholm måste helt utrymmas. Befolkningen, sammanlagt omkring 600 personer, får i första hand ta in hos landsmän på fastlandet och Ormsö.

Utrymningsordern aktualiserar omedelbart hos flertalet av de evakuerade frågan om en utvandring till Sverige. Redan under våren 1940 sonderas terrängen hos vissa svenska myndigheter. Entusiasmen inför en överflyttning är åtminstone från officellt svenskt håll minimal. Den allmänna uppfattningen tycks vara att Estland trots anhopningen av ryska truppstyrkor i landet skall få behålla sin självständighet och att de evakuerade estlandssvenskarna inte bör separeras från sina kvarstannande landsmän. Riksföreningens för svenskhetens bevarande i utlandet Estlandsutskott i Stockholm — den organisation som är bäst informerad om estlandssvenskarnas situation och önskemål — delar denna uppfattning.

Under sommaren 1940, då Estland inte längre är en självständig stat utan en del av Sovjetunionen med allt vad detta kan tänkas innebära av nyordning för landets befolkning, ändras den svenska attityden. Sverige är nu berett att ta emot de evakuerade. Vissa förberedande undersökningar göres i juli 1940 angående lämpliga placeringsorter och försörjningsmöjligheter, hur många invandrare som maximalt kan tas emot etc.

Den snabba takt i vilken sovjetiseringen sker — jordens nationalisering inledes omedelbart och drabbar även fattiga estlandssvenska småbrukare —, beskickningarnas stängande i Estland, upplösandet av de kulturella organisationerna, allt detta gör att under höstmånaderna 1940 praktiskt taget samtliga estlandssvenskar via de kanaler som alltjämt finns kvar riktar en anhållan till Sveriges regering att få bli mottagna i landet. Estlandssvenskarna tror att de är välkomna och har överdrivet optimistiska föreställningar om ett snart realiserande av överflyttningen. Deras optimism får näring av kontakter med anförvanter och bekanta i Sverige. Från svensk sida görs inget officiellt uttalande men ryktet säger, att överläggningar kommit igång mellan svenska och ryska representanter i Moskva angående repatriering — ett rykte som efter vad som senare framgått visat sig tala sant. Till en början koncentrerar förhandlingarna alltjämt sin uppmärksamhet på de evakuerades pro-

blem. Omkring årsskiftet 1940—41 är dock hela det estlandssvenska problemet föremål för förhandlingar i Moskva.

Något utresetillstånd blir det inte för andra än de 110 rågöborna, den grupp som först anhållit om utresa. När man från officiellt svenskt håll väl beslutat sig för att ta emot i första hand de evakuerade rågöborna, tillsättes på Estlandsutskottets initiativ en statlig mottagningskommitté — Kommittén för Rågösvenskarna. Denna kommitté blir tack vare sin person-sammansättning och sina direktiv ett immigrationsdepartement i miniatyr för rågösvenskarna (och småningom även för andra grupper estlandssvenskar). Kommitténs insatser förefaller desto mer aktningvärda som kristidssituationen i många avseenden försvårar en smidig utplacering av rågösvenskarna. Medborgarskapsfrågans snabba lösning blir också lösningen på en rad andra problem, framföralla de som angår yrkesfiskare. Genom bildandet av Rågöstiftelsen, också den tillkommer på Estlandsutskottets initiativ, kommer även kolonisationsfrågan i stort sett att lösas under de två första åren av rågöbornas vistelse i Sverige.

Pressens reaktioner följer i stort samma linjer som myndigheternas uttalanden. Stor tvekan råder länge om hur man skall ställa sig till en överflyttning av de evakuerade estlandssvenskarna, och tveksamheten är ännu större inför de enstaka krav som höjs på en överflyttning av hela folkgruppen. Pressens inställning är övervägande positiv när överflyttningen av rågöborna väl beslutats. Någon större skillnad i uppfattning kan inte märkas mellan den borgerliga pressen och den socialdemokratiska. Med stor uppmärksamhet följs de 110 rågöborna från sin ankomst, under lägervistelse och utplacering i arbetslivet. Endast den kommunistiska pressen utgör ett undantag. Genom att överdriva krissituationen i Sverige, skönmåla förhållandena i Sovjetunionen och framställa rågöbornas invandring som ett parallellfall till Gammalsvenskbybornas ett decennium tidigare, söker den förringa myndigheternas insatser och kommer därför — medvetet eller omedvetet — att leverera argument för sovjetpressen. Den svenska kommunistiska tidningen Sovjet-Est-

land tar gärna emot notiser som kan verka dämpande på utvandringsivern hos de kvarvarande estlandssvenskarna.

Gammalsvenskbyfrågan tangeras även i andra tidningar än de kommunistiska. Man har tydligen tagit lärdom av detta prejudikat. Några bombastiska skildringar av nationalromantisk karaktär och förhastade löften lämnas inte i pressen. Rågöborna varnas på det bestämdaste för alltför optimistiska framtidskalkyler. För att inte ovederhäftiga rykten skall spridas informeras pressen kontinuerligt genom ordföranden i Rågökommittén — något som förklarar att reportagen i pressen är tämligen ensartade.

En genomgång av det källmaterial som står till buds för denna uppsats ger det allmänna intrycket att ett fåtal personer engagerat sig särskilt djupt i "Rågöaffären". Det gäller främst de båda ordförandena i Kommittén för Rågösvenskarna — justitierådet Sandström resp. riksantikvarie Curman. Det råder ingen tvekan om att socialminister Gustaf Möller och hans statssekreterare Tage Erlander också verksamt bidrog till att lösa de många problemen kring överflyttningen. En stor arbetsbörda vilade på kommitténs sekreterare Gerhard Hafström, som fick ta emot de mest egenartade uppdrag från de nyinflyttade. Att de medverkande såg på hela uppdraget kanske främst ur ideell synpunkt belyses bl.a. av följande citat, just av Gerhard Hafström: "Den svenska statens förpliktelser gentemot estlandssvenskarna är lika naturlig som starkt grundad. Den bottnar i en månghundraårig tradition vars yttersta upphov är Sveakonungens fridshägnande verksamhet gentemot de svenska kolonisterna på Estlands öde kuster".¹

NOTFÖRTECKNING

- ¹ Nazi-Soviet Relations 1939—1941, Washington 1948, s. 76 ff., 107.
- ² B. Meissner, *Die Sowjetunion . . .*, Köln (1956), s. 11 ff.
- ³ *Ib.*, s. 57 ff. Jfr A. Oras, *Slagskugga över Balticum*, Sthlm 1949, s. 42 f.
- ⁴ *Paktens text i Nazi-Soviet Conspiracy and The Baltic States*, London 1948, s. 39 ff.
- ⁵ Meissner, s. 59 f.
- ⁶ *Ib.*, s. 62 ff.; B. Kalnins, *De baltiska staternas frihetskamp*, Sthlm 1950, s. 212 ff.
- ⁷ Se t.ex. *Kustbon* 1939:30.
- ⁸ Oras, s. 30 ff.; Kalnins, s. 217 f.
- ⁹ *Nazi-Soviet Conspiracy . . .*, s. 45 f.
- ¹⁰ Meissner, s. 76 f.
- ¹¹ Oras, s. 44.
- ¹² Jfr Kalnins, s. 219. *Sovjets ultimatum till Estland i Nazi-Soviet Conspiracy . . .*, s. 46 f.
- ¹³ Meissner, s. 76 f.; Kalnins, s. 221 ff.
- ¹⁴ Oras, s. 46 ff.
- ¹⁵ *Ib.*, s. 50 f. Jfr *Sv T* 1941, s. 91 ff.; P. Wieselgren, *Från hammaren till hakkorset*, Sthlm 1942, s. 65 ff.
- ¹⁶ Kalnins, s. 230; Oras, s. 74.
- ¹⁷ Kalnins, s. 231; *Sv T* 1941, s. 93 f.; Wieselgren, s. 56 f.
- ¹⁸ Meissner, s. 83 f.; P. Olberg, *Tragedin Balticum*, Sthlm 1941, s. 80; Wieselgren, s. 59.
- ¹⁹ Cit. efter Wieselgren, s. 63.
- ²⁰ Cit. efter Oras, s. 59.
- ²¹ Wieselgren, s. 70; Oras, s. 61. Jfr *Sv T* 1941, s. 97.
- ²² Uttalande av estniska kommunistiska partiets generalsekreterare Karl Säre (Oras, s. 62.) Jfr uttalande av utrikeskommissarie Molotov i *Pravda* 2/8 1940 (*Nazi-Soviet Conspiracy . . .*, s. 53).
- ²³ Meissner, s. 88.
- ²⁴ Debatten härom i sammandrag hos Meissner, s. 88 ff.
- ²⁵ Kalnins, s. 233.
- ²⁶ Meissner, s. 91-112.
- ²⁷ A. Horm, *Estland fritt och ockuperat*, Sthlm 1944, s. 31 ff.; Wieselgren, s. 115 ff.
- ²⁸ E. Uustalu, *The History of Estonian People*, London 1952, s. 244; Wieselgren, s. 135 ff.

²⁹ Se t. ex. Kalnins, s. 237 f.; jfr M. Valters, *Das Verbrechen gegen die Baltischen Staaten*, Mass. 1962, passim.

³⁰ Se sid. 6 ovan.

³¹ Kustbon 1939:30.

³² Ib. 1940:7, 10—11, 12, 13. Jfr V. Aman, *Estlandssvenskarna under andra världskriget. Överflyttningen till Sverige* (i *En bok om Estlands svenskar*, Sthlm 1961), s. 193. Se även debatt i riksdagen FK 1940 (13/6), nr 36:2 d.

³³ H. Hyrenius, *Böra rågösvenskarna vid en evakuering flyttas till Sverige?* (Sydsv. Dagbl. 10/10 1939).

³⁴ G. Hafström, *Nordisk Tidskrift* 1945, s. 34; E. Nyman, *Då överflyttningstanken väcktes* (Kustbon 1953:3).

³⁵ Aman, s. 188.

³⁶ Brev dec. 1949 (S.O.V.)

³⁷ Brev 28/11 1940 (S.O.V.)

³⁸ Brev dec. 1940 (S.O.V.)

³⁹ Brev 25/10 o. 14/11 1940 (S.O.V.)

II

¹ 1939 U. FK nr 10, s. 2 f. (18/10).

² Aman, s. 183.

³ FK 1940; 26:35 (7/5); 36, 2 d (13/6).

⁴ P.M. ang. fråga om inflyttning till Sverige... 27 juli 1940 (S.O.V.)

⁵ P.M. ang. Estlandsutskottets verksamhet; P.M. ang. det estlandssvenska understödsarbetet. 1940. (S.O.V.).

⁶ Se not 4.

⁷ Aman, s. 183.

⁸ Kungl. brev 13/9 1940 (RA); Kommittén för Estlandssvenskarna. Redogörelse över dess verksamhet 1940—1950, Sthlm 1950, s. 1.

⁹ Se ovan, s. 38.

¹⁰ Förhandlingarnas förekomst antydes i åtskilliga brev av förtrolig natur (S.O.V.)

¹¹ P.M. 17/1 1941 (S.O.V.)

¹² Kungl. brev 13/9 1940 (RA)

¹³ Ib. Se även SOU 1946:36, s. 318 f.

¹⁴ SOU 1945:1, s. 116 f.

¹⁵ T.ex. brev från Nyköpings lokalförening 18/4 1941; brev till Uppsala lokalförening 21/10 1940 (S.O.V.)

¹⁶ Redogörelse..., s. 6; P.M. 1940 (S.O.V.)

¹⁷ Ekonomiutredning beträffande Rågöborna som anlände till Sverige den 17/10 1940 (S.O.V.). Se även brev från G. Hafström till E. Sandström 30/12 1940 (S.O.V.)

¹⁸ AB 23/10 1940.

- ¹⁹ Uträkningen baserad på "Rapport om rågöbornas placering i Sverige genom Stockholms läns arbetsförmedling" jämförd med "Förteckning uppgjord vid inresan den 17/10 1940 (S.O.V.); Redogörelse . . . , s. 7.
- ²⁰ "Rapport . . ." (S.O.V.) Jfr P.M. av P. Söderbäck 2/1 1941 (RA)
- ²¹ P.M. ang. rågösvenskarnas till Tallinns Tullöverstyrelse överlämnade kontanter och värdehandlingar (S.O.V.)
- ²² Odat. brev (1940?) från Rågöstiftelsen; odat. brev (1943) från Kommittén för Rågösvenskarna till landshövding E. Lindeberg (S.O.V.)
- ²³ Se not 19.
- ²⁴ "Rapport . . ." (S.O.V.)
- ²⁵ Se t.ex. A. Söderström till Rågökommittén 13/5 1941; A. Simberg till do 24/10 1941 (S.O.V.)
- ²⁶ Kom. för Rågösv. prot. 21/10 1940 (RA)
- ²⁷ Stadgar för Rågöstiftelsen. Prot. från Rågöstiftelsens sammanträde 18/1 1941 (RA)
- ²⁸ Ib.
- ²⁹ Redogörelse . . . , s. 13.
- ³⁰ Ib., s. 13 f.
- ³¹ Hafström, Nordisk Tidskrift 1945:3, s. 36 ff.
- ³² Ib. Jfr Dens. i Sv.D. 17/10 1941.
- ³³ Bemyndigande från statsrådet G. Möller 10/1 1941 (RA). Se exempelvis brev till Kom. f. Rågösv. från D. Johansson 12/7 1941; J. Nordman odat. 1941?; A. Fredrik 16/5 1941; A. Espling 12/3 1941 (RA). Se vidare brev från Kom. f. Rågösv. till agronom E. Larsson 10/3 1942, agronom N. Dannel 11/1 1940 och 19/2 1941, fru Rosette Söderström 7/6 1943, A.M. Wahlgren 17/11 1941 (S.O.V.)
- ³⁴ 17/9 1943 (S.O.V.)
- ³⁵ Kom. f. Rågösv. prot. 11/10 1941 o. 26/5 1942 (RA); Redogörelse . . . s. 15 f.
- ³⁶ SOU 1952:49, passim.
- ³⁷ Kommitténs för Estlandssvenskarna arkiv, RA, vol. 9, 24, 25.

III

- ¹ Särskilt utförligt hade skrivits om Rågöarna i samband med rågöbornas uppträdande på Skansen i Stockholm 17—20 juni 1934. Se t. ex. DN 31/5, Sv. D. 31/5, St. T. 11/6 och 18/6. Utförliga reportage hade de flesta dagstidningarna också innehållit i samband med att Svenska Gymnasiet i Hapsal utexaminerade sina första studenter i juni 1936. Se t.ex. NDA 14/6, AB 14/6, DN 14/6. Beträffande det "pittoreska", se t.ex. DN 15/8 1937, VI 4/12 1937.
- ² T.ex. Sv.D. 29/4 1937 ("Folkbrist i Sverige undergräver svenskheten i Finland och Estland").
- ³ 10/10 1939, i Sydsv. Dagbl.

⁴ T.ex. St. T. 1/4 o. 6/4 1940.

⁵ Byrådir. N. Källström, sekr. i Riksfören. f. sv.bev. i utl. — i NDA 14/6 1940: "Hemflyttning till Sverige nu ej aktuell fråga".

⁶ "Svenskspillrans framtid i Estland anses ha mörknat efter senaste händelserna" (NDA 14/7 1940). Jfr Soc.-Dem. 16/7 1940: "Inga estsvenskar till skärgården. Kunna icke livnära sig på att vara kulturhistorisk relik". Soc.-Dem. anser att de "möjligen" skulle kunna acklimatisera sig på andra ställen i Sverige, men i skärgården skulle det säkert ta "en mansålder för dem att anpassa sig".

⁷ NDA 7/9 1940.

⁸ Sv.D. 3/8 1940. Jfr även DN 14/8 1940; Sv.D. 15/8 1940, St.T. 1/9 1940.

⁹ Sv.D. 2/8 1940.

¹⁰ AB 18/10; Arbetaren 18/10; DN 18/10 o. 20/10; NDA 17/10; Nya Wäxjöbladet 19/10; St.T. 18/10; Sundsvalls Posten 19/10; Sv. Morgonbl. 18/10; m.fl.

¹¹ Så t.ex. red. V. Vall i Väster-norrlands Allehanda 19/10 1940; prof. S. Erixon i Sv.D. 20/10 1940; fil. lic. Greta Hemstad i Sätters Tidning 19/11 1940; komminister J. Klasson intervjuad i Norrländska-Socialdemokraten 25/10 1940; sign. G.F. i Allsv. Saml. m.fl.

¹² Ledare 20/10 1940. Jfr t.ex. även Eskilstuna Kuriren 22/10 1940.

¹³ St.T. 19/10 1940.

¹⁴ NDA 19/10 1940.

¹⁵ 22/3 1941. Se t.ex. även Social-Demokraten 7/2 1941 ("Rågöborna trivas utmärkt i Sverige"); Östergötlands Dagblad 29/11 1940.

¹⁶ T. Hammar, Sverige åt svenskarna, Sthlm 1964, s. 289 f.; J. Utas, Svenskbyborna, Sthlm 1959, s. 199 ff.

¹⁷ 30/5 1941.

¹⁸ 16/7 1941. Jfr NDA 14/8 1941: ("Rågöborna trivas bra i Sverige"). Östgöta Tidning 18/7 1941: "Rågösvenskarna finna sig väl till rätta i Sverige". Soviet-Estland, det estniska kommunistiska partiets svenskspråkiga tidning i Reval, informerar mer än gärna sin läsekrets om rågöbornas hemlängtan och deras prekära belägenhet i det kapitalistiska Sverige. Rågöbornas situation borde givetvis bota övriga estlandssvenskar från Sverige-febern. (Se t.ex. Soviet-Estland 6/3 o. 4/6 1941.)

¹⁹ Se t.ex. St.T. 26/9 1941; Sydsv. Dagbl. 29/9 1941; Soc.-Dem. 10/10 1941; Upsala Tidning 22/9 1941.

²⁰ Ang. den fortsatta utvecklingen, se översikt av Aman, a.a., s. 199—207.

¹ Sv.D. 17/10 1941.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Riksarkivet, Stockholm (RA).

Kommitténs för Estlandssvenskarna arkiv:

Protokoll 1940 sept.—1946 juni (vol. 1)

Diverse förteckningar över estlandssvenskarna 1940—1950 (vol. 4)

Korrespondens med Kungl. Maj:t o. departementen 1940—1950 (vol. 8)

Korrespondens med myndigheter och enskilda 1940—1941 (vol. 9)

Korrespondens med rågö- och nargöborna 1940—1945 (vol. 24, 25)

Förteckning över Kommitténs för Estlandssvenskarna arkiv.

Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänners arkiv, Stockholm (S.O.V.):

Avskrifter av brev, protokoll m.m. (lösa buntar).

Tryckta källor

Betänkande med förslag till utlänningslag angående omhändertagande av utlänning i anstalt eller förläggning. Avgivet av 1943 års utlänningssakkunniga (SOU 1945:1). Sthlm 1945.

Betänkande angående flyktingars behandling (SOU 1946:36). Sthlm 1946.

Kommittén för Estlandssvenskarna. Redogörelse över dess verksamhet 1940—1950. Sthlm 1950. (Redogörelse...)

Kristidspolitik och kristidshushållning i Sverige under och efter andra världskriget. I—II. (Utarbetad av K. Åmark, SOU 1952: 49, 50). Sthlm 1952.

Riksdagens protokoll jämte bihang. (1939—1945.)

Die Verfassung der Republik Estland. Amtliche Übersetzung. Tallinn 1937.

Estlands vallag (Estnisk författningssamling, RT, 1937:71, 592). Tallinn 1938.

Nazi-Soviet Relations 1939—1941. Documents from the Archives of The German Foreign Office. (Department of State). Washington 1948.

Nazi-Soviet Conspiracy and The Baltic States. Diplomatic Documents and Other Evidence (Compiled by A. Rei). London 1948.

Tidningar och tidskrifter

Aftonbladet

Allsvensk Samling

Arbetarbladet

Arbetaren

Dagens Nyheter

Eskilstuna Kuriren

Kustbon

Le Nord

Nordisk Tidskrift

Norrländska Social-Demokraten

Ny Dag

Nya Dagligt Allehanda

Nya Wäxjöbladet
 Social-Demokraten
 Soviet-Estland
 Stockholms Tidningen
 Sundsvalls Posten
 Svenska Dagbladet
 Svensk Tidskrift
 Svenska Morgonbladet
 Sydsvenska Dagbladet
 Sätters Tidning
 Upsala Tidning
 Vaxholms Tidningen
 Vi
 Väster-norrlands Allehanda
 Västmanlands Läns Tidning
 Östergötlands Dagblad
 Östgöta Tidning

Bearbetningar

- Aman, V., Estlandssvenskarna under andra världskriget. Överflyttningen till Sverige. Särtryck (ur En bok om Estlands svenskar, utg. av Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner) Sthlm 1961.
- Hafström, G., Die Estlandsschweden (Le Nord 1941. Nr 2—3).
- Dens., Estlandssvenskarna (Svensk Tidskrift 1941).
- Dens., Estlandssvenskarna och deras kolonisation i Sverige (Nordisk Tidskrift 1945).
- Hammar, T., Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900—1932 (ak.avh.) Sthlm 1964.
- Horm, A., Estland fritt och ockuperat, Sthlm 1944.
- Hyrenius, H., Estlandssvenskarna. Demografiska studier (ak.avh.). Lund 1942.
- Johansen, P., Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien Handlingar, del 74). Sthlm 1951.
- Kalnins, B., De baltiska staternas frihetskamp (lic.avh.) Sthlm 1950.
- Meissner, B., Die Sowjetunion, die Baltischen Staaten und das Völkerrecht. (ak.avh.). Köln (1956).
- När Estland och Litauen miste sin frihet (osign., Svensk Tidskrift 1941).
- Olberg, P., Tragedin Balticum. Annektionen av de fria republikerna Estland, Lettland och Litauen. Sthlm 1941.
- Oras, A., Slagskugga över Balticum. Sthlm 1949.
- Tammekann, A., Estlandssvenskarnas bosättningsområde (i En bok om Estlands svenskar). Sthlm 1961.

- Utas, J., Svenskbyborna. Historia och öde från trettonhundra till nu. Sthlm 1959.
- Uustalu, E., The History of Estonian People. London 1952.
- Valters, M., Das Verbrechen gegen die Baltischen Staaten. Warnung an Europa und die Welt. (The Latvian Press Society in America, Dorchester, Boston, Mass. U.S.A.) 1962.
- Wieselgren, P., Från hammaren till hakkorset. Estland 1939—1941. Sthlm 1942.

ARTHUR JOHANSON

Kyrkan vid Floragatan

När den svenska befolkningen i Estland under andra världskriget — delvis genom Svenska statens försorg — återvände till det gamla moderlandet, förde den inte några materiella ägodelar med sig. Allt måste lämnas kvar. Men trots denna egendomslöshet förde de dock med sig rikedomar: det arv av urgammal kultur och kristen sed som de i oavlätlig kamp mot främmande herrar under århundraden hade värnat om.

De ägde en bondekultur som hade sina rötter i ett samhälle där de själva varit ägare av sina gårdar och bestämt över sina fiskevatten. Även när främmande herrar ständigt sökte tvinga dem till underkastelse och skatteplikt behöll de i seg uthållighet sin ursprungliga inställning som fria män. De gav aldrig upp sina anspråk på ägorätten till sina gårdar, även om de under de ständigt ökade kraven från storgodsägarna måste böja sig under deras makt. De väntade med tålmod på den stund då rätt och sanning skulle vinna seger.

Vad beträffar den kristna tron som de hämtat sin styrka ur när svårigheterna hopade sig, så var ju även denna tro gammal. Redan under 1100-talet blev kristendomen känd i Estland och då i den romersk-katolska kyrkans form. Kloster uppfördes och landet fördelades mellan biskopar, vilka på den

tiden inte endast förfogade över en skara andens män utan också kunde ställa upp en krigshär och på detta sätt göra sina anspråk på överhöghet gällande. Någon större omfattning fick väl inte den kristna undervisningen förrän under 1500-talet när reformationen nådde fram till Estland. Då började kristna tankar tränga ned i folkdjupet och utöva sitt inflytande över tanke och sed. Ganska snart organiserades en evangelisk-luthersk kyrka och 1535 kom Luthers lilla katekes ut på estniska språket.

Under den svenska tiden 1561—1710, vidgades och fördjupades kyrkans inflytande. Genom det av Gustaf II Adolf grundade universitetet i Dorpat kunde utbildningen av blivande präster intensifieras. År 1686 utkom Nya testamentet och 1739 hela bibeln på folkspråket. Kyrkans arbete kunde pågå till synes obehindrat även sedan det ryska herraväldet börjat. Under 1700-talet berördes stora delar av Estland av den förnyelse som utgick från Brödraförsamlingen i Herrnhut. Därmed kom den ortodoxa lutherdomen att präglas av en större innerlighet och föra kyrkan i förbindelse med de nya missionstankar som var utmärkande för rörelsen från Herrnhut.

Det är inte svårt att föreställa sig, att de lutherska prästernas trogna arbete under denna tid fick den största betydelse. När befolkningens yttre förhållanden försämrades genom ständigt nya pålagor och ökade krav från storgodsägarna, var kyrkan en styrka och en kraftkälla för de många som stod där rättslösa. För estlandssvenskarna som levde rätt isolerade i kustbandet och på sina öar var denna tid av kamp för det dagliga brödet en svår prövning, i vilken de mer än annars behövde den tröst som gudstron kunde ge. Godtycket från de makthavandes sida tog alltmer överhand och någon hjälp eller rättelse stod inte att få inom det egna landets gränser. Då var det som kontakten med det gamla moderlandet fick ny aktualitet genom de s.k. klagomännens besök. Deras berättelser om den estlandssvenska gruppens levnadsförhållanden väckte ett nytt intresse i Sverige för dessa våra stamfränder,

vilket resulterade i en kulturell och andlig insats bland estlandssvenskarna från rikssvensk sida.

På 1870-talet beslöt sålunda ledningen för Evangeliska Fosterlandsstiftelsen i Stockholm att sända ut några män som kunde ägna sig åt undervisningen och därigenom bidra till att öka folkbildningen. Dessa lärares—missionärers arbete åstadkom en märklig andlig uppräckning och en väckelse, som i grunden påverkade folket därute och gjorde den religiösa tron på ett nytt sätt levande. Väckelsen var på sitt sätt en del av den frihetslängtan som likt en våg vällde fram över England, Tyskland och Sverige. Efter de många åren av vanda och bundenhet bröt förnyelsen fram med makten av en naturkraft, och den tog sig uttryck som även för dem som stod i väckelsens ledning kunde te sig svårbegripliga.

Liksom inom laestadianismen i Sverige, Finland och Norge, vilken präglades av djup själslig nöd och ångest över synden men som tog sig uttryck i en glädje som närmade sig extasen, när äntligen den kämpande själen nådde fram till frid, präglades också väckelsen i svenskbygderna av dessa motsatta känslolägen. Det är klart att allt det som nu skedde hade samband med den tyska pietismen men även med den från England utgående metodistiska rörelsen. Därtill kom att de arbetande skikten i samhället började göra sina krav gällande och kräva sin del i de mänskliga rättigheter som dittills varit förbehållna de besuttna.

Kanske är det att beklaga att denna förnyade kraft till stor del gick den gamla ärevördiga lutherska kyrkan förbi — det var ju fallet också i Sverige. Verksamheten bland de väckta togs om hand av byamännen själva, och sedan de ovan nämnda lärarna blivit utvisade från Estland, kom väckelsen att utformas genom konventiklar, ledda av de män som ansågs betrodda därtill. Inflytandet utifrån fortsatte genom tidningar och tidskrifter, genom sångböcker och s.k. strösånger vilka kom från de av amerikanerna Moody och Sankey ledda församlingarna i England. Det har ofta berättats att när en sådan ny sång, ofta hållen i berättelsens form, genom någon

Tillsammans med pastor Marley i Reval.

besökare kom till byn, brukade man i skymningen gå in till grannen och med dem sjunga till dess sången var inlärd. Man behövde sedan inte några sångböcker under bönesamlingarna eftersom alla ändå kunde stämma in i de sånger som togs upp.

Genom konventikelverksamheten kom estlandssvenskarnas fromhet att till stor del präglas av väckelsetanken. För dem var den äkta fromheten alltid väckande och därför blev för många kyrkans mer stillsamma sätt att verka ett bevis på kraftlöshet. Väckelsen hade fört in i deras tillvaro så mycken glädje och personlig erfarenhet av Guds närhet, att de fått kraft att bära vardagens tunga i förvissningen att en gång skulle himlen öppna sina portar för dem. Föreställningen om himlen som ett väntande hem var en av hörnstenarna i deras nya tro. Aldrig var gudstjänsten rikare än när de enkla men

Samkväm i Betesda i Stockholm. Fr.v.: rektor Sigfrid Hoas, Johan Hammerman, frk Österblom.

gripande himmelska sångerna började ljuda. Då föll ett förklarande ljus över deras ansikten, då glömdes den trista verkligheten, då upplevde man i andanom den lyckliga stund då "skutan länsade in i den eviga hamnen". Genom sångernas enkla bildspråk kunde de nästan vidröra det eviga och känna sig stå innanför pärleportarna till himlasalen, smyckad med "Salomos tapeter ifrån golv till tak".

När så estlandssvenskarna efter sjuhundra års bortavaro från det gamla moderlandet lämnade den bygd som ej längre kunde skänka dem det livsrum de behövde för trivsel och tro, då kom de till dem som ville dem väl. Rågökommittén med dess hängivna och uppoffrande medarbetare, den stora skaran av enskilda vänner, intresset från den svenska statens ämbetsmän — allt detta medverkade till att det stora äventyret

slutade väl. Ty ett äventyr var det att lämna gård och grund, by och land och komma över det vida havet till nya och för de flesta okända förhållanden, till nya seder och livsvillkor.

II

En liten del av det stora hjälparbetet för estlandssvenskarna var den verksamhet som innefattas i rubriken till denna artikel, "Kyrkan vid Floragatan". Ty så underligt det än låter fanns det en kyrka i Stockholm dit estlandssvenskarna kunde bjudas välkomna och där de kunde räkna med att ha sitt andliga hem under den tid av rastlöshet som låg framför dem. Men hur kunde denna kyrka där en omfattande verksamhet redan förekom, ta emot och med sig införliva dessa många flyktingar? En kort översikt över kyrkans historia kan vara befogad i detta sammanhang.

Betesdakyrkan eller Florakyrkan, som den ursprungligen kallades efter namnet på den gata där den var byggd, uppfördes av en enskild man, grosshandlare John W. Wallin, och invigdes för sitt ändamål Långfredagen 1885. Wallin som ursprungligen tillhörde baptistsamfundet ogillade dettas krav på en sluten nattvardsgemenskap och ville därför bygga en kyrka som stod öppen för alla, oavsett vilken grad av andlig mognad de uppnått.

Florakyrkan blev också från första stund kyrkan med de öppna dörrarna. När Wallin senare överlät kyrkan jämte en fastighet till Betesdaförsamlingen från Smala Gränd med pastor Fritz Peterson som ledare, bytte kyrkan namn och kallades Betesdakyrkan.

När min hustru och jag år 1927 återvände till Sverige efter några års verksamhet bland estlandssvenskarna, främst på Ormsö, hade vi i väntan på att åter kunna resa ut till Estland en tillfällig verksamhet i Herrljunga och Hjo. Det visade sig emellertid svårt att få arbetstillstånd för Estland varför vi antog kallelse till missionsförsamlingen i Katrineholm, där vi

stannade till 1941 då vi erbjöds att överta verksamheten i Betesdakyrkan. Det var med stor tvekan vi hörsammade kallelsen, då vi kände till omfattningen av den verksamhet som bedrevs i denna kyrka. Likväl blev det så att vi kom till kyrkan vid Floragatan och började arbetet där 1942.

Det är kanske förmätet att tillmäta sin verksamhet så stor betydelse, men vi har ofta tänkt på att en god hand måste ha varit verksam som ledde oss till den kyrka, dit ett par år senare många av de hemvändande estlandssvenskarna skulle finna vägen. Nu ligger dessa år och erfarenheter rätt långt tillbaka i tiden, men ändå lever minnet starkt från den dag då de första estlandssvenskarna satt bland åhörarna i den stora kyrkan och vi fick börja med en helt ny typ av verksamhet — t.ex. att hjälpa dessa vänner att hitta någon vrå i Stockholm eller dess omgivningar som de kunde kalla ett hem.

Betesdakyrkan blev den plats där man kunde hoppas få möta dem av sina anförvanter från vilka man blivit skild. Ofta kom brev till kyrkan utifrån landet med förfrågan om var den eller den bodde. Verksamheten inleddes genom några samkväm och fortsattes med regelbundna gudstjänster. Vi samlades redan lördag afton för att sedan vara med på högmässan klockan 11 och den stora samlingen klockan 15. Fastän kyrkan rymmer närmare 1500 personer kunde den vara väl fylld. Under åren har 232 samlingar för estlandssvenskar ägt rum och vi har haft besök av 178 talare från olika kristna läger. De första åtta åren samlade vi barnen till julfest och i våra ungdomslokaler hölls mindre sammankomster för konfirmander och annan ungdom.

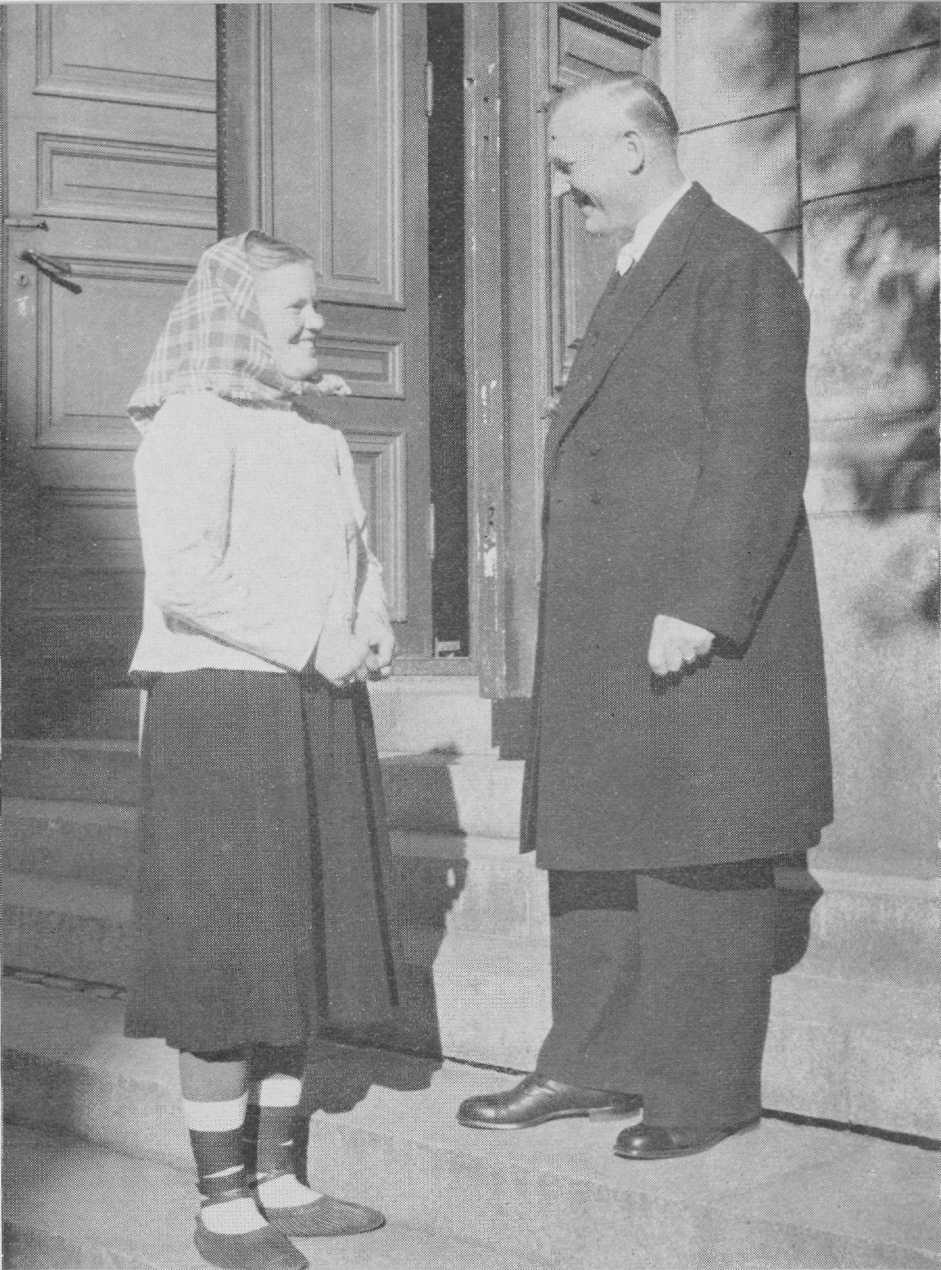
Ansvariga för verksamheten var utom jag själv den outtröttlige och alltid lika tjänstvillige Johan Hammerman från Kärrslätt. Vi var ju ungdomsvänner, och när min hustru och jag måste resa från Ormsö övertog Hammerman våra arbetsuppgifter och stod som ledare under både ljusa och mörka tider. Vi korresponderade under åren om det som skedde därute och alltsedan vi åter möttes i Sverige har vi ägt varandras trygga stöd i en gemensam gärning. Med oss stod några brö-

Ett av de första årens "vanliga" möten i Betesda. — Malms reportagebyrå foto.

Katarina Westerberg hälsas välkommen till Betesda av pastor Arthur Johanson. — Malms reportagebyrå foto.

der från Ormsö och Rickul som ansvariga för kassa och arrangemang. Också sedan jag bosatt mig i Malmö har jag gjort många besök i Betesdakyrkan. Det har ständigt varit med förundran jag sett skarorna samlas. Vi började ju med tanke på att rätt snart ha fullgjort vår uppgift, men alltjämt finns de som med förväntan ser fram mot ett estlandssvenskt möte. I början hade vi stora skaror ungdom med i kyrkan men det ungdomliga inslaget har tunnats ut, vilket säger oss att de fortare än de äldre gått upp i det svenska samhället. Verksamheten har nu överflyttats till Immanuelskyrkan sedan den gamla Betesdakyrkan fallit offer för stadsplanarnas hårda hand.

Vad var det som gav kyrkan vid Floragatan en central ställning i många estlandssvenskars liv? Det finns två förklaringar. Kyrkan blev som vi redan antytt, en samlingspunkt för dem som sökte efter sina släktingar. Genom omständigheterna kom många goda vänner att bo rätt långt bort från varandra och särskilt under de första åren då man liksom trevade sig till rätta, blev mötet med grannar och vänner en rik tillgång. Dessutom fanns hos estlandssvenskarna ett djupt behov att på samma sätt som där hemma, samlas till gudstjänst och gemenskap. Vi sökte aldrig förändra den form för gudstjänst som varit den förhärskande ute i Estland utan gav rum för den spontana insats från enskilda som genast gav oss alla förnimmelsen av att vara "hemma". Genom vår pianist under alla åren, fru Ruth Lundberg, kunde vi klara varje situation. Hon äger en säregen gåva att så snart någon tar upp en sång eller en psalm genast hitta rätt tonart och leda den hurtiga och levande sången. Med tillgivenhet och trohet har hon verkat till denna dag.

Till våra samlingar har kommit ganska många "vanliga" svenskar som trivs med oss och värderar enkelheten och trosglöden. Hur ofta har inte samma oförklarliga stillhet sänkt sig ned över oss då vi mött varandra i den brusande oron i huvudstaden, som då vi för länge sedan hade våra stugmöten i de olika byarna. Visserligen var sången då stark och livlig, men det hände ofta att långa stunder av ljuvlig stillhet gav

oss en förblivande välsignelse. Jag har ibland frågat mina åhörare, särskilt under mina färder på Dagö, vad de upplevde under denna säregna tystnad, som inte alls var besvärande, och de har svarat: Vi har varit nära Gud.

Att komma från stilla byar där gatan slingrade sig fram mellan snedställda gårdesgårdar, där man på båda sidor av bygatan såg in på de små gårdsplanerna och hemmen där grannarna bodde, och så plötsligt befinna sig mitt uppe i en storstads jäkt och bli placerad i hyreskaserner bland idel främlingar, det måste innebära svåra påfrestningar. Det var inte underligt att hemlängtan växte sig stark. Att dessutom vara beroende av andras hjälp till livets nödtorft var svårt. Den som predikade för dessa människor fick inte glömma deras säregna bakgrund. Därför kom orden att likna det budskap som mötte Israel när de som varit fångar vid Babels älvar fick vända tillbaka till sitt land. ”Trösten, trösten mitt folk, säger eder Gud”. Att överbringa till dem ord av trygghet och förtröstan, att påminna dem om den omsorg som de trots allt var föremål för, att ge dem mod att förbida Guds hjälp, detta blev för mig en angelägen och kär uppgift som växte till en kallelse. Predikans tema under den allra första tiden slöt sig omkring ord som ”sörjen icke för morgondagen”, ”allt samverkar till det bästa”, ”edra hjärtan vare icke oroliga, tron på Gud”. Sakta befriades den ene efter den andre från ångesten och saknaden och började inse att det som skett var något ofrånkomligt, något som med tiden skulle visa sig vara det allra bästa som kunde ske.

Man såg förändringen även i det yttre. Klädedräkten blev en annan och försagdheten gav vika för en större säkerhet i sättet att uppträda. Estlandssvenskarna var snart inte längre några flyktingar som måste hjälpas vid varje steg de tog, de var upptagna som fullvärdiga medborgare i en demokratisk stat och de hade blivit medvetna om att deras arbetsförmåga och kunnande stod i jämnhöjd med de rikssvenska arbetskamraternas. Inkomsterna ökade och därmed följde att familjerna kunde förenas.

I Betesdakyrkan. Fr.v. pastor Per Wårding, Johan Hammerman, biskop Manfred Björkqvist, pastor Arthur Johanson.

Det gällde nu när de yttre problemen lösts att låta centralt kristna tankar komma mer till sin rätt i den kristna undervisningen, att låta lagens bud och evangeliets nåd komma i harmoni med varandra. Med varsam hand gällde det att visa på vad kristen frihet i sanning är. Det behövdes en befrielse från en annan art av trälldom än den yttre, en frihet som kan samlas i Kristi ord "sanningen skall göra eder fria". Det gällde att komma bort från instängdhet och den "lagiskhet" som ofta följer i väckelsens spår. Predikan måste återerövra vardagen och visa att vår Herre inte endast återlöser människan från synden och ger henne löften om himmelen, utan att han är Skaparen som råder över arbetet och vardagsgärningen, att kallelsen gäller livet på jorden och att kunskapen rinner upp ur samma källa som nåden.

Då man vet hur djupt gamla seder och tänkesätt kan vara rotade i människornas sinnen, förstår man kanske att det

Ungdomsmöte i Betesda. — Malm's reportagebyrå foto.

krävdes möda och finkänslighet till att meddela våra åhörare den rätta kristna undervisningen. Det var så mycket som bar stämpeln synd och orätt som inte hade något med dessa begrepp att göra. Jesu bön lär oss något om detta: "Fader, jag beder icke att du skall taga dem bort från världen utan att du skall bevara dem från det onda". Det var en stor uppmuntran att även hos dem av våra vänner som anslutit sig till ganska extrema riktningar inom det svenska fromhetslivet, finna intresserade lyssnare. Den ekumenik som övades i våra kretsar var rätt ovanlig och känslan av att fördragssamhet och förståelse började växa fram var glädjande.

När det skulle bli samling för estlandssvenskar i vår kyrka på Floragatan märktes det redan tidigt på söndagsmorgonen. Små grupper av stillsamma, lågmälda människor kom från tunnelbanestationer, bussar, spårvagnar eller till fots upp ge-

nom Humlegården och möttes vid hörnet av Floragatan och Östermalmsgatan. I början hände det att polisen fick påringningar från folk som bodde i grannskapet och som undrade vad anhopningen av människor betydde. Polisen kunde lugna dem med att denna folksamling var av en ofarlig sort. När prinsparet Oscar och Ebba Bernadotte, som ofta brukade besöka vår kyrka, första gången såg skaran av enkelt klädda främlingar och fick veta vilka de var, sade han några vänliga ord till dem från predikstolen.

Den fråga som vi i Betesdakyrkan gång efter annan ställde var denna: "Hur skall vi på ett rätt sätt kunna tjäna dessa människor?" Så småningom förstod vi att själavården främst måste utövas genom predikan. När man predikade för dem tog de emot Guds ord såsom den hungrige tar emot bröd. En mer tacksam församling kunde inte tänkas.

Till den religiösa vården kom den korrespondens som vi förde med vänner som bodde långt borta från Stockholm och på de många åldersdomshem där gamla estlandssvenskar funnit en fristad. Dessa brevkontakter tog småningom formen av skrifter som jag från tid till annan sände ut. Författandet av dessa skrifter betraktade jag som en mycket viktig uppgift under min tid som präst i S:t Petri kyrka i Malmö. Genom Kustbons redaktion fick jag adresserna till de estlandssvenska familjerna och kunde nå dem alla med min hälsning.

Den första av dessa skrifter, "Estländska år", avsåg att genom några minnesbilder bevara de stämningar som vi upplevt i byn, i kyrkan och i hemmen. Nästa hälsning fick namnet "Det tredje brevet" och bygger just på aposteln Johannes tredje brev. I detta rundbrev har jag samlat några av de grundläggande tankar varmed den kristna tron framträder, och avsikten med skriften var att om möjligt uppmuntra till bibelläsning och meditation.

Som jag antytt fanns en viss brist på system i den kristna undervisning som meddelades i svenskbygden. Detta gav anledning till skriften "Vår gemensamma tro", en utläggning av den apostoliska trosbekännelsen i form av små korta kommen-

tarer. I vad mån detta brev fått leda dess läsare in i lilla katekesens studium må vara osagt, men det har lämnats många bevis på att boken blivit läst och begrundad.

Genom de värdefulla erinringar som tidskriften *Kustbon* ofta gett om livet ute i svenskbygderna kom impulsen till nästa brev: "Vänner emellan". Det vill påminna om de stunder som man så ofta var med om i den egna stugan eller hos grannen och som man kallade "skymningsby", den stund på dagen då arbetet vilade till dess att tiden kom då man kunde tända oljelampan och börja aftonens sysslor. Vid dessa stunder i skymningen avhandlades det som hänt i byn under dagen, men samtalen kunde också djupna och komma att gälla livets viktigaste frågor. Vanan att varje dag stanna för några minuter i gemensam eftertanke, befriad från vardagsjaktet, får inte överges. Den är en omistlig tillgång. Därom påminner "Vänner emellan".

Sist i raden sändes hälsningen "Att vara en lärjunge". I den samlar sig det mesta av vad vår gemenskap under åren syftat till. Lärjungaskapet, villigheten att ta emot och att gå vidare, att inte slå läger för alltid utan kämpa trons goda kamp för att kunna fatta livets mening, det är brevets ämne. Guds verk både i historien och i den enskildes liv pågår alljämt och i denna utveckling menar vi att vår tro måste vara med för att växa, fördjupas, renas, vidgas.

Ofta har man ställt frågan: "Hur kan ni i årtionden hålla ut med ett arbete som hela tiden varit av så absorberande beskaffenhet?" Först måste jag då svara att det är den uppriktiga vänskap som alltsedan vårt första besök hos estlands-svenskarna kommit oss till del som gett styrka och mod. Därtill kommer att trogna bröder stått med i arbetet under åren och varit till stöd och uppmuntran. Det har alltid frågats: "När måste vi sluta med våra samlingar?" Men varje gång kallelsen utgår kommer vännerna tillbaka. Vi märker att leden glesnat och vi vet att den dag är nära, då hela den äldre generationen är borta och då den nya inte lever i några minnen utan i tanken på framtiden.

Estlandssvenskar utanför Betesdakyrkan, pingsten 1945.

Bland de många som på ett särskilt sätt varit till hjälp här i Sverige må nämnas rektorsparet Ingeborg och Kaleb Anderson, som med ett levande intresse ständigt på nytt skänkt mig och min hustru glädje och tro. Därtill kommer "våra egna doktorer" Elmar Nyman och Edvin Lagman, vilkas vänskap för mig personligen varit en rik tillgång. Rektor Sigfrid Hoas, också han estlandssvensk fastän av den gren som kom att bosätta sig långt borta i Ryssland, har alltid varit den givande

genom sin predikan och sitt personliga intresse för verksamheten liksom min alltför tidigt bortgångne vän, prosten Hjalmar Pöhl.

Här borde väl sägas något ord också om dem som var medlemmar i Betesdakyrkan, de som med sådan vänlighet och uthållig godhet gav mig tillåtelse att verka för estlands-svenskarna. De räknade det som en förmån att få skänka våra vänner rum i kyrkan vid Floragatan. Måtte de få erfara sanningen i Mästarens ord: "Vad I haven gjort mot en enda av dessa mina minsta bröder, det haven I gjort mot mig."

ELMAR NYMAN

Spridda notiser maj—december 1943

19 maj.

S/s Arcturus lägger till vid Finlandskajen. Resan från Åbo har varit mycket angenäm — till en del tack vare min finländske hyttkamrat som spenderade såväl gårdagens middag som dagens frukost. Han var på väg till Vichy i Frankrike på finska regeringens uppdrag.

De flesta ombord tycks ha någon bekant på Skeppsbron. Mej väntar ingen på. Jag har heller inget omedelbart mål. Ingen aning om hur jag skall få natthärbärge eller mat. Mitt främsta mål är redan nått i och med att jag passerat passpolisen och tullen. Jag är i det neutrala Sverige långt borta från fronten i öster dit tyskarna velat skicka mej. Mitt mål på längre sikt är att etablera mej i förfädrens land.

Mitt bagage består av en stor kappsäck, inköpt på svarta marknaden i Reval för mer än en ordinär månadslön. Innehållet är dock tämligen magert: några personliga dokument, fotografier, ett antal brev från de närmaste vännerna, ett par böcker, en liten stickert (förmodligen officersdolk), som jag hittade i vedkällaren i Reval, korporantmössan från universitetet i Dorpat och en frack med två vita västar. I en sjömanssäck har jag stuvat in diverse varma plagg som kom till användning vid flykten från Derham i Rickul till Degerby

Landsvägen. Kolteckning av Kristjan Raud 1940.

på Åland, men det är plagg som en svensk lumphandlare skulle rata.

Men mitt bagage består av mer än så. Vinschen lämpar ner ett stort antal nät och ryssjor och en komplett uppsättning bottengarn för ålfiske. Hela denna utrustning är "yrkesfiskaren" Elmar Nymans. Innehållet i kappsäcken är nog mer signifikativt för personen ifråga. Alla dessa fångstredskap tillhör en av mina estniska vänner, ägaren till flyktbåten. Han får inte fortsätta västerut. Det behövs förstärkningar på

Utanför järnvägsstationen i Helsingfors 1 maj 1943. Längst till vänster förf. i den mundering i vilken han också uppenbarade sig i Stockholm.

Karelska näset. En del ester går med frivilligt och andra tvångsenrolleras — även jag utsättes för press. Det bär i väg till fronten vilken dag som helst också för två andra kamrater i båtlaget. Ägaren till näten och ryssjorna är en stor optimist. Han är övertygad om att han snart skall lyckas rymma från Finland. Då kan det vara bra att ha fiskegrejorna på plats.

För mej har det varit allt annat än angenämt att agera yrkesfiskare. Tullen i Åbo tillåter ogärna utförsel av varor som är licensbelagda i krigets Finland. Men tullinspektören, som jag hade ett långt samtal med, var finlandssvensk och hade lärt känna en del estlandssvenska yrkesfiskare. Han hade

full förståelse för att fiskredskapen kunde behövas som ett slags startkapital. ”Oss östsvenskar emellan, ta med hela klabbet mot 225 finnmark i transport- och fraktagifter”. Men Arcturus befälhavare svor över det skrymmande godset som anlände strax före avgångstid.

Nu står jag alltså på Skeppsbron med mitt unika bagage. Min prekära belägenhet observeras av ett stadsbud, som lånar mej sin skottkärra och samtidigt visar mej på ett kioskliknande magasin i närheten av tullpaviljongen. Hyran kan ordnas vid avhämtning. Här lämnar jag tills vidare också min resväska och sjömanssacken. Även min personliga exteriör väcker uppmärksamhet. En klen lekamen insvept i en mycket lång och vid flygarrock av rödaktigt blankt skinn, på öronen en blå filthatt, snubblande långa skor. Utrustningen har samma ägare som ryssjorna och näten. I Finlands huvudstad väckte denna mundering ingen som helst uppmärksamhet. I Stockholm tycks pretentionerna vara större.

Från Skeppsbron lotsar jag mej via Drottninggatan till Kungsgatan och Hötorget. Rent otroligt med dessa skyltfönster och alla pryddligt klädda människor. Jag var ju i Stockholm 1936 tillsammans med Svenska gymnasiets första studentkull och har en diffus föreställning om stadens huvudstråk. På Konserthustrappan delas min sysslolöshet av ett stort antal stockholmare. Det är nöjsamt att följa kommersen nedanför, och till vidare är jag inte hungrig. Bör jag inte redan nu låta höra av mej hos professor Curman eller dr Hafström i Riksföreningens Estlandsutskott? Hur skall det gå till förresten? Jag har ju inte pengar att telefonera med. Bäst leta reda på barndomsvännen Manfred W. Jag vet ju att han efter en högst dramatisk flykt nu utbildar sej till ingenjör i Stockholm. Av en händelse upptäcker jag att hans skola ligger alldeles intill Hötorget. På skolans expedition upplyser man mej om att W. avslutat sina studier och att han förvärvsarbetar. Det gäller alltså att hålla sej flytande till kvällen och hoppas att vännen skall finnas på sitt rum.

Han blir inte så överraskad över att se mej som jag väntat

Konsertbustrappan — den första anbalten i Stockholm. — L. Hollstrand foto.

mej. Hans värdinna — en gammal gråhårig dam — sättes snabbt in i situationen. En extrabädd måste fram. Jag blir minst sagt glatt överraskad när hon utan vidare accepterar min närvaro och önskar mej välkommen. Matfrågan måste också lösas. Någon avlöning har Manfred ännu inte fått. Han klarar sej med firmans lunch. En kompis på Norr Mälarstrand kan bestämt undvara en tia. Vi får den och delar broderligt. Margareta hushållsskola får stå för välkomstmåltiden.

21 maj.

Två dygn i Stockholm har ändrat en hel del. Jag har fått kontakt med Gerhard Hafström på den s.k. Rågökommittén. Han vill att jag snarast skall sammanställa en promemoria angående läget i svenskbygden i Estland. Samtidigt får jag veta att bröderna Aman, Alexander Treiberg, Gottfrid Thomsson, bröderna Zeisig m.fl. anlänt till Stockholm redan i början

av månaden. Jag var den som först kom i väg men tydligen inte den förste som nådde Stockholm. Underbart om flyktingtrafiken nu kan komma i gång. Men de ljusa nätterna är naturligtvis en svår nackdel. Själv startade jag redan i mitten av april. På Rågökommittén ställer man också i utsikt ett mindre handlån för inköp av kläder. Underbart att äntligen få passande skor och en ny kostym — om nu pengarna räcker till bådadera och jag kan uppbringa tillräckligt med textil- och kokuponger. I dag lyckades jag också få 100 kronor mot uppvisande av en check (närmast ett brev) inköpt i Reval för några hundra ostmark av en estnisk politiker som hade ett tillgodohavande i Stockholm. Men dessa kronor måste sparas för mat. Underligt förresten att ingen bryr sej om hur man klarar sej. Det intresserar tydligen ingen hur jag existerade i Finland, hur jag fick pengar till båtresan från Åbo och hur jag nu ordnat för mej i Stockholm. Jag får nog pantsätta fiskredskapen om jag skall klara livhanken den närmaste tiden och kunna skicka mina estniska kamrater de pengar jag lånade till resan. Och när skall jag någonsin få så mycket att jag kan betala tillbaka de pengar jag lånade för tre veckors uppehälle i Helsingfors? Den kusliga sanningen börjar gå upp för mej: de som har kommit och dagligen kommer illegalt till Sverige får tills vidare sitt uppehälle från staten, de har mat och husrum sej garanterat på Sabbatsbergs ålderdomshem. Jag kom till landet med visering på fickan och får klara mej bäst jag vill.

Voldemar Amberman, min gamle vän från Hapsal som kom till Sverige redan före kriget, vill bjuda på middag i morgon. I sanning en välkommen invitation.

23 maj.

Har nu lyckats plita ihop någon sida angående estlands-svenskarnas prekära situation. Unga män måste gömma sej, de äldre går i ständig fruktan för repressalier. Det är föga troligt att något större antal på egen hand kan ta sej över Östersjön. De flesta saknar såväl båtar som motorer och mo-

torbränsle. Vi som nu lyckats ta oss över måste med alla medel söka få svenska regeringen intresserad av en allmän överflyttning och förmå den göra en allvarlig hemställan hos Auswärtiges Amt i Berlin. Jag är övertygad om att Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet och framförallt dess Estlandsutskott nu gör vad som står i dess makt för att övertyga regeringen om att det brådskade.

Många som talar med mej är intresserade av att få höra hur livet ter sej under rysk och tysk ockupation. Jag är rädd för att jag inte lyckas ge en koncentrerad översikt. Det fordras nog först en tids vila för att jag skall orka gå igenom de tre senaste årens upplevelser. Däremot redogör jag villigt för den dramatiska överfärden och de många misslyckade flyktförsöken som föregick den.

I förmiddags var jag på Socialstyrelsens utlänningsbyrå för att anhålla om svenskt främlingspass. Rågökommittén anser att man måste ha ett sådant om man småningom skall kunna avancera till svensk medborgare. Denna visit var inte angenäm. Jag kom i en obehaglig dispyt med en underordnad tjänsteman. Jag påstod att jag var svensk och tjänstemannen påpekade i tillrättavisande ton att jag i så fall inte vore i behov av främlingspass. Även på svenska beskickningen i Helsingfors ställde man sej undrande till mitt påstående att jag var svensk. Det gick slutligen upp för den unge attachén att jag var "så kallad" estlandssvensk. Jag retade mej obeskrivligt på detta "så kallad" men förstår efteråt att det inte var illa menat. Väl tillbaka från utlänningsbyrån får jag ett samtal från passpolisen. — Ni har vid inresan i förrgår felaktigt antecknat er som svensk. Får vi be om en förklaring! Min ackumulerade ilska drabbar den stackars polisen som bör ha fått klart för sej att även estlandssvenskar är svenskar. Vännen Manfred förklarar att det inte lönar sej att ilskna till inför folks okunnighet. I Sverige skiljer man inte mellan nationalitet och medborgarskap. Personligen har jag litet svårt att förstå att en indier som upptagits till svensk medborgare är svensk men inte jag.

Mina identitetspapper är mångahanda. Utlänningsbyrån ger mej genom sitt röda främlingspass tillstånd att vistas i Sverige. Men jag har redan två andra, fullt giltiga dokument. Jag har ett estniskt utrikespass gällande för fem år för alla länder och ett finskt främlingspass gällande för ett år. Sedan jag i Helsingfors genom bekantskaper lyckats få estniskt utrikespass av den där alltjämt stationerade estniske ministern, visade det sej att de finska myndigheterna inte accepterade detta pass. Det gjorde emellertid den svenska beskickningen, som däri antecknade att jag beviljats inresa till Sverige och tre veckors uppehållstillstånd. För att finska myndigheter skulle få ett dokument att fästa sin utresestämpel på måste jag vänta några veckor på att få ett finskt främlingspass. Mätte jag nu snabbt få svenskt medborgarskap — förr blir det ingen ordning på min nationella status.

Midsommardagen.

Sedan ett par dagar är jag hos släktingar i Bergslagen. Ett gott alternativ till det som bjöds i Stockholm: tjänst som trädgårdsdräng på Ekerö. Det känns riktigt att tillbringa midsommaren i hjärtat av Sverige, långt borta från storstaden. Men jag är inte särskilt nöjd med midsommaraftonen. Det regnar för det första och sedan blir jag fientligt bemött vid dansbanan. Inte för att jag är estlandssvensk — det vet förresten ingen — utan för att jag varit dum nog att styra ut mej i studentmössa. ”Djävla vitmössa, ska du ha smörj”? Vokabulären känns litet främmande.

Bergslagen är särskilt vackert här i den gamla gruvbyn Löa. Från mitt fönster på vindsvåningen kan jag se blånande kulor långt borta. I vårt grannskap finns också ett system av småsjöar. Men det är inte den vida utblick som Nucköslätten erbjuder eller horisonten sedd från Roslepstranden. Melankolin hinner inte bli bofast. Värdfolket har antytt att de behöver arbetskraft till höbärgningen och så har jag redan anförtrotts omsorgen om de talrika kaninerna. Jag är rädd för att man här överskattar min arbetsförmåga — och också min

Badliv vid Roslep strand!

entusiasm för jordbruksarbete. Vinterns och vårens strapatser, undernäring, oro för framtiden gör att jag inte är i psykisk eller fysisk trim. Jag inbillar mej också att jag här i Löa skall få tillfälle att läsa musikteori och öva pianospel — detta med tanke på att komma in vid Musikhögskolan i Stockholm.

Slutet av juli.

Jag är tillbaka i Stockholm och hoppas nu att med det snaraste få uppehållstillstånd för huvudstaden. Intrycken från den senaste månaden är blandade. Jag har sett en genuin svensk bygd — även dess vardag. Jag har trivts bra med mitt värdfolk och varit på kaffekalas hos grannar. Men jag har inte fått någon speciellt god kontakt med yngre eller äldre orsbor. Våra intressen har varit för vitt skilda. Varje män-

niska var inställd på sina egna förehavanden — här talades det om kafferansoneringsen, om de strapatser de inkallade fick utstå men mycket litet om de stora problem som rör världen utanför. Inte ens Norges öde var något centralt samtalsämne. Och ändå är det ju inte så många mil till norska gränsen, där man tittar rakt in i tyska gevärsmynningar. En norrman har man också i byn, en ung man som liksom jag flytt undan den tyska ockupationsmakten. Han och jag talade om tyskarnas brutala framfart i de ockuperade länderna, om behovet av att motståndsrörelsen stärktes och om att Sverige borde göra mera för att hjälpa broderlanden. Meningsskiljaktigheter blev uppenbara när min norske vän gick över till att i alla tonarter prisa ryssarnas insatser i kriget och kommunisternas överhuvud. Jag framlade mina egna erfarenheter av ett och ett halvt års kommuniststyre, men han avfärdade mitt tal som odräglig nazistpropaganda.

I Stockholm väntar mej ett brev daterat i början av juli och avsänt "från någonstans på det Karelska näset". En av mina estniska vänner från flyktbåten berättar om sin soldattillvaro. Det förvånar mej att censuren släppt igenom detta öppenhjärtigt och kritiska brev. Han drömmer om det Sverige jag befinner mej i. Han tror att jag redan har etablerat mej och hoppas att jag kan sända honom det som han lånat mej under Helsingfors-vistelsen. Sannolikheten att han skall komma levande från fronten bedömer han som minimal.

Rapporten från Karelska näset gör att jag känner mej skamsen för att jag själv haft turen att få utresetillstånd från Finland. Vad gör det att jag ännu inte har uppehållstillstånd för Stockholm och att jag inte har ett öre på fickan. Jag befinner mej bland vänliga och civiliserade människor, ingen skjuter på mej och Stockholm är obeskrivligt vackert.

Men jag har inte kommit tillbaka till Stockholm bara för att skaffa mej uppehållstillstånd. Jag måste undersöka vilka utsikter jag har att få fortsätta mina studier — endast en månad återstår till terminens början. Och jag gläder mej att få träffa vänner som lyckats forcera Östersjön under den se-

naste månaden. Dessutom måste jag redovisa mina transaktioner beträffande nät, ryssjor och bottengarn och överlämna min lånta mundering till dess ägare. Denne har mycket riktigt lyckats rymma från Finland och har även omhändertagits av vännen Manfred W. och hans sympatiska hyrestant. Han tycks ha varit oroad för att hans startkapital förskingrats. Någon illa underrättad person på Rågökommitténs expedition hade vetat berätta att fiskeredskapen för länge sedan hade avyttrats av mej och att jag försvunnit från huvudstaden. Det gällde att lugna honom. Fiskegrejorna hade pantsatts hos Rågökommittén för 250 kronor. Med kommitténs hjälp lyckades vi snart avyttra redskapen för 1000 kronor — vi hade rätt många spekulanter eftersom fiskegarn och redskap är licensbelagda i kristidens Sverige. Min provision, 250 kronor, gick direkt till kommittén.

Jag har inte ett öre och jag kan inte be Manfred W. om husrum — där kinesar utom den estniske vännen också en bror till Manfred som nyligen anlänt. Det finns endast ett att göra — smyga sej till förläggningen på Sabbatsberg. Föreståndaren är inte särskilt glad åt den nye gästen. Instruktionen säger ingenting om den typ av inackordering som jag representerar. Sabbatsberg är egentligen ett genomgångsläger där folk stannar för läkarundersökning och vila, för konsultationer med kurator och för samtal med representanter för arbetsförmedlingen. Min närvaro på förläggningen accepteras slutligen i resignationens tecken, sedan jag lovat hjälpa till med att ta emot nyanlända och kanske uträtta något ärende i övrigt. Någon anställning är det givetvis inte fråga om.

I början av september.

Jag har fått mitt studentbrev med rektors underskrift och är sålunda akademisk medborgare i Stockholm. Men en student utan pengar och böcker, ja t.o.m. utan adress! I avvaktan på att besked skall komma i lånefrågan har jag och några andra estlandssvenska studenter utan existensmöjligheter sökt oss till Sabbatsberg. Vi får mat under förutsättning att vi

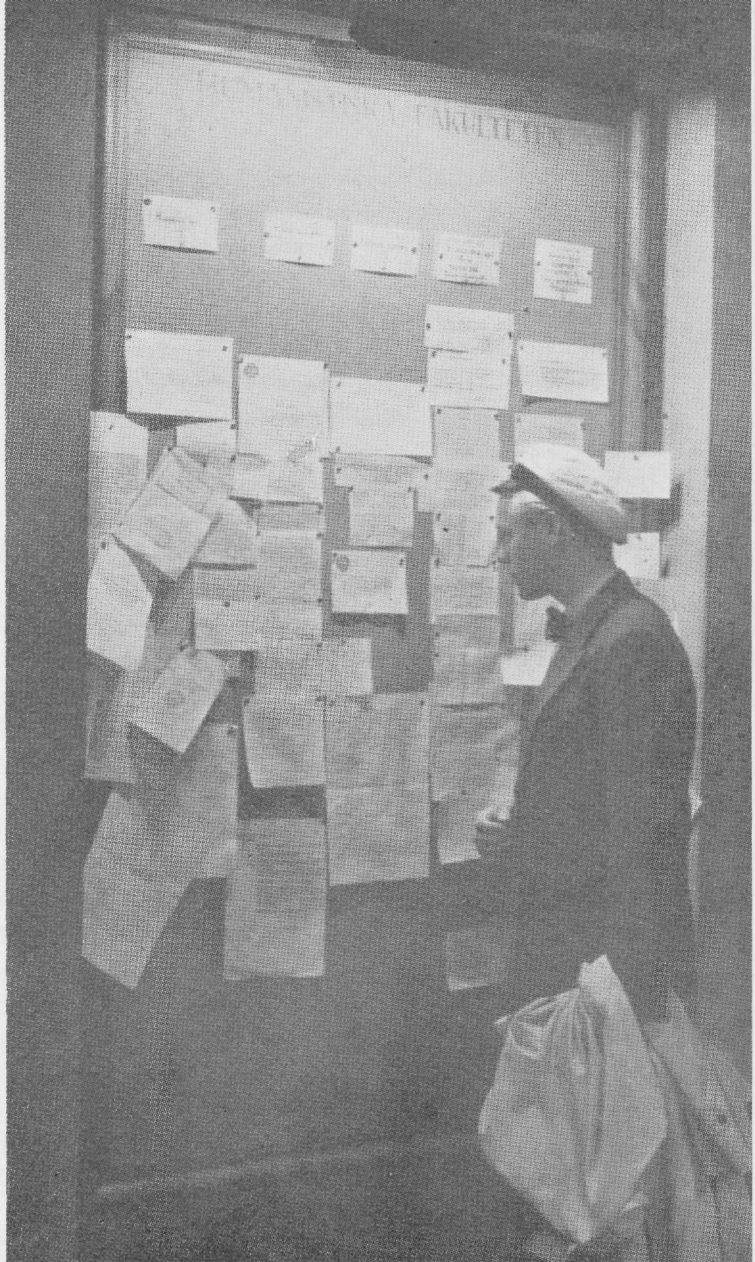
passar måltiderna och vi förfogar över en sovplats i de stora gemensamma salarna. Rågökommittén — den lånebeviljande myndigheten — har gett oss tillstånd att bo här, men det betyder inte att studielån garanteras oss. Särskilt oviss är utgången för min del. Jag har nämligen visat mej obeslutsam. Först underhandlar jag med riksantikvarien om lån för studier på Musikhögskolan och några dagar senare har jag avskrivit detta projekt och vill i stället studera samhällsvetenskapliga ämnen vid Stockholms högskola. I själva verket har mina konsultationer hos en framstående organist och musikpedagog gett vid handen att en högre organistexamen i Sverige inte föder sin man. Den som vill bli kyrkoorganist bör helst också vara folkskollärare och kan då nöja sig med en vanlig organistexamen. Jag uppmanas att börja sjunga i Musikaliska Sällskapet och för övrigt ändra mina framtidsplaner. Jag vill inte medge att jag skulle ha gjort någon svårare kullerbytta. Musik har alltid varit mitt stora intresse liksom samhällskunskap.

Jag har varit på docent Gunnar Heckschers introduktionsföreläsning för recentiorer. Han talade otroligt fort och det krävdes en viss anspänning från min sida. Vad han hade att säga verkade intressant och förnuftigt. Slutligen är jag inte någon nybörjare — studentexamen redan 1937 och studier i Dorpat läsåret 1939/40.

Slutet av oktober.

Jag ägnar mej huvudsakligen åt professor Herbert Tingstens föreläsningar i Sveriges statsskick och går också på hans proseminarier. Han är en rutinerad föreläsare och gör klara sammanfattningar på seminarierna. Många studenter finner honom för dominant. Få vågar göra inlägg eller ställa frågor. Tingsten är inte direkt underhållande men hans elaka karakteristiker mycket roande. Rolig är däremot professor Sten Wahlund, vars undervisning jag följer parallellt med statskunskapen. Han försöker verkligen göra det bästa av den elementära statistiken, är oerhört road av att roa.

Snart har två månader gått av höstterminen och inget har

"När börjar föreläsningarna?" — Ur: Stockholms Högskola under Sven Tunbergs rektorat.

hänt i lånefrågan. Rågökommitténs experter i studiefrågor är missnöjda med mina planer på att avlägga en *politices* magisterexamen. Det är en omfattande examen med relativt svåra ämnen som i huvudsak är avsedd för statsförvaltningen. Och det är, förklarar man, föga sannolikt att estlandssvenskar skulle kunna göra någon karriär i svensk statsförvaltning. Varför inte hellre gå in för en filosofie kandidatexamen till vilken ämnen kan kombineras mera fritt. Studierna måste gå snabbt undan, så att ett eventuellt studielån snart kan återbetalas. Vore det förresten inte klokt att satsa på tandläkarutbildning?

Jag beslutar skriva en inlaga till herrarna i Rågökommittén och framhålla att hänsyn måste tas också till personliga önskemål om studiegång. Varför dras avgörandet i studielånefrågan ut i det oändliga? Litar man inte på vårt omdöme? Vi har nyligen kommit från Estland och måste ges en smula tid för eftertanke och sonderingar. Våra rikssvenska studentkamrater tycks för övrigt inte vara mera upplysta om studielinjer än vi. De som jag kommit i kontakt med förefaller heller inte ha bättre förkunskaper än jag, varken i matematik eller samhällskunskap. Denna upptäckt inger ett visst självförtroende.

Det har sina sidor att som student bo på Sabbatsbergs ålderdomshem. De flesta av de 30—40 man som jag delar rum med förvärvsarbetar. De som fått anställning på bagerier är i farten redan vid 4-tiden, och de tassar inte precis. Porten stängs klockan 22 men staketet som vetter mot Vasaparken är forcerbart. Internerna droppar in. — Var bor du egentligen, undrar de nyförvärvade kurskamraterna på högskolan. — På Torsgatan, svarar jag nonchalant. — Var där? — I närheten av Mjölkcentralen. — Där finns väl inga hyreshus, invänder någon. I förlägenhet råkar jag också när jag skall lämna uppgift om adress till Högskolans katalog. ”Sabbatsbergs ålderdomshem” — det går inte an. Jag uppger Rågökommitténs adress: Tunnelgatan 24. Högskolans allt i allo, fröken Almström vill en dag tala med kandidat Nyman och ringer dit. En vänlig tjänstemannaröst hänvisar henne till Sab-

batsbergs ålderdomshem, för det är där kandidaten bor!

Lånefrågan måste nu på något sätt lösas. Jag har ännu inte kunnat skaffa andra böcker än sådana som kostat någon krona per styck. Det är oerhört tidsödande att excerpera kursböckerna. Nu har jag suttit med Nils Herlitz' Svenska statskicket's historia över en vecka. Oftast stannar det vid ett mål mat per dag. Det går helt enkelt inte att springa ifrån föreläsningar och biblioteksstudier och ställa sej i matkön på Sabbatsberg på bestämda tider. Det obligatoriska läkarbesöket nyligen avslöjade undernäring och svår brist på C-vitaminer.

Jag äger nu en "söndagskostym", inköpt för ett lån med det sannolika studielånet som säkerhet, och kan alltså delta i samkväm på Högskolan. Den hänger rätt sällan i garderoben på Sabbatsberg. Jag har upptäckt att Pantlånekontoret löser ur trångmål. Med kostymens hjälp kan jag få 50 kronor i min hand. På lördag måste den hem till Sabbatsberg igen och jag accepterar Leanders erbjudande: hans skrivmaskin in — kostymen ut.

Mitten av november.

Äntligen egen adress! Jag bor centralt, vid Tegnér-lunden, och har en kort promenad till Socialvetenskapliga institutet på Odengatan där jag tillbringar dagarna. Rummet är inte märkvärdigt. Fyra trappor utan hiss, 90 kronor per månad med städning och linne. Hyrestanten är vänlig och upplyser mej om att hon är gammal medlem i Filadelfiaförsamlingen. Jag tillåts att någon gång använda pianot i salongen under förutsättning att jag spelar andliga sånger. Inget främmande på rummet efter klockan 10 och helst inga flickor. Det är inte bra om folk ringer till mej, familjen behöver själv sin telefon. Toaletten vid ingången får jag begagna, badrummet är familjens. Ingen rökning får förekomma, inte heller något tekokande i köket eller ätande på rummet. Självfallet accepterar jag dessa förhållningsorder inför förtjusningen att äntligen ha fått ett eget rum. Rågökommittén har upplyst oss om att berättigade klagomål från våra hyrestanter kan för-

dröja eller omintetgöra medborgarskapet.

Mina relationer till hyresvärdinnan är mycket goda, särskilt sedan fastighetsägaren häromdagen var på besök. Han tillhör också pingstförsamlingen och blev så nöjd över mitt exekverande av valda Segertoner att han övergick till att titulera mej broder Nyman. I går kväll anordnade han luftskyddsövning i sin fastighet, och när alla samlats i skyddsrummet bad han broder Nyman intonera Vår Gud är oss en väldig borg.

Tills vidare får jag liksom några andra estlandssvenska studenter ett studielån på 1000 kronor, avsett för höstterminen 1943. Man tror att ett lika stort belopp skall utdelas även för vårterminen. Under förutsättning naturligtvis att studierna sköts till belåtenhet. Lånet skall återbetalas med 3 procents ränta med början ett år efter avlagd examen.

Tillvaron har radikalt förändrats. Jag kan på allvar ta itu med min seminarieuppsats för professor Tingsten, jag kan finna min egen studierytme, läsa kvällar och nätter, sova på morgnarna. Vissa ekonomiska bekymmer återstår dock. Av de 200 kronorna per månad går hälften till rummet. Resten skall fördelas på mat, kläder, böcker, utensilier, nöjen. Kårrestaurangen får stå för utspisningen. På kåren träffar man också många nyförvärvade vänner, en hel del av dem också flyktingar, mest danskar och normän. I allmänhet har de ganska gott om pengar och skulle inte behöva äta på kåren, men de har klubbbrummen som samlingsplats och diskussionslokaler. Varför går de inte på föreläsningar, undrar man. Det lönar sej inte att börja, man hoppas att snart få vända hem igen. Några slussas tydligen också från Stockholm till London (och Amerika). Det är roligt att få diskutera världshändelserna med människor som är insatta i skeendena. På kåren tillhandahålles också ett stort urval tidningar, in- och utländska. En tysk seger tycks alltmer avlägsen. Nu i november pågår de allierades offensiv. Sedan Stalingrad fallit tycks ryssarna ha fått övertaget på östfronten — något som snart kan få en alldeles speciell betydelse för de baltiska

folken. I Afrika säges Rommel ha retirerat och engelsmännen ha vunnit storslagna segrar. (Rommel såg jag med egna ögon på kafé Kultas i Reval så sent som förra hösten.) Italien är det inte längre mycket bevänt med. Visserligen har tyskarna befriat Mussolini ur fångenskapen, men hela södra Italien och Sicilien står under de allierades uppsikt och den fruktade diktatorn är maktlös. Mina danska och norska kolleger är övertygade om att Hitler snart skall dela Mussolinis öde. Hans fruktade u-båtar har snart sopats bort och sjöfarten håller på att normaliseras för de allierade, förklarar de. Och de svenska studenter som blandar sej i våra samtal menar att tyskarnas framfart i Norge och Danmark, i synnerhet under de senaste månaderna, gjort att de håller på att förlora alla sympatisörer de haft i Sverige.

Juldagen 1943.

Jag har nyss återvänt från Alexander Lagmans familj i Grödinge utanför Stockholm där jag varit under julafton och en stor del av juldagen. Det var underbart att vara ute på landet bland vänner hemifrån.

Ännu på julaftonens morgon såg det ut som om jag skulle bli tvungen att tillbringa julhelgen på hyresrummet. Stockholms stad anordnar förstås julfirande för ensamma i storstaden. Även Sabbatsberg hade julgran för de sina och där tittade jag in mitt på dagen. När jag sedan åt min lunch i ett kyffigt matloкус på Fridhemsgatan råkade jag på nytt in i den stämning som gamle klasskamraten Edvin L. och jag upplevde den där gången för två år sedan. Vi hade varit i julottan i Svenska kyrkan i Reval och gick in på ett matställe som bjöd på svampstuvning till grammofonackompanjemang. Det var Zarah Leander som sjöng.

Vad hade hänt mina kamrater på fronten? Inget har hörts på länge.

Den dystra stämningen förjagades då just vännen Edvin oväntat dök upp för att ta mej med till Grödinge.

Och nu är jag tillbaka vid Tegnérlunden igen. Min hyres-

tant har tydligen fullt upp med julbesök och familjebestyr. Inackorderingen är en skugga i bakgrunden och ingen tar kontakt. Jag tänker på att det finns olika slags broderskap . . .

I morgon bör jag nog titta in till Sabbatsberg igen. Där finns rätt många nyanlända sedan man nu lyckats få igång de s.k. sjuktransporterna. Hittills har inte mindre än ca 700 personer överskeppats på detta sätt och många av dem har uppvisat den bästa hälsa vid framkomsten. Få se om detta inte kan vara början till en allmän överflyttning. Å andra sidan ryktas det att tyskarna är mycket restriktiva med utresetillstånden — att de alltjämt söker få de kvarvarande att tro på en tysk seger och på att svenskarna i Estland har en mission att fylla. Vilken? frågar man sej, då den överväldigande delen av de yngre männen antingen mobiliserats av rysar eller tyskar eller flytt hit (ca 900).

På julkalaset bredvid ljuder ”I världen krigen väl bullra och makt sig ställer mot makt”. Tänker man på vad man sjunger?

MAGISTER Y

Två dagar i en estlandssvensk lärares srtävsamma liv

Läraren vaknade av att någon ryckte i ytterdörren till klassrummet. Han undrade om han försovit sig. Föregående kväll hade varit mycket ansträngande. Ungdomar från kringliggande byar hade samlats till musik-, sång- och teaterövningar i skolan som de brukade. Men han hade ingen tanke på att avstå från detta slags ungdomsarbete. Det var bygdens bästa ungdomar som samlades i skolan och de spred glad och trivsamt stämning, som gjorde arbetet lustbetonat. Dessa ungdomar hade också en tröttsamt arbetsdag bakom sig. De flesta hade varit i selen sedan klockan fem på morgonen. Någon åttatimmars arbetsdag var det inte fråga om i Estlands svenskbygd.

Åter hördes ett kraftigt ryck i ytterdörren. Klockan visade sex och trettio — först efter två och en halv timme skulle skolklockan ringa. Det måste vara en elev med lång skolväg, som fått följa med far, när han hämtade ved eller hö från ängen och hade vägen förbi skolan. Man väntade sig att läraren var beredd att ta emot dessa morgonpigga elever. Städskan kom annars ganska tidigt och öppnade för de barn som tog tiden i akt och anlände långt innan skolan började. Men hade barnen kommit in, var friden slut för läraren. I regel var det endast en tunn mellanvägg som skilde lärarbostaden från klass-

Utanför Odenholms folkskola.

rummet. De små skolhus som fanns i byarna hade i första hand byggts som missionshus. För lärarens del hade man avdelat ett eller möjligen två små rum jämte kök. Kapprum för eleverna saknades i regel eller var mycket litet.

Just när läraren var klar med sin frukost knackade det försiktigt på dörren. En liten morgonpigga jäntunge stack in huvudet, hälsade och undrade om inte läraren kom ut snart. Hon hade så långtråkigt. Snart ringde emellertid ordningsvakten in och arbetsdagen började. Läraren gick fram till orgeln, meddelade ett psalmnummer och tog några inledande ackord. I kören av klara barnaröster hördes ackompanjemangets knappast. Var det något läraren sedan mindes från arbetet i den estlandssvenska folkskolan, var det den starka och rena sången. Man sjöng gärna och ofta, både enstämigt och flerstämmigt.

Sången tystnade och barnen satte sig. Avdelningen bestod

av tre klasser. Sex klasser hade delats mellan två lärare. Någon småskollärarynstitution fanns inte i Estland. Den ene läraren hade t. ex. klasserna 1, 3 och 5 och den andre 2, 4 och 6. De största svenska skolorna hade en lärare för varje klass men det fanns också skolor med en enda lärare. Då tog man in elever vartannat år, som i B3-skolorna i Sverige. Barnen blev skolpliktiga efter fyllda åtta år. Nybörjarna fick i regel börja 11—12 dagar tidigare än övriga elever. Timantalet för de minsta var liksom i Sverige 24, för de äldre 32 inklusive slöjd (34 i Sverige).

Det första ämnet för dagen var matematik. Läraren delade ut en trave räkneböcker som han föregående kväll gått igenom. Någon enhetlig lärobok i räkning fanns inte. Man köpte läroböcker både från Finland och Sverige. Ingen av dem motsvarade emellertid läroplanen för folkskolan i Estland. Läraren fick sovra och komplettera. En av de estlandssvenska lärarna utarbetade efter estniskt mönster och i överensstämmelse med läroplanen för sjätte klassen en helt handskriven lärobok i matematik. Eleverna fick i sin tur skriva av och lösa problemen. När lektionen var slut, samlade läraren in arbetsböckerna och eleverna tågade ut rad efter rad och i bästa ordning. Läraren brukade ofta följa med barnen ut och delta i lekarna. Följde han inte med genast, gick den modigaste in och hämtade honom. Det blev mer spänning i leken, när läraren deltog. Tio minuter hade snart gått och ordningsvakten kallade till nästa lektion — i modersmålet. Läseböcker hade man: Sörgården och I Önnemo för de lägre klasserna och Läsebok för folkskolan för de högre. Första och andra klassen hade sex modersmålstimmar och övriga klasser endast fyra. På denna korta tid skulle läraren lära barnen så god svenska att de hade behållning av att läsa svensk litteratur och kunde skriva en någorlunda begriplig svenska. Det var inte bara det låga antalet modersmålstimmar som satte käppar i hjulet för modersmålsundervisningen. I hemmen talades den gamla dialekten och i jämförelse med den var rikssvenskan rena utrikiskan. Läraren försökte på allt sätt uppmuntra sina elever att åtminstone i

Estlandssvenska folkskollärare på sommarkurs i Hapsal i augusti 1937. — Neider foto.

skolan tala rikssvenska. Barnen fick över lag hemläxor i läsning. Man arbetade mycket med avskrivnings-, diktamens- och ifyllnadsövningar. Underligt nog vållade sje-, tje-, j- och ng-ljuden inga nämnvärda svårigheter. Skrivningen av dessa ljud underlättades av dialekten. Svårast var uppsatsskrivningen. Barnen saknade aktivt ordförråd och hade svårt för satsbildningen som var en annan än dialektens.

För dagens tredje lektion stod på schemat gymnastik. Var vädret vackert lekte man då utomhus eller promenerade i skogen. Gymnastiklokal saknades helt. En halvtimmes frukostrast följde. Barnen satt kvar i sina bänkar, bredde en serviett över bänkklocket och åt sina medhavda smörgåsar. Sedan kom hembygdslära och historia. Det förra ämnet vållade inga problem, men i historia saknades lärobok på svenska. Läraren berättade och eleverna antecknade. Det rådde en febril verksamhet. Lärobokssituationen var enahanda när det gällde Estlands geografi. Svensk lärobok i naturkunnighet fanns det och likaså i allmän geografi. Sista lektionen för dagen upptog estniska språket. Från och med andra klassen stod riksspråket, alltså

estniskan, på schemat. Det vållade helt naturligt barnen stora svårigheter. En försvarlig packe räkne- och skrivböcker hade samlats under dagens lopp. Nu skulle läraren egentligen ha gått in till sig, men först kom förberedelserna inför skolfesten. De barn som skulle vara med i sagospelet stannade kvar. Läraren hade skrivit ut rollerna och nu skulle det övas. Under skoldagen fick inte tid slösas på sådant. Barnen agerade med liv och lust. Anmärkningsvärt var det att föräldrarna inte kom till skolans små tillställningar. Men elevernas syskon och utomstående fyllde skollokalen, när evenemanget gick av stapeln.

Eftersom läraren Y. även var skolans föreståndare hade han till kvällen sammankallat skolans "hoolekogu", ett slags nämnd, som hade till uppgift att sköta den materiella sidan av skolans verksamhet. Nämnden bestod av skolföreståndaren som var ordförande, två man representerande föräldrarna och en man för kommunalfullmäktige. Nämnden hade att ta ställning till ett par frågor som framförts av länets skolstyrelse. Sedan återstod bara skrivbokshögen att rätta. En långpromenad avslutade arbetsdagen.

*

Vår lärare är anställd på en rikssvensk skola och kallas magister. Han disponerar en modern lärarbostad, fyra gånger så stor som bostaden i Estland. Magistern saknar endast bastun. Så tryggt det känns att bo i ett fredligt land! I början av sin Sverigevistelse plågades han av nattliga mardrömmar. Ockupationsmaktens gränspolis var efter honom med påskruvade bajonetter och aldrig hann han undan. Men det hade blivit bättre med nattron. Nu kör skolbussen fram till skolan. Arbetsdagen börjar med psalmsång, men inte klingar den som där hemma. Antalet elever är bara tredjedelen av dem han undervisat i Estland. Skolan är av B3-form med intagning vartannat år. Magistern tar fram några planscher och arbetsböcker för de elever som har tysta övningar. Här finns inga

Folkskola i Sverige.

sysselsättningsproblem. Det saknas inte undervisningsmateriel. Skolrådet finns på ort och ställe och kan tillfrågas när som helst. Man knusslar inte med medlen när det gäller skolan och undervisningen. För den nye magistern är detta något att glädjas åt. Men hur kommer det sig att eleverna förefaller skoltrötta? Kanske har de det för bekvämt och välordnat. Trots trånga, torftiga lokaler, bristande ventilation och otillräcklig belysning och ett nödtorftigt arbetsmateriel hade det arbetats med glatt humör och stor flit i den estlandssvenska skolan.

Antalet undervisningstimmar är, som antytts, ungefär detsamma i Sverige som i Estland. Men skolåret är förstas 3

veckor längre i Sverige. Eftersom barnen i Estland måste arbeta med i jordbruket hade läsåret gjorts kortare. Modersmålsundervisningen upptar nu nästan tre gånger så många timmar som i estlandssvenska skolor. Men markanta svårigheter vållar tje- och sje-ljuden, trots att man läser och skriver så mycket. Hemläxor i läsning har endast småskolan. Folkskolans elever får hemläxor i kristendomskunskap, historia, naturkunnighet och geografi. Tragglandet av städer, älvar, län och landskap är föga lustbetonat. Men magistern har aldrig haft så leklystna elever som dessa. De kan endast några få lekar och när de märker att magistern kan berika dem på den punkten låter det ständigt: "Ny lek, magistern!" På så sätt stimuleras samarbetet. Efter tre lektioner serveras skolfrukost i ett för ändamålet inrett rum. Även magistern deltar i frukosten.

Just denna dag råder en viss nervös stämning i skolan. Kyrkoadjunkten har meddelat att biskopen skall komma på visitation och att han först tänker besöka skolan. Hur tar man emot en biskop och vad har han i skolan att göra? Var skall han tas emot? I klassen eller ute på gårdsplanen? Magistern gör till att börja med en praktfull bukett av trädgårdens sista dalior och övertalar en liten ljuslockig flicka att gå fram och överlämna dem till biskopinnan. Barnen ställs upp i rad och magistern placerar sig i mitten. Flickan med blommorna gömmer han bakom sig för att kunna skicka fram henne i rätt ögonblick. Flera bilar kör plötsligt fram till allén framför skolan. Biskopen och biskopinnan, prosten F., kyrkoherden L., kyrkoadjunkten, kyrkorådsmedlemmar och tidningsreportrar kliver ur. I sanning ett imponerande följe. Magistern framför en hälsning och sedan är det dags för tösen med blomsterbuketten. Magistern för handen bakom sig, får tag i en arm och drar. Då viskar en målbrottsröst: "Det är inte jag, magistern!" Magistern trevar vidare, får tag i rätt person och allt går programenligt. Magister Y. råkar ha en bekant i följet, prosten F., som han träffat för ett tjugotal år sedan. Det blir ett hjärtligt återseende. Hela sällskapet tågar in i skolan. Magistern tar plats i katedern. Dagens kristendomsläxa har han sparats till

det här tillfället. Förhöret går utmärkt. Slutligen kommer biskopen och ber att få ställa några frågor till barnen, vilket beviljas. Hela följet skriver sina namn i skolans dagbok och tågar ut. Enligt schemat återstår en modersmålstimme, men eftersom det råder en viss oro efter det höga besöket, föreslår magistern att man skall öva in en pjäs i stället. Det får man nämligen göra på skoltid här i landet. Tilläggas kan att föräldrarna här mangrant går på skolfesterna och visar sin uppskattning av magisterns arbete såväl inom som utom skolan.

Skolbilen tutar. Magistern påminner barnen om nästa dags läxor. Alla reser sig, läser välsignelsen och säger adjö till magistern. Denne går in till sig och pustar ut vid en kopp kaffe. Snart börjar middagen som hålls till ära för biskopen och som magistern fått högtidlig invitation till.

På kvällen är det gudstjänst med predikan av biskopen. Magister Y. medverkar som kantor. En lång dag, händelserikare än de flesta.

ERIC ÖSTERMAN

Samtal med runöbor

Hur skulle ni känna det om ni imorgon plötsligt kastades in i år 2000? Utan att ha med er annat än i stort sett kläderna ni bär och utan att ens behärska det språk som talades omkring er.

Ni skulle plötsligt befinna er i ett helt annorlunda samhälle med andra umgängesformer, andra sätt att leva, andra sätt att färdas. I ett samhälle där alla de vardagliga saker, som ger er trygghet i tillvaron, var annorlunda, främmande, okända.

Det var just vad som hände tusentals människor åren 1944—45. Bland dem som upplevde omvälvningen särskilt påtagligt var något hundratal runöbor.

De kom till det moderna industrilandet Sverige från en isolerad ö med en urgammal kultur, där man levde på det man själv kunde jaga, fiska eller odla. Praktiskt taget alla redskap som användes i hem och hushåll tillverkade man själv. Varje familj klippte får, kardade, vävde och sydde själva de plagg familjen behövde. Umgängesvanorna var uråldriga och specifika. Pengar existerade knappast och de behövdes egentligen inte heller. Det var i många stycken ett samhälle, som låg flera hundra år efter det Stockholm som så många runöbor plötsligt kastades in i.

Hur anpassade de sig i denna nya, stora, annorlunda värld?

Utanför Korsgården på Runö 1925.

Vilka var de största påfrestningarna? Vi frågar ett antal runöbor i skilda åldrar om deras upplevelser under den svåra första tiden.

RUT LUNDIN, 36, HEMMAFRU, SPÅNGA

Jag var bara 12 år när vi flydde till Sverige. Det är nu så länge sen, så jag minns väl inte alla detaljerna. Men jag kommer ihåg att vi blev mycket väl mottagna i Sverige. Vi fick bada bastu och bjöds sen på sight-seeing runt stan. Men den närmaste tiden därefter blev svår. Familjen fick inte gemensam bostad utan vi splittrades. Jag togs om hand av en mycket vänlig svensk familj, men ensamheten utan närheten till föräldrarna var hemsk. Vi hade inte heller några pengar så alla i familjen fick försöka bidra till försörjningen. Själv stickade ditioner. Alla hjälpte alla vid olika tillfällen. På Runö upp-

jag Runö-vantar på kvällarna efter skolan och sålde. Förtjänsten delades mellan familjemedlemmarna. Då hade vi anledning att vara glada över att flickorna på Runö tidigt fick lära sig alla kvinnoysslor. Jag tror också att en 12-årig flicka på Runö var förhållandevis mera mogen än vad vi nu är vana vid. Runö minns jag bara som någonting ljus och rofyllt med en underbar gemenskap mellan människorna. Det roligaste jag visste var att vakta fåren. Det jobbigaste var att räfsa hö.

Anpassningen till svenska språket och svenska förhållanden gick relativt lätt. Dels var jag ju så ung, men dels visade det sig att man verkligen bemödade sig att hjälpa oss till en god start i Sverige. Jag mötte aldrig någon ovilja eller förakt, bara hjälpsamhet.

FREDRIK ÖSTERMAN ("BASS-FRITZO"), 54,
BÅTBYGGARE, SINGÖ

Jag var 29 år när vi flydde till Sverige. Vi var en familj på fyra personer, barnen var 6 och 2 år. Trots att vi fick lämna allting — gård, jord, skogar, kor, hästar, höns, får, svin, hund och katt — upplevde vi inte själva upprottet som förkrossande. Det var ett framtvingat, planlagt beslut.

Men den första tiden i Sverige var svår. Vi var oroliga inför allt det nya, annorlunda. Vi kände oss utan rot och fäste. Framtiden tedde sig osäker.

Men nu visade det sig, att det vi lärt oss på självhushållningens Runö skulle vara till oerhörd nytta. Arbete som hörde till jordbruk, fiske, husbygge, båtbygge var välbekant för oss. Jag började som jordbruksarbetare, fortsatte som timmerman, blev fiskare och har nu varit båtbyggare de senaste 20 åren. En annan viktig sak som gjorde omställningen till det nya, annorlunda svenska samhället mindre svår var det vänliga bemötande vi fått från alla svenskar. Känslan av att vara främmande människor i ett främmande land försvann mycket snart.

Men visst saknade vi och saknar ibland fortfarande Runö. Mest kanske den underbara gemenskapen mellan människorna, släkt, vänner, grannar. Och alla de vackra och högtidliga tra-

Runökonfirmanderna håller ett stadigt grepp om hönan — den traditionella gåvan konfirmandprästen.

*Henrik Dreijer i säljagarutrustning.
Från 1929.*

levde man också årstidsväxlingarna på ett mera påtagligt sätt. På våren och sommaren slet vi med jordbruket. Under sensommaren och hösten var det fiskefesttid. På hösten skörde vi, jagade sjöfågel och byggde båtar. Det mest spännande och farliga var säljakten vintertid. Sälskinnen och de nybyggda båtarna sålde vi och fick på så vis en del kontanter.

Nu efteråt minns jag tiden på Runö som ett helt annorlunda liv — rikt på upplevelser. Livet i det svenska samhället förefaller kanske mera stereotyp — men idag skulle jag ändå inte återvända till det Runö som var. Vi känner oss nu helt hemma i Sverige och skulle inte vilja bryta upp på nytt.

KRISTIAN ÖHMAN ("ROOS'GARDAN"), 71,
PENSIONÄR, LIDINGÖ

Jag var 47 år när vi flydde från Runö. Vi seglade i en liten 6 m lång båt, som jag byggt själv. Och över hela Östersjön hade vi en annan runöbåt på släp. De hade också tänkt fly men fått motorhaveri i stormen. Vår båt var dessutom fullastad med nät, not och skötar. Vi visste ju ingenting om hur det skulle bli i Sverige — därför var det säkrast att ha med sig fiskeredskap, så att vi åtminstone kunde få ett mål mat. Jag fick aldrig användning för näten. Nästan omedelbart fick vi arbete som snickare vid ett husbygge. I början tyckte svenskarna att vi var underliga — mest därför att vi jobbade så hårt. Långa tider arbetade vi 12 timmar eller mer om dygnet. Men för oss gällde det ju att bygga upp vår tillvaro från början, från två tomma händer. Egentligen var vi aldrig oroliga — i och med att vi fick första jobbet utvecklade sig framtiden bättre än vad vi någonsin kunnat drömma om. Det gick lätt att börja om från början, trots att jag var nära 50 år.

Men visst saknade jag det fria, äventyrsrika livet på Runö. Speciellt fisket och säljakten. En gång fick vi 226 sikar på en halvtimme. Runö var fantastiskt fiskrikt. Säljakten höll många gånger på att kosta mig livet. En gång drev vi iväg på ett isflak i rykande storm, $4\frac{1}{2}$ mil drev vi på en enda natt. Det dröjde 14 dagar innan vi kunde ta oss tillbaks till Runö och då fick vi ro 70 km.

Runöbor på utflykt till Sala 1962. Ciceron agronom Henry Larsson.

Det var aldrig enahanda på Runö. Man levde med årstiderna och varierade arbetet med årstiderna. Det blev en livsrytm, som var naturligare än nio-till-fem knoget i Sverige.

MARIA JÄGER ("JOHANS-GANA"), 84,
PENSIONÄR, LIDINGÖ

Jag var 60 år när kriget drev oss till Sverige. Uppbrottet var oerhört svårt. Vi fick lämna allt. Värst var det med djuren. Mest saknade jag korna — de hade liksom blivit en del av familjegemenskapen. De blev kvar i ladugården.

Vi väntade oss en svår tid i Sverige. Vi var ju gamla och min man sjuk. Vår första bostad blev en barack i Västergötland. Av kommunen fick vi 50:— i månaden att leva på. Men

det gick bra. Jag kunde dryga ut hushållskassan med att sticka Runö-vantar till Hemslöjden. Det gör jag förresten fortfarande, nästan 25 år efteråt.

Den första svåra tiden blev bättre än vad vi kunnat föreställa oss. Alla var så snälla mot oss runöbor. Och på kvällarna och nätterna när vi hörde fabriken brusa bakom skogen — då tyckte vi att det lät som bränningarna hemma på Runö. Och då mindes jag den ljusa, friska stranden. Och upplevde på nytt de gånger när det hårda arbetet på åkern lades ner och vi kvinnor fick följa med männen på fiske för att säkra vinterförrådet av rökt och torkad fisk — mest ål och torsk. Och på vintern fick vi gamla hämta sälarna från de unga männens jaktmarker långt ute på isen. Men trots alla mina ljusa minnen, skulle jag nu stanna i Sverige, om jag fick välja att återvända till det gamla Runö. Livet för de gamla på Runö var hårt. De måste, så länge de orkade, hjälpa till med allt arbete i hushållet och på åkern. Det fanns inte tid att, som här i Sverige, vila ut på sin ålderdom. Alla måste arbeta för familjen och uppehållet, oavsett ålder. Men det var en underbar gemenskap, som jag tror saknar motstycke i Sverige idag.

EINAR HAMBERG

Om estlandssvenska företagare i Sverige

Att i detalj kartlägga den estlandssvenska företagsamheten i Sverige är ett mycket tidsödande arbete och veterligen har ingen hittills vågat sig på denna uppgift. Kanske vore det något för Svenska Odlingens Vänners bygderåd? För att ändå få någon uppfattning om denna viktiga sektor har jag genom ett antal intervjuer åtminstone kunnat spåra upp ett stort antal estlandssvenska företagare i Sverige och också fått några, som jag hoppas, upplysande data. Någon fullständighet är det alltså inte ifråga om.

Framförallt har det intresserat mig att få reda på inom vilka branscher estlandssvenska företagare etablerat sig. Resultatet av undersökningen presenteras i nedanstående tablå:

Bilar:

a	Bensinstation	IV
b	Billackering	IV
c	Bilmekanisk verkstad	IV
d	Bilservice	I, II
e	Biltransport	III

Byggnadsbranschen:

a	Byggmästare	III, VI
b	Byggnadsingeniör och inredning	IV

Erkas' fiskaffär och bensinstation i Öregrund. — R. Treiberg foto.

Livsmedel:

a	Bageri	I, II
b	Djupfryst	IV
c	Fiskaffär	II
d	Fiskare	III, VI
e	Grönsaksland	IV
f	Konditori	III
g	Rökeri	II
h	Specerier	III
i	Tobaksaffär	III

Verkstäder:

a	El automatik	III
b	Elektroteknik, elektronik och mekaniskt	III

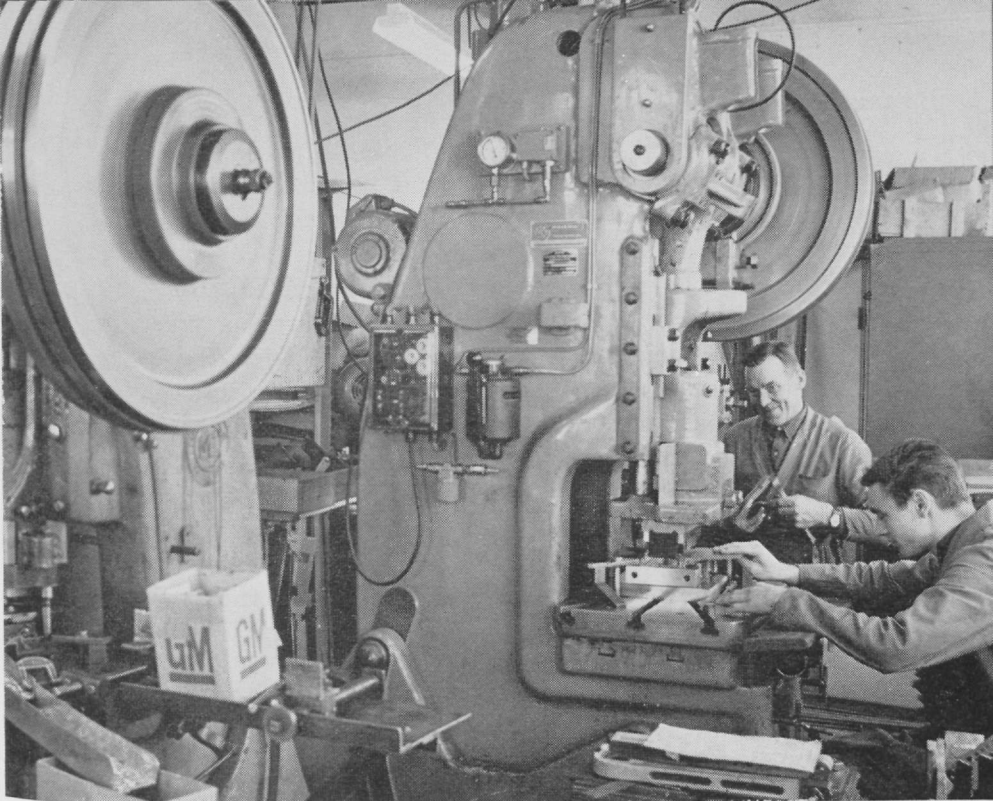
c	Gjuteri	IV
d	Mekanisk verkstad	III, IV
e	Smidesverkstad	IV

Övriga branscher:

a	Agenturverksamhet	III
b	Asfaltering	IV
c	Bokförings- och revisionsbyrå	III, IV
d	Båtvarv och reparationer	III, IV
e	Ingenjörfirma	III
f	Integrerad databehandling (IDB)	IV
g	Maskinförsäljning	III
h	Rörmokeri	III
i	Skomakeri	II, VI
j	Tandläkarpraktik	III
k	Tvättinrättning	III, IV
l	Trädgårdsanläggningar	IV

Det har inte funnits någon möjlighet att närmare fastställa hur många personer som etablerat sig inom respektive bransch. Det kan konstateras att fiskeri, båtbyggeri och bagerinäring dominerar. De romerska siffrorna inom respektive bransch syftar på vederbörande företagens hemvist i Estlands svenskbygd: I — Korkis, II — Nuckö, III — Ormsö, IV Rickul och Odensholm, V — Runö och VI — Rågöarna. Denna bearbetning visar att så gott som samtliga bygder är representerade men inte med hur många individer och företag. (Om de estlandssvenska jordbrukarna i Sverige lämnas vissa uppgifter i Manfred Nymans intervju, nedan.)

Hur stora är de estlandssvenska företagen i Sverige? Generellt kan sägas att det är småföretag det rör sig om. I allmänhet klarar man sig med ett par anställda, som ofta är nära anförvanter till företagaren eller tillhör en vidare släktkrets. Det finns många exempel på att företagaren själv äger fastigheten där rörelsen bedrivs, men vanligare är att lokalerna är

Interiör från Elektro-
Hermas AB i Sollentuna. Företagets chef,
ingenjör Johan Wallin,
nedan, är från Hullo,
Ormsö. — R. Treiberg
foto.

förhyrda. I några fall äger en och samma person flera företag som är geografiskt spridda. I dessa fall är givetvis också antalet anställda betydligt högre, mellan 10—50.

Varför blev man egen företagare? Några av svaren: Vill ej bli kommenderad; vill rå över mig själv; har lärt mig yrket och vill nyttja färdigheterna för eget bruk; att tjäna bättre; det har varit en drift, en verksamhetslust. Bättre förtjänst har inte varit ett bärande motiv för majoriteten av företagarna. Det avgörande incitamentet har i stället varit önskan att rå över sig själv. Ibland var det en tillfällighet som avgjorde att vederbörande tog steget från anställd till företagare. Någon kände ett visst behov av att hävda sig, ”visa för kamraterna vad man dög till”. Några större spekulationsköp är det inte fråga om. Man startade i liten skala och fick hjälp av släktingar och bekanta.

Vad anser de estlandssvenska företagarna om sin satsning? Tycker de att de lyckats? Svar: Det har gått bra, klagar ej; jag är nöjd, vi fortsätter nog; ja, jag har fått ut mer än vid anställning; ja, bättre förtjänst, men mer ansvar; det går an, bröd har ej saknats osv. Men givetvis finns det också de som anser att det är alldeles för jäktigt att vara sin egen företagare och att det vore bättre att vara anställd mot god betalning. Men man är självfallet väl medveten om att det inte är så lätt att hoppa in någonstans som välbetald anställd. Kraven på yrkesskicklighet har ständigt stegrats.

Estlandssvenskarna hade självfallet mycket svårt att finna rörelsekapital under de första åren i Sverige, och det är därför naturligt att de flesta startade eget företag under högkonjunkturåren på 1950-talet. Det är sålunda i regel fråga om mer än 10 år gamla företag. Men det finns också exempel på företagare från 1940-talet. Dit hör väl framförallt de självständiga fiskarna. Nyetableringar har ägt rum också under de allra senaste åren.

Till sist bör det kanske tilläggas att den överväldigande delen av de estlandssvenska företagarna bor i egen villa, men detta är kanske inte någon särskilt originell iakttagelse.

MANFRED NYMAN

På besök hos en estlandssvensk jordbrukarfamilj

Resan började i Söderköping — ett stycke Hapsal vid Göta kanal — gick sedan söderut ett par km längs europaväg 15 till byn Skönberga med berömt järnåldersgravfält och kyrka från 1100-talet och vidare på slingrande grusvägar österut mot Stegeborg och Sankt Anna skärgård. Snart blänkte en fjärd av Slätbaken fram ur grönskan och bortom denna Stegeborgs mäktiga slottsruin.

Enligt instruktionerna skulle jag här ta av till höger på en mindre väg för att efter ett par kilometer vid ett mjölkbord svänga ännu en gång till höger på en ännu mindre väg rakt in i hagen. Där skulle gården Karsebo ligga med familjen Lundgren från Knutors gård i Gutånäs på Nuckö.

Nå, det kanske inte var så enkelt att hitta fram som vännen Axel gjorde gällande då vi en julidag talades vid telefonledes och jag hälsades välkommen, ”eftersom det ju ändå regnade” och man tvingades göra en paus i den bråda höbärgningen.

Att den lilla slingrande och backiga väg, som jag så småningom fann, verkligen var den rätta, kunde man inte ta miste på. Här var dikesrenarna prydligt och fint slagna med lie enligt skick och bruk från den gamla hembygden. En rödmålad gård skymtade fram ur grönskan. Bilen ställdes på ”gårds-

Karsebo mangårdsbyggnad.

ringen”, som bildades av mangårdsbyggnad, loge, lada och lagård, traktorgarage, tvättstuga-bastu och några bikupor. Gårdstunet pryddes av några fruktträd och en välvårdad jordgubbsodling.

Många har väl liksom jag undrat vad det blivit av de 83 estlandssvenska familjer, som för jämt ett kvartssekel sedan hade modet etablera sig som egna jordbrukare. De måste övervinna stora praktiska svårigheter utan det stöd som den trygga by- och släktgemenskapen hade skänkt. De flesta måste dessutom skuldsätta sig med tiotusentals kronor, något som var rätt oerhört för en estlandssvensk och ägnat att skapa en extra osäkerhet. Det måste 1944—45 ha varit betydligt enklare att ta arbete som timmerman eller snickare med god och säker inkomst i trygg närhet av släkt och vänner i Stockholm eller Eskilstuna. Märkligt nog avskräckte ju storstadsmiljön inte alls vårt folk. För många begränsade sig begreppet Sverige 1943—44 till Stor-Stockholm. Färgstarka skildringar av lantlivets vedermödor i kalla statarlängor och med hårda arbets-

givare cirkulerade i de olika flyktingförläggningarna och bidrog till att myndigheterna bestormades med ansökningar från estlandssvenskar att få bosätta sig i Stockholm.

Före avfärden från hembygden hade estlandssvenskarna spekulerat en hel del om möjligheten att i Sverige få fortsätta att leva i gamla by- och bygdegemenskapen. Det talades t.ex. rätt ofta om en större estlandssvensk bosättning på Vikbolandet utanför Norrköping. Dessa planer blev endast delvis förverkligade genom en mera målmedveten utplacering av fiskare från samma bygd till vissa skärgårdsområden. Genom Rågöstiftelsens försorg installerades sålunda fiskarfamiljer från Stora och Lilla Rågö på Björkö och Arholma, runöbor på Singö i Stockholms norra skärgård samt odensholms- och nargöbor på Gräsö och Ornö i Öregrunds skärgård. Kolonisationen underlättades av att dessa skärgårdsbygder redan på 1940-talet höll på att avfolkas, varför fiskefastigheter kunde inköpas till rimliga priser. Men att erbjuda hela byalag eller bygder jordbruk i samma trakt var givetvis omöjligt. Att inköpa och stycka större herrgårdar och förse de nybildade småbruken med erforderliga byggnader var bl.a. ur kostnadsynpunkt helt ogörligt. Då dessutom arbetsmarknadsförhållandena genom den omfattande beredskapstjänstgöringen var synnerligen gynnsamma, var intresset även från estlandssvenskt håll för en mer omfattande jordbrukskolonisation ganska ljumt. Av dagösvenskarna, som kommit hit knappa 15 år tidigare hade ju däremot de flesta blivit jordbrukare — möjligen beroende på att de inte som många av de övriga estlandssvenskarna tidigare tidvis varit verksamma i Sverige utanför modernäringen antingen som sjömän, timmermän och snickare eller, för flickornas del, som hembiträden.

Enligt kommitténs för estlandssvenskarna redogörelse inköptes inalles 83 jordbruksfastigheter till ett medelpris av ca 25000 kronor per styck. Gårdarna var av s.k. egnahemstyp och omfattade ca 25 tunnland, varav hälften var åkerjord. Inköp gjordes huvudsakligen i de mellansvenska länen enligt nedanstående uppställning. Inom parentes anges antalet går-

Katarina Sablin från Ormsö, första pristagarinna i Stockholms läns och stads spånadstävlan 1945, mottar priset ur kronprinsessan Louises hand. — Stig Göth foto.

dar som enligt tillgängliga upplysningar i augusti 1968 fortfarande var kvar i estlandssvenskars ägo.

Stockholms län	32 gårdar	(12)
Södermanlands län	28 „	(5)
Uppsala län	6 „	(2)
Västmanlands län	7 „	(1)
Östergötlands län	1 „	(1)
Gotlands län	7 „	(1)
Kalmar län	2 „	(1)
	<hr/>	
	83 „	(23)

Statsmakterna ställde 370.000 kronor till Kungl. egnahemsstyrelsens förfogande för kostnader som inte täcktes av de vanliga egnahemslånen, närmast då för fastigheternas iordningställande och för inköp av inventarier och kreatur.

I kommitténs officiella verksamhetsberättelse den 30 juni 1950 konstateras att det i stort sett gått bra för de estlandssvenska jordbrukarna. ”Endast i två fall ha fastigheterna måst försälas på den grund, att vederbörande ägare och brukare icke förmått fullgöra sina ekonomiska förpliktelser till egnahemsnämnderna. De förluster som härigenom uppstått, ha dock i båda fallen varit obetydliga (866 resp. 348 kronor).”

Hur har det gått sedan dess? Det är för att få ett svar på denna fråga som jag nu sommaren 1968 kommit till Karsebo. För tjugofyra år sedan fick jag i egenskap av medhjälpare på kommitténs expedition följa med på en inköpsresa till Östergötland, som fick till resultat att Rågöstiftelsen inköpte jordbruksfastigheten Karsebo i nuvarande Stegeborgs kommun. Jag minns att gården låg långt borta från allfarvägarna, att den huvudsakligen bestod av små, smala tegar inklämda mellan branta bergväggar och att bygdens barn ännu för några år sedan haft varannandagsläsning. Då jag dessutom var bekant med familjen Lundgren från Nuckö, kände jag förväntan inför besöket. Hur kunde det se ut på Karsebo 1968?

Den för tillfället hemmavarande delen av familjen, 5 personer, samlades i det prydliga vardagsrummet, där man varken saknade TV eller något annat som hör till. Att rummet inte alltid fått fungera som "finrum" framgick av ett ovanligt stort antal fotografier av trevliga ungdomar på byråer och bord. Då familjen den 25 juli 1945 kom till gården bestod den redan av föräldrar och 7 barn. Det nya hemmet hade då endast 2 rum och kök. Efter några år utökades familjen med 2 barn. Alla fick samsas om det lilla utrymmet, "det har gått så bra", intygade både Alide och Axel, "och vi har inte ångrat att vi kom hit"!

Axel berättade att han efter 3 månader på Doverstorps flyktingläger blev placerad på en gård i Roslagen som kördränk. Lönen var 100 kr per månad kontant, fri bostad och stat, huvudsakligen säd. Inte mycket att leva på för en familj om nio personer. Efter mycket stor tvekan beslöt han drygt ett halvår senare att försöka bli sin egen och flytta till Karsebo och överta det rätt nedgångna jordbruket.

Gården omfattar 18 tunnland åker, 50 tunnland skog och 22 tunnland "annan mark", huvudsakligen berg. Byggnaderna var inte elektrifierade och saknade vatten och avlopp. Karsebo hade haft andra estlandssvenska spekulanter, som emellertid tackat nej, och hade tidigare bytt ägare upprepade gånger. De flesta hade bara stannat 4—5 år. Hela priset var 18.000 kronor. Dessutom förmedlades ett lån på 4.000 kronor för inköp av djur och inventarier. Kapitalkostnaden per år uppgick till ca 1.000 kronor.

Huvudbeståndsdel av bagaget från Roslagen utgjordes av Arbetsmarknadsstyrelsens grovsnickrade trävita möblemang, bestående av 8 stolar, 4 sängar och 2 bord. Dessa pjäser distribuerades till överkomligt pris till alla estlandssvenska barnfamiljer som satte bo.

"Det var den 27 juli vi kom, den varma och torra sommaren 1945," berättade Axel. "Åkrarna såg ut som spruckna lergolv." I köpet ingick växande grödor, huvudsakligen klövervallar, som på grund av torkan borde ha skördats för länge sedan.

Från Hullo, Ormsö. — J. Grünthal foto.

Agronom Bruzelius, som var med vid inflyttningen, rekommenderade honom att använda vallarna till fröodling. Så lämnades familjen att försöka klara sig på egen hand.

Först gällde det att få tag på ett tröskverk till överkomligt pris, vilket småningom lyckades. Elektricitet fanns inte och fotogenmotor måste upplånas. Men var få fotogen, som var en strängt ransonerad vara? Så småningom kom en licens på 100 liter av en vätska, som tyvärr inte gillades av motorn. Och så kom regnen långt innan klövern hunnit komma under tak. Efter många vedermödor av likartat slag inflöt dock 500 kronor för klöverfröet. Dessutom hade familjen 10—12 säckar vete och 30 säckar havre att leva på fram till nästa höst.

Men dessförinnan behövdes så otroligt mycket. Till en början inhandlades i Söderköpings skrothandel hästräfsa och plog för 300 dyra kronor. Vagn och diverse annat outhärligt köptes på olika auktioner och tre kor från Stegeborgs herrgård. Två utmönstrade militärhästar fick familjen till låns — de inköptes senare för 950 kronor. De knappa tegarna drygades ut med arrenderade vallar.

”Men det här kunde väl inte gå ihop”, var min rätt nurliga undran. Svaret blev ”vi är ju kvar än efter 23 år och så länge tycks visst ingen under de senaste 100 åren ha bott på Karsebo”. Bägge makarna betonade att de inte alls utträttat något märkligt. Folk hade ju förr i världen haft lika små gårdar och lika stora familjer. Dessutom hade Lundgrens sedan 1948 haft barnbidrag, vilket varit till stor välsignelse.

Under vår pratstund vid kaffet, till vilket husmor efter gästens vädjan, vid sidan om det traditionella kaffebrödet, bjöd på härligt hembakat surbröd och hemrökt böckling, smög det ofrivilligt fram bevis på att familjen under de gångna 23 åren sannerligen inte bara upplevt solskensdagar. Sålunda brukade brunnen sina under 2—3 sommarmånader och man tvingades forsla vatten från en avlägsen skogskälla. En av de åtta pojkarna hade farit illa under långa och kalla cykelturer till skolan, mor hade slutligen drabbats av bestående ohälsa och far själv hade en höstdag under lastning av 40 stycken 100-kilos sädessäckar förlyft sig. Dyrbara kossor hade dött och de små tegarna hade inte kunnat finansiera inköpen av arbetsbesparande maskiner. Hur de under de första åren lyckades mätta 11 munnar och klä 9 slitvargar undrar man. Mamma Alide viftar bort dessa frågor med några skämtsamma vändningar. Jag tror att förklaringen till att åren på Karsebo ändå i stort sett blivit lyckosamma är att söka i Axels outtröttlighet och seghet i lycklig kombination med Alides ljusa och skojsfriska väsen.

De två har lyckats med konststycket att dra fram de nio barnen till högre examina. Två av de åtta pojkarna har emigrerat till Kanada, där de tycks ha lyckats bra. Man frågar sig hur familjen burit sig åt, eftersom realskolan ligger i Söderköping, dit det är 2¹/₂ mil, och gymnasierna i Norrköping som ligger ändå längre bort. ”Barnen hyrde en äldre lägenhet i Norrköping, fick mat med sig hemifrån och arbetade på somrarna”. Fria läroböcker har de inte haft och i de högre skolorna inte heller fria skolfrukostar eller fria resor.

Det är inte så svårt att förstå de mer jordbundna grannar-

nas undran över att de inte lyckats värva en enda lagårdskarl ur den stora och duktiga barnaskaran.

Den lilla magra gården Karsebo, som 1945 togs över av en 40-årig seg gutanäsbo med en stor barnaskara har alltså utgjort den finansiella bakgrunden för de elva medlemmarna av familjen Lundgren. Redan från början insåg man att den arbetskrävande mjölkproduktionen var den bästa förvärvskällan. Som regel har man hållit sig med 4—5 mjölkkor, som f.n. avkastar 700—800 kronor månatligen. De många av bergknallar splittrade tegarna har huvudsakligen använts för vallodling och fodersäd. Visst rörelsekapital har också anskaffats genom skogsavverkning. Men redskapen har dragit stora kostnader, lånen har måst amorteras, räntor och skatter betalas. Gården har elektrifierats för många 1000-lappar, men den välbehövliga djupborrade brunnen har fått vänta. Axel har bara några få år kvar till folkpensioneringen, krafterna börjar sina och ingen av de åtta sönerna vill ta vid då far slutar. Vad sker då med nyodlingen uppe i skogen? Förmodligen kommer tall och gran ganska snart att vandra in igen över tegarna och att därifrån sprida sig över hela Karsebo, som om något tiotal år i bästa fall kommer att hysa fritidsstugor åt några av barnen och deras familjer.

LARS BROMAN

Några sifferuppgifter

Under åren 1940—44 flyttade större delen av Estlands svenskar över till Sverige. Den första gruppen, 110 rågöbor, anlände i oktober 1940 efter vederbörligt tillstånd från sovjetmyndigheterna. Något senare anlände några nargöbor som flytt i egna fiskebåtar. Huvudparten kom emellertid under åren 1943—44 från det då tyskockuperade landet. Omkring 2300 personer flydde i småbåtar, ca 800 kom över med de s.k. sjuktransporterna och ca 3700 överskeppades med motorskonaren "Juhan". Allt som allt anlände under 1943—44 ca 6700 personer, varav ca två tredjedelar genom svenska statens — eller rättare sagt Kommitténs för Estlandssvenskarna — försorg. De "legala" transporterna var ett resultat av förhandlingar mellan representanter för de svenska statsmakterna och f.a. lokala tyska myndigheter. (Dessutom kom något hundratal estlandssvenskar senare via Tyskland.)

Krigsutvecklingen i september 1944, då de ryska trupperna kom fram till Östersjön, omöjliggjorde alla vidare transporter till Sverige. En betydande del, ca 1200 personer, måste stanna kvar. Därtill kommer några hundra som tidigare mobiliserats eller deporterats av ryssarna. Ett stort antal familjer kom att splittras. Så gott som alla kvarvarande svenskar i Estland har

Övre bilden: Strax före avresan från Nya hamnen i Hapsal.
Nedan: Förläggningen i Doverstorp i Östergötland.

Flyktingbåtar på Gotland. Sommaren 1945. — E. Nyman foto.

anhöriga eller nära släktingar i Sverige. Tabell 1 visar i detalj hur de kvarvarande fördelar sig på olika tidigare bosättningscentra. Ett mindre antal av de i tabellen redovisade har under årens lopp fått utresetillstånd och bosatt sig i Sverige. Många har naturligtvis också avlidit under tiden.

Estlandssvenska ålderdomsbemmet på Ramsö utanför Vaxholm. — E. Håkanson foto.

TABELL 1.

I ålder	Vid överflyttningen 1943—44 kvarblivna		Senare från rysk militär- tjänst återv.	Summa
	över 60 år	under 60 år		
Korkis	22	72	3	97
Nargö	6	14	3	23
Nuckö	112	435	39	586
Ormsö	18	42	20	80
Reval	28	144	33	205
Rickul	8	43	20	71
Runö	2	4	—	6
Rågö	3	7	2	12
Vippal	34	158	9	201
	233	919	129	1.281

I tabell 2 har en uppdelning gjorts ortsvis av de under åren 1943—44 anlända. Kolumn två i samma tabell visar också att antalet starkt decimerats under de gångna 25 åren. Nästan en fjärdedel (1539 personer) av dem som var med från början är nu borta. Viss reservation måste dock göras för kolumnerna "avlidna" och "för närvarande bosatta i Sverige". Trots stora ansträngningar har med säkerhet inte alla förändringar kunnat noteras. Felprocenten måste dock vara obetydlig.

TABELL 2.

	Anlänt 1943—44	Avlidit 1943—1/9 1968	För närvarande bosatta i Sverige
Ormsö	2.123	603	1.520
Rickul	1.342	296	1.046
Nuckö	1.257	202	1.055
Reval	593	129	464
Rågöarna	336	87	249
Runö	305	62	243
Vippal	189	35	154
Nargö	156	29	127
Korkis	135	19	116
Hapsal	94	29	65
Odensholm	79	14	65
Övr. Estland	151	34	117
	6.760	1.539	5.221

Ormsö, som var den största svenskorten i Estland, får här en speciell översikt.

TABELL 3.

	Anlänt till Sverige 1943—44	Avlidit 1943—1/9 1968	Bosatta i Sverige 1/9 1968
Hullo	147	49	98
Rumpo	87	28	59
Sviby	228	63	165
Hosby	71	15	56
Söderby	107	30	77
Norrby	93	25	68
Diby	108	29	79
Rälby	146	41	105
Borrby	328	98	230
Kärslätt	239	74	165
Saxby	97	31	66
Förby	152	49	103
Bussby-Bynäs	68	24	44
Magnushov	175	24	151
Fällarna	57	15	42
Nyby-Håkabackan	20	8	12
	2.123	603	1.520

I övrigt kan nämnas att för närvarande (1968) omkring 78 procent av alla estlandssvenskar i Sverige är bosatta i Stockholm med omnejd. De resterande 22 procenten är till stor del koncentrerade till Eskilstuna- och Norrköpingsområdena. En genuin landsortsbefolkning har sålunda urbaniserats i en omfattning som väl ingen kunde drömma om vid överflyttningen. Kommittén för estlandssvenskarna hade nog helst önskat att svenskarna från Estland skulle bli ett välbehövligt tillskott till den rikssvenska jordbrukande befolkningen. Men vem kunde 1943—44 förutse den strukturuomvandling som det svenska samhället under följande åren skulle genomgå, en förvandling som i högsta grad också skulle komma att gestalta estlandssvenskarnas framtid. Rågöstiftelsen, som skapats för

Estlandssvenskar på Gillberga ålderdomshem. — Värmlands Folkeblad foto.

att möjliggöra den estlandssvenska jordbrukskolonisationen, fick småningom allt mindre att göra och har numera helt avvecklat sin verksamhet.

I början av vistelsen i Sverige ingicks ett stort antal äktenskap mellan kontrahenterna från svenskbygden i Estland. Detta berodde naturligtvis på att bekantskapen antingen börjat redan där hemma eller under vistelsen på förläggning. Under senare år har antalet sådana äktenskap däremot reducerats till ett minimum. Allt som allt torde antalet i Sverige ingångna äktenskap där båda makarna är estlandssvenskar inte uppgå till mer än ca 15 procent. Resten är "blandäktenskap" med framförallt rikssvenskar.

Efter överflyttningen utplacerades ca 400 estlandssvenska åldringar på ålderdomshem utspridda över hela landet. År 1946 öppnades emellertid ett ålderdomshem på Ramsö utanför Vaxholm som uteslutande var avsett för estlandssvenskar. Hemmet är dimensionerat för 41 pensionärer. Under de mer än två årtionden som det existerat har 89 gamla vistats där. Av dessa har 15 lämnat Ramsö för att bosätta sig på annat håll. I september 1968 bor där 8 pensionärer.

Slutligen kan nämnas att efter ankomsten till Sverige ca 20 personer återvänt till Estland och ca 80 emigrerat till Förenta staterna och Kanada.

EDVIN LAGMAN

De estlandssvenska dialekterna i Sverige

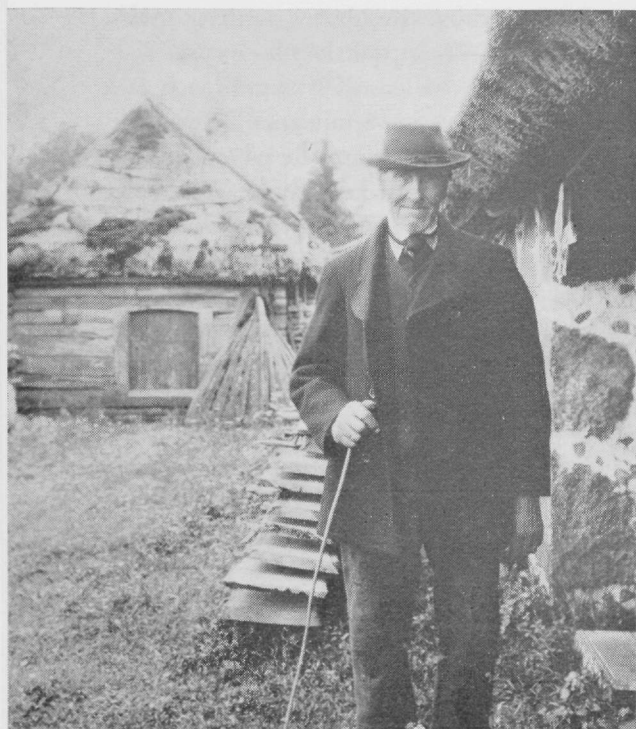
De estlandssvenska dialekterna hade under loppet av århundraden formats till ett uttrycks- och meddelelsemedel för människorna just i den speciella miljö som de estlandssvenska bygderna utgjorde. Till sin struktur hade dessa dialekter förblivit svenska, men kontakterna med omgivningen hade satt sina spår. Nyheter och omvandlingar i livsbetingelserna hade fått språklig återverkan, en mera direkt i själva ordförrådet, en indirekt särskilt i syntaktiska konstruktioner och idiomatiska uttryck. Lånegodset hade genom tiderna lagrats i dialekternas förråd av ord och uttryck som ett vittnesbörd om en påverkan och ett skeende, som fortgick från medeltiden till nittonhundrafyrtiotalet. Relationen till grannarna utanför det egna språksamhället återspeglas mången gång i karaktären av detta lånegods. Ord utan negativ känslofärgning har övertagits från grannar som man sett upp till och respekterat, ord med negativ känslofärgning pekar tillbaka på grannar som man åtminstone i en del avseenden ansett vara underlägsna.

När estlandssvenskarna 1943/44 efter sjuhundra års bortovaro återvände till Sverige, kastades de in i en miljö, som måste medföra en oändligt mycket snabbare omvälvning i livsföring och språk än utflyttningen för mycket länge hade gjort. Från

bygder med relativt outvecklad och onyanserad materiell kultur kom man nu rakt in i ett modernt samhälle, starkt differentierat på arbetslivets, det ekonomiska och det kulturella livets områden. Det ymniga flöde av nya begrepp som strömmade över nykomlingarna måste snabbt ha försvagat det motstånd mot främmande språkgods, som ligger i de estlandssvenska dialekternas liksom i andra språks egen uppbyggnad. De nya begrepp och relationer som trängde sig på och krävde språkligt uttryck kom så hastigt och i sådan mängd, att det gamla språksystemets resurser måste ha känts otillräckliga, med den följd att det nya inte hann assimileras utan kom att införa främmande element i språkutövningen, med risk för sprängning av det gamla systemet.

Nu har tjugofem år förflutit sedan huvudparten av estlandssvenskarna kom till Sverige. Detta är en tillräckligt lång tid för att iakttagelser av intresse rörande det språkliga skeendet skall kunna göras.

Inställningen till den nya omgivningen var vid inflyttningen mycket positiv. Detta öppnade ur psykologisk synpunkt vägen för språkligt inflytande på bred bas. Resultatet av detta språkliga inflytande är principiellt — och praktiskt — av två slag: antingen övergick man helt och hållet till riksspråk och lade bort dialekten, eller fortsatte man att, åtminstone i hemmiljö, tala dialekt, som i sin tur var starkt utsatt för påverkan från den nya omgivningens språk. Man kan konstatera, att en stor mängd estlandssvenskar har övergivit sin hembygds dialekt och talar riksspråk, även med sina närmaste. Orsakerna härtill är förståeliga. Säkert är det i många fall fråga om en gardering mot omgivningen: man vill inte skilja sig från majoriteten, den egna minoritetens reaktioner fäster man mindre avseende vid. I andra fall är det helt enkelt fråga om vana och uppgivande av motstånd: det är lättare att finna uttryck för vad man vill ha sagt, om man använder den nya miljöns eget språk. Det är då snarast svårare att förklara varför så många fortfarande talar sin hemdialekt. Estlandssvensk dialekt synes nämligen vara hemmaspråk i ett stort antal familjer (utan rikssvenska

Många begrepp, som var aktuella i hembygden, saknas i den nya omgivningen, och med begreppen försvinner deras språkliga uttryck. Övre bilden: Ippgården, Rågö. Under: Bonde från Lilla Rågö. — P. Söderbäck foto.

familjemedlemmar), oberoende av social ställning och andra faktorer som normalt kan tänkas gynna övergång till riksspråk. Inom vissa kretsar — påfallande ofta bland dem som var unga, i tio-tjugooårsåldern, vid överflyttningen — odlas de gamla dialekterna fortfarande medvetet. Vid sammankomster såsom samkväm och sommardagar förefaller samtalsspråket att i övervägande grad vara dialekt, även bland de yngre. Detta är näst familjekretsen den naturligaste miljön för dialekterna. Under sådan samvaro dryftas nämligen i stor utsträckning händelser och förhållanden i den gamla miljön, och i detta sammanhang är dialekten det mest adekvata uttrycksmedlet. Att dialekt fortfarande används kan tänkas bero på bl.a. följande faktorer: intresse (under senare år i påfallande grad stegrad) för den gamla bygden, som har fått det förlorades skimmer, intresse för själva dialekterna, i vilka man upptäcker slående och roande uttryck; kvardröjande språkvanor och respekt för det uttrycksmedel, som speglar ens tidigaste omvärld; vilja att hävda detta uttrycksmedel som jämställt med den nya omgivningens språk i centrala personliga situationer.

Även om de estlandssvenska dialekterna bara är varianter av svenska språket i stort, så måste de dock i förhållande till rikssvenskan betraktas som i viss mån självständigt (el. självständiga) språk. Under tidernas lopp har alltmer djupgående skillnader mellan svenskan i Sverige och svenskan i Estland framträtt. Vissa drag i dialekterna har genom isolering från språkområdets centrala delar kommit att dröja kvar, sedan de på andra håll försvunnit, speciella tendenser har lett till särutveckling i många avseenden, och den omgivande miljön har satt sina spår. När svenskarna i Estland efter århundraden av bortglömdhet och isolering på artonhundratalet ”återupptäcktes”, var deras språk oförståeligt för rikssvenskar. Om vi nu i vår tid enligt modern språkvetenskaplig metodik ställer rikssvenskans och de estlandssvenska dialekternas system mot varandra finner vi — förutom en stor mängd gemensamma drag som i första hand är språkhistoriskt betingade — en mängd påfallande skillnader i uppbyggnaden. Det gäller alla sidor av

språkstrukturen: ljudsystem och accentuering, ordböjning och ordbildning, ordfogning och ordförråd. Det egna språksystemet, det som man vuxit upp med, är mycket fast rotat i ens omedvetna, och även om man aktivt strävar efter fullständig anpassning till ett annat språks system, dröjer alltid något av det egna systemet kvar även när man talar det andra språket. Detta är lätt iakttagbart när estlandssvenskar talar riksspråk. Mest påfallande är intonationen ("accenten"). Enkla ord har i de estlandssvenska dialekterna endast en tonal accent, där saknas den accentmotsättning som i svenskt riksspråk och i nästan alla dialekter i Sverige kommer till uttryck i ordpar som *a'nden* och *a'nden*, *pa'nter* (pl. av pant) och *pa'nter* (djuret), *bu'ren* (av bära) och *bu'ren* (av bur) och som sätter sin prägel på rikssvenskt ordförråd och rikssvensk prosodik. Den grava accentens tonkurva är, särskilt i det centrala svenska språkområdet, mycket påfallande, och riksspråkstalande estlandssvenskar frestas helt naturligt att härma den. Men fördelningen av grav och akut och accentmotsättningens betydelseskiljande funktion upplever estlandssvenskarna inte utifrån sitt eget språkmedvetande, och därför placeras den grava accenten så ofta fel. Tryckfördelningen inom fras och sats skiljer sig också avsevärt i riksspråk och estlandssvenska dialekter, och omedvetet röjer man här sitt ursprung. Vissa svårigheter är också förknippade med artikulationen av enstaka ljud: u, långt a, sj-ljud m.fl. Det morfologiska systemet (ordböjning och ordbildning) är lättare att lära, och inom denna sektor av språksystemet kan fullständig säkerhet uppnås, likaså i fråga om ordens sammanfogning till satser och i fråga om ordvalet.

Redan i Estland hade en regional riksspråksform börjat ta fastare konturer, och det är denna tendens som inom en generation har givit oss den högsvenska, präglad av kvardröjande drag (substrat) i dialekternas struktur, som den i Estland födda och uppvuxna befolkningen nu talar här i Sverige och som kommer att försvinna med denna generation.

Av större intresse än denna riksspråksform och dess framväxt är dialekternas förändring i den nya omgivningen här i

Sverige. Här nedan skall försökas en systematisering och exemplifiering av de viktigaste dragen i skeendet. Materialet är hopsamlat under år av iakttagelser. Det föreligger dels som uppteckningar, dels som bandinspelningar.

Lättast iakttagbart är skeendet på det lexikaliska området. Tillskottet i ordförrådet är avsevärt, och tillflödet fortgår utan avbrott. Men även på det fonematiska området kan intressanta förskjutningar noteras. Nya ljud vinner insteg och etablerar sig kanske som självständiga fonem, med betydelseskiljande funktion, nya ljudkombinationer uppträder. På det syntaktiska området kan man iakttaga ordfogningar, som präglats på riksspråkliga förebilder. T.o.m. det motståndskraftiga morfematiska området invaderas i vissa situationer av främmande böjningsformer, dock utan att systemet synes ha blivit rubbat.

Ordförrådet

Upptagandet av rikssvenska ord i de estlandssvenska dialekterna är en mångskiftande process. En stor mängd riksspråksord används utan att kunna sägas vara införlivade med dialekternas konstanta ordförråd, andra har helt införlivats. Mellan dessa ytterligheter uppträder en mängd skiftningar, såväl allmänt sett som i enskilda individers språkbruk. Den strukturella anpassningen till de estlandssvenska dialekterna varierar mycket, från total anslutning till estlandssvenskt ljud- och formskick till citatorstatus, med bevarad riksspråklig fonetisk och morfologisk gestalt. Utbyte av äldre ord mot riksspråksord är vanligt, och användning av riksspråksord i vissa uttryck, trots att motsvarande dialektord finns, förekommer.

Vi skall här granska ordförrådet inom några begreppsområden.

Ma t. Det äldre genuina ordet *kako*¹ 'brödkaka' används fortfarande, men man handlar vanligen *ain limp*² eller *ain limpa*. Används obest. formen *limpa*, så sammanfaller obest. och best. form. Det gamla estlandssvenska *stude* 'kalvsylta' finns inte i handeln här i Sverige i exakt samma utförande som i Estland, och ordet används inte heller om den produkt som

saluförs här, utan denna kallas för *sylta*, obest. och best. form. Smöret kallas fortfarande för *smē:r/smö:r*, men man köper alltid *me:s-smö:r*, bönor heter *baonar*, men man säger *bru:na bö:nor* om en maträtt, som man först mötte i Sverige. Drickchoklad kallades förr *kaka'o* men benämnes numera *fokla:d*. Ätchoklad hette *sokola:d* eller *so'kolad* men går numera under samma beteckning som drickchokladen, *fokla:d*. En tidigare betydelsedifferentiering har därmed uppgivits. Fläsket som tidigare inte hade egen enhetlig benämning, utan kallades *svinkätt*, har börjat kallas för *fläsk* med det riksspråkliga uttalet med "tunt" l. Ett mer eller mindre nytt begrepp är kotlett, och detta har också fått den riksspråkliga benämningen *kåtlätt* eller *kotlätt* liksom *pytt-i panna* (obs. accentueringen) och många andra rätter. Den sås som användes i Estlands svenskbygder hade en annan uppgift än såsen i Sverige — den användes till att doppa potatis eller bröd i — och den har inte heller fått sin språkliga beteckning *låka* överförd på den sås som används här; även estlandssvenskarna säger numera *så:s*. De flesta fiskarna har — givetvis — bevarat sina benämningar, men även på detta område har ett och annat nytt smugit sig in. Sillen hette bland estlandssvenskarna med ett tyskt-estniskt ord *häring*, men här i Sverige torde estlandssvenskarna allmänt säga *sill*, kanske beroende på att sillen inte ingått i medvetandet som en vardagsfisk den man själv fångade. Sill betecknar ju f.ö. så mycket här i Sverige, inte bara och inte ens i första hand fisken som sådan, utan en mängd olika inläggningar och tillredningar. Sannolikt är det via sillburkarna som benämningen *sill* vunnit insteg bland estlandssvenskarna. När man talar om skarpsill i naturligt tillstånd säger man fortfarande *kilo*, särskilt i sammansättningar som *kilo-fiske*, *kilo-nätt*, men man äter likafullt *anso:vis*, som emellertid inte väsentligt skiljer sig från estnisk *Tallinna kilu*. Gösen vet många estlandssvenskar inte den inhemska benämningen på, och den kallas allmänt för *jö:s*.

Bland dryckerna har vatten, te, kaffe, mjölk, öl och vin kvar sina estlandssvenska namnformer, men kommer man ut i peri-

ferien av detta område, finner man nya ord. De gamla *kvass* och *limona:'d* har fått lämna plats för *säckä-dricka* el. *sockä-dricka*, *visffi-vattän* el. *visffi-vat(t)n* och annat sådant. Sherry kan heta *färr* el. *färry* och vermouth har samma uttal som i riksspråket.

Bland benämningar på bär och frukter, som man mött i den nya miljön, märkes *bio:n-bä:r*, *bana:'ner*, *pässfikar* el. *pässfikor* och *vi:n-dru:var* el. *vi:n-dru:vor*.

Ord från födoämnesområdet, som till följd av de ändrade levnadsförhållandena gått praktiskt taget helt ur bruk, är exempelvis *ina-ma:t* 'innanmäte (i djur)', *blaks* 'oanvändbara vävnader o.d. i djurkropp', *nick-nack* 'ett slags kex'.

T r a f i k. Den nya miljön har medfört särskilt många nya begrepp på trafikens område. Bilen var en sällsynt företeelse i Estlands svenskbygder, med tåg och flyg reste man inte ofta.

Cykeln var ett vanligt fortskaffningsmedel bland estlandssvenskarna, och dess benämning var *ke:r-iu:!* "körhjul". Redan före överflyttningen till Sverige kunde man emellertid få höra ordet *sickol*, *sickäl*, *syckäl* och härtill verbet *sickol* (ej *syckol*), pres. *sicklar* el. *sycklar*. Dessa ord har nu helt utträngt de gamla *ke:r-iu:!* och *ke:r opa ke:r-iu:!*. Motorcykelns riksspråkliga benämning har likaså övertagits av estlandssvenskarna: *mo:tor-syckäl* el. *mo:to-syckäl*. Bilen kallades redan i Estland för *bi:l* — jämte *aoto* — men dess olika delar har fått benämningar i rikssvensk miljö: *kåppling* (i Estland *kopplong*, särskilt på båt-motor), *ratt* för äldre *ste:r-iu:!* "styrhjul", *däck* för äldre *mantl*, *slang* för äldre *slå:f*, *förga:'sar* el. *färga:'sar* för äldre *karbo-ra:'tor*, *tänd-stift* för *liu:s*, *jenera:'tor* för *magne:'t*; nya är *väksl-spa:ken*, *cy:lan* och *bråmsn*, och *rund-smörjning* har övertagits från riksspråket utan hänsyn till att *rund* heter *ronn* och smörjning *smäre* eller *smärjas*. Det gamla *ång-bå:t*, en företeelse, som man i regel bara såg från stranden, uppträder numera ofta som *ångar*, ett trafikmedel, som man själv utnyttjar, *flu:-ma-şina* eller *flu:-skäpe* såg man någon gång på sommaren passera på avstånd, men numera *ta:r man fly:ge* eller kanske t.o.m. *fly:gät*, när man reser till Italien på semester.

Tåget har visserligen kvar sin gamla benämning — den överensstämmer ju med riksspråksordet — men medan man förr *räist mä tå:ge* 'reste med tåget' säger man nu att man *ke:rar tå:g* 'åker tåg'. Ja, man kanske även *ke:rar bå:t* någon gång.

Påverkan på ordförrådet skulle på samma sätt kunna exemplifieras från andra områden. Här skall ytterligare några fristående exempel anföras. Ränta kallades i Estland för *sinsar*, men detta ord har gått ur bruk bland estlandssvenskarna i Sverige och blivit ersatt med *ränt* el. *ränta*, obest. form. Plånboken kallades *pängs-pong* el. *päns-pong*, av äldre personer även *tasn-bo:k* "Taschenbuch", här säger man jämte *pängs-pong* även *plå:n-bo:k*. Ett nytt begrepp och nytt ord är *påt̄t̄monnä:'*.

Bland noterade adjektiv märkes *närm:a'lt* (*å:r*), *tre:vlet* och *ne:d-vändet*, bland verben märkes *undär-vi:s*, *berä'tt* och härtill substantivet *berä'ttelse* el. *berä'ttelse*, *fapp* 'schappa', *çi:k* 'kika', *ça:t* 'tjata', *re:do-gära*, *fo:t-säte*, imperf. *behe:vd-änt* (obs. acc.), behövde inte, part. *ö:r-hålkä* för *ö:r-höla*. Bland adverb och andra småord: *männ* för *båra*, *mälla(n)* för *milla*, *ibla'nd* för *milla* el. *milat*, *välde* (*vå:t*) för *vå:lde* (*vå:t*), *då:* för *tå:*, *de* 'det' för *he*, *ändast* för *båra*.

Omformning av uttryck som *he:la ti:en* för *hail(e) ti:en* uppträder.

I berättande framställning synes citatord vara särskilt vanliga. Några exempel: *vå:rån nitton-hundra fiö:r* 'våren nitton-hundrafyra', *ne:dn har inggän la:g*, *jo:-då*, *äppän* 'öppen' för *laos* "lös", *nitton-hundra fjämm*, *li:ksom* för *sa:-vi:sa somm* 'samma vis som', *myningen* (med slutet e) för *å:-munn*, *än a:ning* för *ain* . . . (*aning* saknar motsvarighet i dial.), *to:ket* för *to:kat*, *o:'-tö:r*, *ejä'ntligän*, *billet* för *le:t*, *he:lt ni:a* 'helt annorlunda' för *grall ni:a*, *e:gän-ska:pen*, *le:vnadn* för *läva*, *ä:vän* för *mä:*, *frammåt* för *frammäts* el. *opa framboen*.

Ljudsystemet

Accentuering. I enstaka fall har tonkurvan för grav accent noterats. Användning av grav accent i dialektalt tal förekommer individuellt och i skiftande omfattning. Ingenstans har accentopposition grav-akut kunnat iakttagas, och dessa

De estlandssvenska bygderna ha-
de i sina dialekter ett adekvat
uttrycks- och meddelsmedel, som
under århundradenas lopp hade
formats efter den speciella miljö
där de talades. Ovan: Rågskörd.
Kolteckning av Kristjan Raud.
1940. Under: Interiör från Runö-
kök 1943. — R. C. E. Kirchhoff
foto.

accenttyper har alltså inte i estlandssvenskt språkbruk betydelseskiljande funktion. Där grav tonkurva uppträder är det endast fråga om mekanisk imitation, ofta är den dessutom felplacerad. Exempel: *ve had o:'-tö:r* 'vi hade otur', *behe:'vd-änt* 'behövde inte'.

Den för de estlandssvenska dialekterna karakteristiska ordgruppsaccenten med huvudtryck på mer än ett led tillämpas även på i övrigt oförändrade inlån: *bru:'na bö:'nor*. Estlandssvensk sammansättningsaccent, med starkt bitryck på ordets efterled samt en tonkurva som är enkelt fallande, ersätter den rikssvenska sammansättningsaccenten med grav tonkurva: *tänd-stift*, *ste:r-iu:l*, *sockä-dricka*.

V o k a l e r. De estlandssvenska dialekterna har vokalerna i e ä a å o u, uppträdande som långa och korta med undantag för e, som inte uppträder kort i tryckstark ställning i nuckömålet. Den labialiserade motsvarigheten till e, nämligen ö, finns bunden till vissa ställningar, vanligen som en variant av u (Nuckö) eller e (Rågöarna) i regel i ställning intill r eller kakuminant ("tjockt") l. Den labialiserade motsvarigheten till i, nämligen y, saknas helt.

I trycksvag ställning, särskilt i böjningsändelserna, artikuleras vokalljuden mycket distinkt.

Förutom enkla vokaler har samtliga estlandssvenska dialekter fallande diftonger: ai el. ei och ao, äo el. öu med reducerade varianter i vissa ställningar.

När det gäller inlånade riksspråksord tilldrar sig framför allt ö och y, diftongerna samt ändelsevokalen e och i nuckö- och ormsömålen stödvokalen o (*komor* 'kommer') intresse.

1. Vacklan mellan e: och ö:, ä och ö kan iakttagas:

ne:d-vändet varierar med *nö:d-vändet*, *äppän* med *öppän*, *färbi:'* med *förbi:'*, *mäile-he:tär*, *mäile-he:tor* med *möile-he:tär*; i namn: *Bjä:rnebå'rg*, *Bjä:rnebå'ry* el. *Bjö:rnebå'ry* hos samma meddelare, *Ö:sto-fö:n* el. *Östä-fö:n*, *Kårpo strömm* el. *Kårpo strämm*. Överhuvudtaget realiseras ö lättare och oftare i namn än i andra ord.

Inget exempel finns på ö i betydelseskiljande funktion; det

uppträder alltså inte som fonem under inflytande från riksspråket.

2. Vacklan mellan i och y:

jymna: 'sie' varierar med *gimna*: 'sium', *ä:vän-ty:re* står jämte *ti:p* 'typ', *hytt* 'båthytt' jämte *hitt* 'koja, hydda', *minsta fa:-ty:ge*, *mynningen*, *yttästa skä:rän*.

Betydelsedifferentiering i förening med variation mellan i och y kan leda till att y blir betydelseskiljande och sålunda uppträder som fonem: *hitt* 'hydda, koja' och *hytt* 'fartygshytt'.

Långt flera är dock exemplen på att ö och y i inlånade riksspråksord ersättes med ä, e och i.

3. Viss vacklan mellan ai, ei och e:

det riksspråkliga *se:nare (ti:en)* 'på senare tiden' varierar med *saina*, *seinare (ti:en)*, *häm-fä:dñ* växlar med *haim-fä:dñ* el. *haim-raisa* el. *häm-raisa* hemresan', *he:la ti:en* växlar med *haile ti:en*, *e:gän-ska:p* synes vara vanligare än *aiän-ska:p*, som ju också har huvudbetydelsen 'släktskap'.

K o n s o n a n t e r. De estlandssvenska dialekternas och riksspråkets konsonantsystem överensstämmer i stor utsträckning. Den mest påfallande skillnaden är riksspråkets sj-ljud (ʃ) och tj-ljud (ç), som saknas i de estlandssvenska dialekterna. De tre varianterna av l-ljudet: 1 (dentalt l), l (kakuminant l) och hl (tonlöst l), som finns i nästan alla estlandssvenska dialekter och även är representerade i dialekter Sverige, uppträder i estlandssvenska dialekter som självständiga fonem: *å:l* 'arla', 'tidigt', *å:l* 'äl', *å:hl* 'ätel'. Däremot är ng-ljudet i ormsö- och nucködiaklekterna endast en variant av n, bunden till ställning framför g och k: *strå:ngg* 'sträng', *vank* 'vanka'. Byter man sista fonemet mot annat ljud, framträder den dentala varianten av n: *strå:nd* 'strand', *vant* 'vant' (i fartygsrigg).

De inlånade orden anpassas endast i viss utsträckning till det ursprungliga systemet: *ibla'nd* får kakuminant l, likaså *tre:vlet* och *ö:r-hålka* 'urholkad'. Men även dentalt l uppträder: *ba:l*, *trä:l*, *va:l* (av välja), jfr *va:l* 'skafthylsa (på ljuster m.m.)'. Intressant är att ç-ljud och ʃ-ljud, som är främmande för dia-

lekternas ljudsystem (frånsett vissa fall av spetsigt s: *so:* på Ormsö och Runö) bibehålles: *ça:t* 'tjata', *çi:k* 'kika', *šapp* 'schappa'. De uppträder dock endast i fri variation med tj, k, sj, stj och sk(j) och kan således inte betraktas som självständiga fonem. Konsonantkombinationen *sl* motsvaras i dialekternas system i princip av *hl*, men vid inlåning behålles *sl*; härtill bidrar det förhållandet att det redan tidigare fanns en del ord med *sl*: *slu:t*, *slips*, *slå:f* '(cykel)slang'. Ett ord som *slarv* har sålunda övertagits oförändrat och står vid sidan av det gamla *blarv* "slarva", 'trasa', *slira* uppträder under formen *slir*, presens *slirar*, *slit å slä:p* kan man höra övertaget ljudtroget och sålunda uppträda sida vid sida med *hli:t* och *hle:p* 'slita' och 'släpa'. Ormsö- och nucködialekterna förvandlar riksspråkets *ng*-fonem till en allofon vid inlåning av ord, dvs. de tillfogar ett *g*: *mobilise:ringgen*, *små:ninggom*, *kåpplinggen*, *tvungget*, *ne:dn* har *inggän la:g*.

Kvantitet. De estlandssvenska dialekterna har såväl lång som kort rotstavelse, dvs. att förutom den i riksspråket uppträdande stavelselängden finns kort vokal följd av kort konsonant under huvudtryck: *bära*, *vara* el. *våra*; jfr riksspr. *bä:ra*, *va:ra*. Detta medför emellertid inga komplikationer vid inlåning, emedan riksspråkets långa rotstavelse har sin motsvarighet i dialekterna. Mer komplicerat är det förhållandet, att enstaviga långstaviga ord som förled i sammansättningar i flertalet estlandssvenska dialekter har en tendens att bli kortstaviga: *hu:s* men *hus-gru:nd*, *ia* är *o:* 'jag har inte ännu (t. ex. ätit)' men *o-ro:le* 'orolig'. Tendensen till förkortning är mycket stark, och inlånade ord har i regel fått kortstavig förled, om denna tidigare finns i sammansättningar i dialekten: *o-barmhätte* 'obarmhärtig', *o-li:ka*, *o-vä:sand* 'oväsen'. Nu kan man emellertid notera *o:-li:ka* jämte *o-li:ka*, *o:-tö:r* jämte *o-tö:r* 'otur', *å:r-ta:le* jämte *å-ta:le* o.d. Under riksspråkligt inflytande har dessutom vokal i något fall förlängts, så att lång rotstavelse uppkommit i st.f. tidigare kort: *ju:ne* för *june* 'juni', *ju:le* för *jule* 'juli'. Även förkortning av vokal kan noteras: *opa gångg* för *opa gå:ngg* 'på gång'.

Ljuddistribution. Ljudens förekomst eller distribution utmärkes av markanta särdrag i de estlandssvenska dialekterna. Sålunda uppträder i flertalet dialekter (undantag utgör Runö och Nargö) framför a i ändelsen å i kort rotstavelse, där riksspråket har a: *båka* 'baka', *tåva* 'taga', *sku-måkar* 'skomakare'. Efter lång rotstavelse uppträder a i ändelse, växlande med o efter kort rotstavelse: *lampar* 'lampor' men *vikor* 'veckor', *to:kat* 'tokot, tokig', men *farot* 'slösaktig'. I ändelser uppträder distinkt spetsigt e: *präster*, *si:ker* 'sikor', *hu:ser* 'hus' pl. I fall som motsvarar e i böcker, kommer o.d. uppträder på Ormsö-Nuckö o-ljud, i övriga bygder ett ä-ljud (eller ingen vokal alls): *be:kor*, *be:ker*, *komor*, *komär*.

I början på ord uppträder konsonantkombinationerna tj, sj, stj, skj, samt i denna ställning framför samtliga vokaler sk, g och k: *tja:n* 'tjäna', *sjo:* 'sjö' *stja:n* 'stjärna', *skjo:t* 'skjorta', *skimmingg* 'skymning', *skälm* 'skälm', *ske:d* 'sked', *giva* 'giva', *gära* 'göra', *känn* 'känna', *kitt* 'kitt'. Observera riksspråkets skrivsätt med bokstäver och bokstavskombinationer, som går tillbaka på medeltida uttal.

Kombinationen sl i samma stavelse motsvaras i regel av tonlöst hl, men denna regel har flera undantag sedan tidigare. Kakuminalt l skall stå efter b, f, g, k och p samt i slutljud efter alla volakelr utom i: *blå:*, *flē:t* 'fläta', *glamm* 'glamma, tala', *klimp*, *ploms* 'plums'; *ha:l* 'hal', *he:l* 'häl', *ho:l* 'ihålig', *fu:l* (fö:l) 'fågel', *kå:l* 'kål', *sä:l*. Undantagen är få: *klass*, *ha:l* 'hala', *å:l* "arla", 'tidigt', *mä:l* "märla", ett litet kräftdjur i havet, *Ka:l* 'Karl', *stä:l* 'ställe'.

Som långt är l alltid dentalt: *häll* 'hälla', *vallar*.

I två- eller flerstaviga ord uppträder kort n inte i ordslut, t saknas i vissa fall: *unda* 'undan', *skimmingge* 'skymningen', *hu:se* 'huset', *bruste* 'brustet'.

Bland karakteristiska konsonantkombinationer märks nuckö-målets ft, där andra dialekter liksom riksspråket har kt: *hläft* 'släkt', *viftet* 'viktigt'; lg och rg uppträder i samtliga dialekter: *svolge* 'svälja', *bärg* 'berg'.

För de estlandssvenska dialekternas ljuddistribution är också

karaktäristiskt, att slutljudande vokal i regel inte uppträder efter lång stavelse och trycksvag stavelse: *sjongg* 'sjunga', *båkar* 'bagare'. Undantagen inskränker sig i huvudsak till böjningsformer och några ord, där tidigare konsonant har skyddat vokalen: *hästa* 'valackerna', *flecka* 'flickan', *nista* 'nystan'.

Vid inlånning anpassas vokalerna i skiftande grad till dialekternas ljudsystem. Ändelse-e får ett distinktare uttal än det har i riksspråket: *e:gän-ska:pen*, *tvungget*, *myninggen*, i anslutning till ljuddistributionen i dialekterna. I trycksvag stavelse uppträdande e ersättes i viss utsträckning med o i nuckö- och ormsömålen: *ni:-he:tor*, *Ö:sto-fö:n*, enligt gällande distributionsregler. Men å andra sidan: *okto:'bär* i st. f. *okto:'bor*, en tidigare gängse form i dessa dialekter. Märkligt är att o uppträder i ändelse efter lång rotstavelse: *va:ror mot va:ror*. Uttrycket är visserligen riksspråkligt, men ljudregeln att ändelsen skall ha a efter lång rotstavelse är så stark, att den annars inte låter sig genombrytas ens av citatord. Framför n och n-förbindelser varierar uttalet av riksspråkligt å; en del dialekter har i denna ställning i sitt system o: *konstet* eller *kånstet* 'konstigt', *Konrad* eller *Kånrad*. Samma gäller för ställning framför m, men sentida exempel saknas; jfr de gamla *sommon* 'somna', *koma* 'komma', där riksspråket har å men dialekterna o.

Intressant är, att inlånade och inhemska ljud uppträder tillsammans i inlånade ord: *närvö:'sor* 'nervös', mask. form, där ö är riksspråkligt ljud och o dialektalt.

I och med att ç- och ʃ-ljudet inkommit med vissa ord, har en markant inbrytning i dialekternas ljuddistributionssystem gjorts. Men som ovan påpekats synes dessa ljud ännu inte kunna uppträda betydelseskiljande utan är endast varianter av de gamla initiala konsonantkombinationerna. Märkligare är, att n uppträder i slutljud, där det inte hör hemma i dialekterna: *vå:rån* för *vå:re*, *öppän* för *ipe*, *befi'ckninggen*, *myninggen*, *undan* för *undan* (hela uttrycket dock riksspråkligt), *Bottniska vi:kän*, *u:tanfär* för *uta-färe* m.fl. Påfallande är också, att *riktet* uppträder för *restet* 'riktigt', *viktendor* för *viftendor* 'viktig' mask. form. Sverige heter dialektalt *Sväre*, men nu har

Vid sammankomster är samtalspråket i övervägande grad dialekt. In-
tresset för den forna hembygden, för dess andliga och materiella ytt-
ringar har också manifesterats i utställningar, senast med anledning av
25-årsminnet av estlandssvenskarnas uppbrott. — R. Treiberg foto.

i berättande framställning *Svärje* registrerats.

Ett flertal fall av vokal i ställning efter lång och efter tryck-
svag stavelse i strid med dialekternas ljuddistribution ("apoko-
peregeln") har noterats: *se:nare ti:en*, *snickeri:’-arbete* obest.
form, *inträ’sse*, *Svärje*, *väga-sträcka* obest. form 'vägsträcka',
före-ståndare obest. form sing., *limpa* obest. form sing., *sylta*
obest. form sing., *bru:na* obest. form pl., i st.f. *bru:n*, *sockä-*
dricka m.fl.

Formsystemet

Ordböjning. Inlånade ord anpassas i regel till dialek-
ternas böjningssystem. Detta synes vara motståndskraftigt mot
yttre påverkan. Några exempel på böjning av inlånade ord:
jö:s, *jö:sn*, *jö:ser* (obs)³, *jö:se*; *syckäl*, *syckäl:n*, *sycklar*, *syckla*;
limpa, *limpa*, *limpar*, *limpana*; *ain kåtlä’tt* eller *änn kåtlä’tt*,

kåtlä'tta el. *kåtlä'ttn*, *kåtlä'ttar* el. *kåtlä'tter*, *kåtlä'ttana*, el. *kåtlätte*.

Desto egendomligare är det att finna inlånade former som *mynninggen*, dock med spetsigt *e* i st. *f*. väntat *mynningge*, *mobilise:'ringgän* för *mobilise:'ringge*, *möile-be:tär* för *mäile-be:tor*. Som genusväxling uppfattas *hämm-fä:dñ* mask. för väntat *häm-fä:de* fem., *ne:dn* mask. för det redan existerande *ne:* fem.

Ändelsevokalen *e* växlar med — inlånat — *ä*: *kusi:'ner*, *förbi'ndälsär*, *biljä'tter*, *pansar-grenadjä:rär*, ändelsevokalen *a* som skall stå efter lång rotstavelse uppträder regelrätt i *frå:gar* 'frågor', men har mot regeln övertagits i *va:ror*.

Adjektivets formsystem sviktar likaså. Komparativ- och superlativformerna *opa se:nare ti:en* och *opa sista ti:en*, som noterats i berättande framställning på nuckömål är främmande för dialekten, likaså böjningen *inggen* (för *ingga*) i uttrycket *ne:dn har inggen la:g*.

Verbets pluralformer synes, i de dialekter där de ännu förekommer, motstå anloppet från riksspråket med dess förenklade kongruensböjning.

Ordbildning. På ordbildningens område märkes, att morfemet *-hait*, *-heit* kan ersättas med *-he:t*: *kļa:r-he:t mäile-be:t*; *fär-* med *för-:* *förbi'ndälsär*, *förbi:'*; *-le:k* för *-laik* (förekommer dock äyen i tidigare inlån från riksspråket): *sto:le:kar*.

Syntaxen

De grundläggande dragen i den estlandssvenska syntaxen överensstämmer med det svenska riksspråkets. Detta gäller med få undantag användningen av bestämd och obestämd form, genitiv, pluralis samt tempusformerna. Ordföljden stämmer likaså i stort sett överens, särskilt i fråga om rak och omvänd ordföljd. Men verbsyntaxen avviker också på ett par punkter markant från riksspråkets: uttryck som *han är te komandor* 'han är till kommande', 'han är i antågande' och *aildn har gräse å:svi:e* 'elden har gräset avsvett', 'elden har svett av gräset' är främmande för riksspråket.⁴ Dessa båda konstruktioner fortlever, trots att åtminstone i det senare fallet riks-

språklig konstruktion låge nära till hands. Det inflytande som kan iakttagas hänför sig i första hand till idiomatiska uttryck, framför allt konstruktioner med preposition o.d.

I stället för *ättošt ti:en* 'på sista tiden' får man höra *opa ättošt ti:en* med prep. från det riksspråkliga uttrycket. Vidare — — — *fåe ta:g ute en'* — — — fått tag i honom' i st. f. *fåe faston* 'fått fast honom'; *han fick ingga kl̄a:r-be:t e tām ä:randena* 'han fick ingen klarhet i dessa saker' i st. f. *han fick änt re:da omm, buss e va:r mä tām ä:randena* 'han fick inte reda om . . .'; *tä villd änt me: inggeting illa* 'de ville inte mig något illa' i st. f. *tä villd änt gära inggeting då:let åt me:* ". . . dåligt åt mig"; *so:le gick opp* 'solen gick upp' i st. f. *so:le kam opp*; *rä:t så billet* 'rätt så billigt' i st. f. *rä:t le:t* "rätt lätt".

Substitutioner av detta slag torde vara mycket vanliga.

Semantiken

På det semantiska området tilldrar sig kanske ords försvinnande det största intresset. I de estlandssvenska dialekterna användes ordet *silt* 'sylta' om en speciell rätt av delar från nyslaktade djur. Det används dock inte gärna om sylta, som saluförs i svenska livsmedelsbutiker, utan denna kallas för *sylda*, fastän det skulle ha legat nära till hands att ta till det gamla ordet: det begrepp som ordet *silt* symboliserade avvek från det som *sylda* symboliserar. Ordet *läva*, substantiverat verb, 'levnad, livsföring' har vid sin sida fått *le:vnad*, övertaget från riksspråket, med ett distinktare semantiskt innehåll än *läva*: inte bara livsföring i huvudsak i yttre bemärkelse, utan även syftande på ens liv och gärning.

De gamla orden är fast bundna vid de gamla begreppen och deras betydelsesfärer låter sig ogärna utvidgas. Begrepp som i och för sig ligger nära dem, som orden symboliserade i den gamla språkmiljön, får i den nya miljö där de uppträder den nya språkmiljöns benämningar, vilka även de kan ligga mycket nära de gamla orden. Detta förhållande spelar en stor roll för omvandlingen av ordförrådet, vilket ju i sin tur är inkörsporten för alla de novationer som leder till språkets omvandling i vidare bemärkelse. Genom detta skeende kan man tydligt

se i hur hög grad språket är en produkt av miljön.

Namn

Namnen visar en mer långtgående anpassning till riksspråksuttalet än andra ordtyper: *Hans* eller *Ha:ns Pö:l*, *Jä:d-mann*, *Västär-bärg*, sällan dock *Västär-bärj*, *Bärj-gre:n* eller *Bärg-gre:n*, *Gi:deon* eller *Ji:deån Dane'll*; likaså ofta betr. ortnamn: *Ru:n-ö*: för *Ru:n-aie*, *Rå:g-ö:arna* för *Ai:ana*, *Narjö* för *Nar-gen* osv.

Sammanfattning

De estlandssvenska dialekterna utgör fortfarande det naturliga samtalspråket för många, såväl äldre som yngre, trots det starka inflytande, som omgivningens språk utövar. Emellertid märker man, att riksspråksinflytandet på dialekterna är starkare i fråga om ord och uttryck som rör den nya miljön. När man talar om miljön i Estlands svenskbygder, är det lättare att finna adekvata dialektord- och uttryck.

En stor mängd riksspråksord kommer till användning, när dialekt talas. Utbyte av gamla ord sker lätt. Ett stort antal riksspråksord kan uppfattas som citatord, dvs. den talande är medveten om att det är riksspråkliga element han använder. Men dessa ord är så talrika, att man med skäl kan tala om språkblandning, i all synnerhet som riksspråksuttalet i stor utsträckning bibehålles, ofta i strid med dialekternas egen fonematiska struktur. Dock kan man inte med säkerhet påvisa inbrytningar i det fonematiska systemet på så sätt att nya fonem inkommit och blivit gångbara. De riksspråkliga ljud, som kommer till användning, är närmast att betrakta som isolerade företeelser eller som varianter till de inhemska fonemen.

Vid användandet av riksspråksord bryter man också ofta mot dialekternas ljuddistribution, och i detta avseende kan man märka en viss tendens till spridning även bland gammalt språk-gods. Blandning av riksspråkliga och dialektala ljud inom samma ord är inte ovanlig.

Böjningssystemet synes vara mest resistent mot riksspråksinflytande, men riksspråkliga böjningsmorfem uppträder någon gång i ord som har karaktär av rena citatord. I sådana fall kan dialekternas distributionssystem genombrytas.

På ordfogningens område noteras en mängd riksspråkliga prepositionsuttryck och konstruktioner, som uppträder jämsides med eller i stället för motsvarande dialektalt språkods.

Beträffande ordens betydelse slutligen kan konstateras, att utvidgning inte är regel, så att gamla ord kommer att omfatta nya begreppsvarianter, utan med de nya begreppsvarianterna införes också ett stort antal riksspråkliga varianter av begreppens benämningar.

Av det inhemska språkgodset är det egentligen bara namnen — mest personnamnen men även ortnamnen — som uppvisar starka tendenser att anpassa sig till riksspråksuttalet.

Ur ovan redovisade iakttagelser bör inte alltför vittgående principiella slutsatser om språks inverkan på varandra dragas. De estlandssvenska dialekternas situation är ju mycket speciell. Visserligen kan de med någon rätt betraktas som ett självständigt språk gentemot riksspråket, men de dialekttalandes medvetande om att de historiskt sett dock är svenska munarter bidrar till att riksspråkelement ganska ohämmat blandas in i löpande tal. Härtill kommer, att den estlandssvenska folkgruppen inte längre är samlad i en enhetlig miljö, som skulle ha kunnat skapa förutsättningar för fasta utvecklingsstyrande språkliga normer. Att dialekterna fortfarande existerar, både som hemmaspråk och som umgängesspråk, har främst emotionella orsaker: man är bunden vid den gamla miljön och det uttrycksmedel, som bäst lämpar sig för att återuppliva ett saknat förgånget. Men den positiva inställningen till den nya omgivningen lämnar å sin sida vägen öppen för stark språklig influens. En influens, som inte regleras av fasta normer, leder uppenbarligen till blandning av element från det långivande språket med det låntagande språket.

De estlandssvenska dialekterna i Sverige företer med allt sitt oassimilerade riksspråksgods inte bilden av språk i förvandling

utan av språk i upplösning, en upplösning som dock aldrig hinner fullföljas. Den i Sverige födda och uppvuxna generationen lär sig nämligen inte dialekterna, och så länge de från Estland kommande generationerna lever, kommer en relativt oanfrätt sektor av dialekterna att finnas kvar med förankring i minnen och traditioner från den gamla miljön. Men som uttrycksmedel i den nya omgivningen, som spegel för nya begrepp och nya relationer kan de inte fortleva oanfrätt utan måste svikta för det nya språksamhällets våldsamma anlopp.

¹ Följande är att märka beträffande beteckningen av estlandssvenskt uttal: a är tecken för kvalitativt samma ljud, vare sig det är långt eller kort, u likaså; o betecknar alltid slutet ljud som i *bro*, å används genomgående för att beteckna öppet ljud som i *kål*, *bort*; lång vokal markeras med kolon (:) efter vokaltecknet, medan lång konsonant dubbelskrives; d t s n är tecken för supradentala ljud som i *börd*, *stort*, *mörs*, *barn*; l är tecken för kakuminalt l i dialektalt uttal av *blå*, *flicka*, hl betecknar tonlöst l (*blå* 'slå'); sj är tecken för sj-ljud och c för tj-ljud (*sjö*, resp. *tjäna*, *kärlek*).

Vid behov markeras grav accent med tecknet ' och akut med ´. Estlandssvenska sammansättningar med enordsaccent sammanskrives (*svinus*), sammansättningsaccent anges med bindestreck mellan lederna (*bus-gru:nd*) och ordgruppsaccent (accentuering som skilda ord) markeras genom särskrivning av sammansättningslederna (*blån bixar* 'byxor av blångarnstyg').

² I förhållande till riksspråket reagerar alla estlandssvenska dialekter lika, och därför är ett strängt isärhållande av dem i denna framställning inte motiverat. De flesta exemplen är från Nuckö-Ormsö, men även de andra dialektområdena är representerade i exemplifieringen.

³ "De maskuliner, som beteckna person eller djur, visa tendens att övergå till m. 2 (ob. pl. -er), vilken deklination nästan uteslutande består av dylika ord." (G. Danell, Nuckömålet, s. 22.)

⁴ Se härom E. Lagman, Particpen i nuckömålet. Svio-Estonica XVIII, 1967.

NILS TIBERG

Estlandssvenska upsalaundersökningen

Låt oss först ta en blick in i *pågående arbete*.

Renskrivning av hopade anteckningar pågår sedan 25 år med hjälp av en rutinerad renskrivare. Resultatet blir en estlandssvensk ordbok på kort — mera därom nedan. Det gäller att skaffa extra medel, eftersom årsanslaget inom Landsmålsarkivets stat är otillräckligt. Ibland är ytterligare 2 à 3 personer anställda, som plockar dialektord ur inkomna svar på frågebrev. Så gör arbetsledaren uppteckningsresor — de flesta till Stockholm och trakten däromkring. Frågor i tusental finns uppgjorda ortsvis. De bör bli besvarade från åtminstone de viktigaste forna hemorterna i Estland. När arbetsledaren kommer hem på kvällen, så har han notiser från en, kanske ett par orter. Insamlingen går efter 1944 ofantligt mycket snabbare än mellan kriget, då resorna mellan de estlandssvenska bygderna tog avsevärd tid. Notiserna skall nu "renläsas" snarast möjligt: otydligheter skall klargöras, utelämnade partier föras in, alltför starka förkortningar upplösas — i detta fall i upptecknarens riksspråkstext; dialektord förkortas i regel aldrig. Det gäller att hinna skriva ungefär lika fort som meddelaren talar. Renläsningen måste göras "genast", dvs den börjar omedelbart i

form av genomläsning på tåget hem; de närmaste dagarna pågår ifyllningen, som tar kanske dubbelt så lång tid som utfrågningen — olika alltefter sagesmannens snabbhet, fyllighet, kunskapsrikedom. En fördel med dylik styckevis utfrågning är att omfrågning lätt kan göras och att småkorrigeringar behändigt kan infogas.

Därmed är "primäruppteckningen" tills vidare "färdig". Den kan läsas i framtiden, men den utgör givetvis ingen slutredigerad text.

Äldre tiders uppteckningar

Låt oss så erinra oss några äldre sidor av estlandssvenska studier.

Frånsett några tidigare små brottstycken av mycket växlande värde, börjar utforskningen av estlandssvensk folkkultur och språkvärld på 1830-talet. Det var då som *Carl Russwurm* började på Dagö. Har var rikstysk från Mecklenburg, blev

Lj u d b e t e c k n i n g. Med *kursiv* sätts endast dialektord. Stavning så vitt möjligt enligt riksspråket. Längdsträck över alla långa vokaler (alla andra är alltså korta). Dubbelskrivning av "lång" konsonant (dock ej alltid i kons-grupp. Kort kons-grupp känns lättast igen på att andra konsonanten är *r l L m n* eller konsonantiskt *i* (landsmålsalfabetets *ɪ*). Ngn gång markeras kortstavighet gm apostrof (') efter den tryckstarka vokalen, ex: Dagö *la'os* 'lösbänk'; LRg Po'ars "Påvals"; Po'el familjenamnet Pöhl i äldre uttal (kanske "Påvel"). Jfr Tiberg EFK 1:208f, anm. 2. — Apostrof avskiljer även stavelsebildande *l n r*, ex: *gärd'n*, *häst'n*, Oö *vatt'n*; det syns då tydligt om föregående stavelse är lång. — Slutet *o*-ljud betecknas alltid med *o* (som i rspr 'bo', 'bodde'; aldrig med *u* som i tyska *du*, *Hund*); *u* behövs för de "svenska" *u*-ljuden. Med *ë* avses trycksvagt *ä*-ljud i allmänhet samt i Ru + VpKrk det där vanliga mindre öppna *ä* mellan *e* och *ä*. Kakuminalt ("tjockt") *l*-ljud tecknas med *L*. Supradentaltecknen undvikas om möjligt. Här skrivs *he gārs* (inte *he gās*) för 'det görs' och liknande;

skolinspektör i Hapsal och var egentligen en historiskt inriktad sägen- och släktforskare (genealog). Säger samlade han bland Estlands folk, och genealogien fördes han till i den baltisk-tyska adliga miljön. Under 25 års tid kom han så att arbeta på vad som blev e t t av hans livsverk: Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö, 1—2, 1855. Russwurm var mera folklivsforskare (etnolog), och kände sig medvetet i c k e som folkspråkskännare (dialektolog). Därtill kom att dåtidens ”tyska” stavning av estniska (och av estlandssvenskan) icke kunde otvetydigt uttrycka en så viktig egenhet — avvikande från rikssvenska och tyska — som kortstavigheten: att en kort vokal kan (i ett flerstavigt ord) följas av kort konsonant, ordtypen DGsv *låka* ’lake’, *vita* ’veta’, *jäta* ’äta’; eller av två korta konsonanter (”kort konsonantgrupp”), typen *likLar* ’lycklar’, nycklar; *nätre* ’nöttren’, nötterna; *ja vaknar* ’jag vaknar’ m.fl.

dock vid oavvisligt behov: NuOö DGsv *hāš* (el. *hāLs*) för ’hals’, till skillnad från LRg VpKrk *hašš*, SRg *hass*. Alltså: *kors* (inte *košš*) för ’kors’, *gård* (inte *gād*), *bort*, Ru *bort* (inte *boŧt* resp. *boŧt*); men *hādqoa* ’helgdagarna’, dvs. pingst. Ngn gång skrivs t.ex. *Bärttasa* ’Berta[l]sa’ till skillnad från *Bādqasa* ’Ber[n]dasa’ (två gårdnamn som i ”hovsbokens” och ”prästabokens” stavning inte kunde skiljas åt). Ett ~ sättes mellan växelformer. — Ett ”(ekv)” efter citerat dialektord avser, att skilda mål ha ngt olika uttal, vilka dock innehålla ”samma ord”. — Orterna nämnas i denna ordning efter läge och språksläktskap: Nuckö (Nu) med delarna Nucköhalvön (Nh), Sutlep (Sutl) med byn Klottarp (icke att uttala KLått-!, Kltp), Rickul (Rk) och Odensholm (Odh); Ormsö (Oö); Rågöarna: Stora (SRg) och Lilla Rågö (LRg); Vippal (Vp) och Korkis (Krk); Dagö och Gammalsvenskby (D, Gsv; resp. DGsv = båda lika); Nargö (Ngö). — Punkt under en bokstav anger svagt hörbart ljud. Ord- och sakuppgifter är hämtade ur egna uppteckningar, där ej annat säges. — Författaren anges ibland gm NT. Längdstrecket på långt o-ljud står u n d e r o.

Carl Russwurm (1812—1883), estlandssvenskarnas store skildrare, Eibofolkes författare, vid den tid då han gjorde sina uppteckningar. Laverad teckning Reval 1846, av okänd hand. Foto, gåva till Landsmålsarkivet av baron Georg von Krusenstern, Ottobrunn München.

Märk nu, snälla estlandssvenska läsare, att jag här citerar dagösvenska ord. Jag är inte okunnig om att 'nötterna' heter Ru nitro, NuRk nitre el. nottana, Oö nätre el. nåttana, SRg nitëri el. nåttäna, LRg nātana, Vp nitre och Ngö gnätëna. Alla dessa uttalsformer motsvaras av ett tänkt rikssvenskt "nöttren"

(resp. alternativt ”nutarna notarna nåtarna”). Efter detta exempel kan nog alla läsare förstå, att det är omöjligt att för varje dialektord här i uppsatsen anföra uttalet från alla orterna. — Ibland låter jag ett citatord följas av ett ”(ekv)”. Då avses att den anförda formen i andra mål motsvaras av ett annorlunda uttal, som dock är till sin uppkomst likvärdigt.

När Russwurms arbete nalkades sin fullbordan pågick Krimkriget (1854—56). Flera gånger hände det då att estlandssvenskar seglade till Sverige, t. ex. efter spanskt salt. Sådant var den tiden oåtkomligt för ryska riket, eftersom engelska och franska flottor stängde såväl Svarta havet som Östersjön. Några av de små odäckade fiskebåtarna kom till Visby. Där blev besättningen uppsökt av en gotländsk lärare vid gymnasiet, P A Säve, som gjorde ihållande utfrågning om deras svenska språk. Även brodern Carl Säve bidrog på sitt håll. Han trodde sig kunna på språkliga grunder ”bevisa” att dessa svenskar voro gotlänningar till härkomsten — en sak som vi är långt ifrån lika tvärsäkra på.

Samtidigt hade mindre omfattande språknotiser samlats av åtminstone en finländsk forskare, A J Sjögren, framstående finsk-ugrisk språkman. Han hade år 1852 varit på Runö och samlat uppgifter om dess språk. Sina notiser tycks Sjögren ha lämnat för avskrivning till Russwurm, som själv icke tycks ha besökt ön. — Efter hand kom en ny arbetare från Finland, nylänningen Herman Vendell. På 1870- och 80-talen gjorde han upprepade resor till svenskbygderna i Estland, som han alla uppsökte — ett högeligen erkännansvärt arbete under en tid av bristfälliga kommunikationer och torftiga villkor för en resenär. Vendells ordsamlingar är utgivna dels 1886 i Freudenthals och Vendells ”estländsk-svenska” ordbok (Fr/V), dels 1904—07 i Vendells stora ”östsvenska” ordbok (ÖÖ).

Från Sävarna hade Vendell fått allt deras språkmaterial sig tillsänt. — Det kunde ha sitt intresse att framlägga hur Vendell använde detta: man finge då en ny mätare på hans förmåga av kritik (eller motsatsen). I ett avseende har Vendell — säkerligen rätt genomgående — förbättrat Sävarnas ordsamling

genom att korrigerera deras trevande beteckningar för kortstavighet i ord av typen *vita* 'veta'. I gotländskan finns ju ingen kortstavighet bevarad. — Vi vet att även Russwurm hade avsett att sända (i andra hand till Vendell) en del språknotiser som han icke hade infogat i Eibofolke — i utsagt medvetande om egen otillräcklig språklig skolning. (Se Ilmar Talve i *Svio-Estonica* 1949, s. 164 f.) — Emellertid kom de att bli liggande bortglömda i Sverige hos en forskare, så att de först på 1940-talet kom till Landsmålsarkivet i Upsala, genom förmedling av Gideon Danell, som då hade fått kännedom om dem. Kanske skall man inte för mycket gräma sig över att detta material icke kom att ingå i Freudenthals och Vendells ordbok.

Nutida studier

Därmed ha vi nått fram till den egentligt *n u t i d a* uppteckningsperioden. Gideon Danell började sitt arbete redan före 1900 och fortsatte hela livet. Först kom hans gradualavhandling över nuckösvenskans ljudlära (Nuckömålet, 1905) och därefter dess formlära jämte en del texter (1934), tills han — mer än 80-årig — fullbordade en stor ordbok på 490 sidor över samma dialekt.

Då hade Danell även besökt alla andra estlandssvenska orter och hunnit göra åtminstone första bekantskap med dem. Danells talrika uppsatser och andra arbeten om estlandssvenska ämnen skall givetvis ej uppräknas här. — Det föll sig självklart att det blev Landsmåls- och folkminnesarkivet i Upsala (inrättat 1914 under Herman Geijers ledning) som kom att få mottaga Danells handskrivna primärmaterial. —

Vi kan inte här ingå på andra stora undersökningsföretag: från Nordiska museet särskilt genom Ernst Kleins och Gösta Sellings besök 1923 på Runö, och från Finland, varifrån Erik Lagus († 1938) gjorde en rad givande resor med flera medarbetare, ämnesvis kvalificerade både sakligt och språkligt. Även strödda undersökningar med icke direkt dialektalt eller etnografiskt syfte ha gjorts från Finland. Stor vikt ur vår synpunkt hade de sak- och språkuppteckningar som gjordes under mellankrigstiden av estniska forskare. Vi från Upsala hade för-

Gideon Danell (1873—1957), nuckösvenskans utforskare, estlandssvenskarnas trogne vän alltsedan han lärde känna dem åren kring 1900, författare till en oersättlig ordbok över nuckömålet. Teckning 1923 av NT.

bindelse med flera av dem; särskilt gärna minns jag språkman-
nen Paul Ariste (nu professor i Tartu/Dorpat) och folklivs-
forskarna Oskar Loorits, Gustav Ränk, Ernst Ederberg, F Lein-
bock/Linnus m.fl. — Viktiga är också folkmusikuppteckningar
av Otto Andersson från Åbo (särskilt på Ormsö och i Nuckö
socken, 1908), av Folke Stålberg och Olof Andersson från Åhus
1929 bland gammalsvenskbybor i Jönköping och av den senare

Ognes Mare (Ogga, 1855—1933) och förf., Ogandi by på Dagö (sv: Ognés, ev: Åkernäs), på trappan till nya stugan, som 1928 ersatte en stuglänga, försedd med "eldstack" i jordgolvsförstun, byggd av svenskar före 1781 års bortflyttning till Ukraina av svenskarna i Reigi vackras små byar.

1930 i Estland, samt av Sveriges radio på Runö (1930-talet; instrumentell upptagning). — En fullständig bokförteckning (bibliografi) ligger ju helt utanför syftet med dessa sidor.

I Danells sällskap och på initiativ av Landsmålsarkivets grundare, professor Herman Geijer, fördes författaren, upsalaundersökningens nuvarande arbetsledare, in på forskningsområ-

det genom en första resa 1923 till Lilla Rågö och Nuckö samt över Ormsö till Dagö. Resorna fortsattes i stort sett varje sommar till och med år 1935. Vissa år gällde det särskilt att granska och ge skriftligt enhetlig form åt dialektinslagen i Per Söderbäcks omfångsrika och sakligt mångsidiga manuskript till hans etnografiska uppteckningar på Rågöarna (tryckt 1940 i Nordiska museets handlingar). Liksom samverkan med Danell för mig fick grundläggande betydelse för greppet om folkmålets säregna art, så var samverkan med Söderbäcks outtröttliga letande bland folkkulturens föremål mångsidigt väckande. Inte mindre uppslagsrik och för ljudundersökningen avgörande var samvaron med Erik Lagus några oförgätliga veckor i Svenskbyn på Dagö och sedan några år under fördjupat meningsutbyte brevledes. Härtill skall läggas kontakten med en språkligt inriktad estlandssvensk, Tomas Gärdeström (från Rälby på Ormsö), som 1925 gjorde mig resällskap till Dagö. Han banade vägen för främlingen till att förstå estlandssvenska mål och sedan till att hjälpligt tala åtminstone dagösvenska, ungefär identiskt med gammalsvenskbymål.

Därutöver skall endast antydans som den alltmör förtroliga samvaron med de estlandssvenska meddelarna hela tiden har inneburit. Geijer hade sagt: "Du får ingen fullgiltig gemenskap med folket, förrän du är tillsammans med dem i arbetet och i grötfatet." — Inte har jag gjort mycket grovarbete för mina meddelare, men det har dock vuxit fram en mångsidig personlig förtrolighet. — Ett annat ord av Geijer var detta: "Skriv vad du hör, även om du inte strax begriper det!" Värdet av det ordet har mångfaldigt besannats. — Ett tredje ord: "Akta dig för att normalisera i beteckningen! En viss normalisering är säkert outhärlig. Men märker du att normaliseringen skär sig mot verkligheten, så var inte rädd för att ändra dig!" Även det rådet har jag haft skäl att minnas och följa många gånger. Minst av allt har jag den föreställningen att det insamlade materialet är vare sig avslutat eller felfritt. Men jag har erfarenhet, och jag har lärt mig en sak: att göra sitt bästa innebär allenast att arbeta bort den ena bristfällig-

heten efter den andra. Målet i stort är ett språkmateriel jämte sakuppgifter som förblir tillförlitliga i framtiden.

De estlandssvenska målens situation på senare tid

Geijers mening var att närmast dagösvenskan skulle undersökas. Danell hade nämligen vid ett kort besök 1922 i sällskap med ärkebiskop Nathan Söderblom tyckt sig finna att målet var i färd med att upplösas före sitt ofrånkomliga utdöende. Sedan länge var de svensktalandes antal mycket litet. I Svenskbyn (Rootsiküla) i Reigi socken (tyska Roiks, Röicks) fanns från 1923 egentligen bara två syskonkretsar med svenskt språk. — Vidare påyrkade Geijer att Anton Karlgrens språkundersökning av Gammalsvenskby (kring årsskiftet 1905—06) skulle fortsättas genom att jag i sinom tid skulle resa till Ukraina.

Alldeles så blev det nu inte. Gammalsvenskbyborna kom till Sverige i stället (1929), och den stora massan av estlandssvenskarna kom på 1940-talet. Själv var jag läroverkslärare, endast sommartid upptecknare. Det dagösvenska språket levde sitt liv under förhållanden som i rätt mycket avvek från vad som gällde de övriga bygderna: på Dagö förekom ingen svensk skola, svenska böcker därute var ytterligt få, läskunnigheten i svenska mycket ringa. Ett exemplar av Carl XI:s kyrkohänbok fick jag av en svensk kvinna som själv inte kunde läsa däri. Tre personer som kunde läsa svenska har jag hört omtalas eller sett, byns äldsta, döda redan 1925 eller dessförinnan. Tre biblar och en andaktsbok har jag reda på, utom de två biblar som ärkebiskopen skänkte 1922 och som mottagarna inte kunde läsa. "Gamle Rinne-Willem", kyrkoherden Wilhelm Friedrich Rinne († 1863) hade ännu kunnat "skola på svenska", dvs. hålla konfirmationsundervisning på svenska, men sonen Gustav hade inte kunnat, då mina meddelare — födda på 1860-talet — läste för prästen. Den skolgång de fick var på estniska. Men oavsett detta levde dagösvenskan sitt liv, osedvanligt fri från påverkan av högsvenska inflytanden. Dess bärare hade inget annat svenskt språk än sin dialekt. Så mycket intressantare är

Kläinters Johan (Eспенbaum, 1848—1925), husbonde på Kläinters ("Klementers") i Svenskbyn på Dagö, den siste av svenskarna där, som kunde läsa sin svenska bibel. Teckning 1923 av NT.

givetvis de fåtaliga spåren av forna dagars samband med svenskt högspråk, särskilt bibelspråket. Något principiellt dialektförfall kan man inte tala om; därom vittnar t.ex. överensstämmelsen med vad Russwurm respektive Vendell antecknat på Dagö och ännu mer överensstämmelsen med systerspråket i Gammalsvenskby. Att det fanns åtskilliga tecken till bortfall i ordförrådet, påverkan från estniskt ljud- och frasförråd m.m. är mindre egendomligt än att målet så lätt återvann vigör, då

Mickas Lius (1860—1935), Lisa Bäckman från Mickas Kristjans i Svenskbyn i Reigi socken på Dagö, en av våra goda meddelare. NT foto 1933.

dess bärare sommar efter sommar talade det med "rootsipois", som årligen kom dit.

Man skulle kunna våga paradoxen, att inom de små språkområdena här ute var det människor som dog, inte språk et. Så har det varit med dagösvenskan, som är utdöd sedan 1940-talet, då *Sīmas-Kār'l* (Börjer) och *Mickas Anna* (Putting, född Bäckman) tystnade härute. Dessförinnan hade Anna vågat sig på att skriva några brev på dagösvenska — det enda svenska språk hon kände. — På liknande sätt kan

man säga att svenskan i Vippal dog i sina genuina former och som en ofördärvad dialekt, då *Ri Anu* (Engblom, från Ri i byn Kivra) gick ur tiden 1952 88 år gammal. Hon hade då lämnat oss ett par tusen tätskrivna sidor, alltigenom på hennes mål. En motsvarighet i omfång och dialektal originalitet skulle för visso icke mer kunna insamlas. Notiser efter yngre vippalbor visar att deras språk var i hög grad influerat av närmaste större svenska mål på landet, rickulsvenskan. — Nargösvenskan lever friskt hos en rad två- eller trespråkiga personer, som talar nargösvenska och estniska samt en rikssvenska, som är inlärd redan i folkskolan. — Över huvud taget: de estlandssvenska målen skiljer sig från våra långsamt uttunnade här-svenska mål däruti, att de kommer att hastigt dö ut, ehuru vid full livskraft, allsidigt bevarade vid överflyttningen hit, då de talades av gammal och ung, i många fall som enda språk.

Givetvis finns det många skiftningar i de estlandssvenska målens nu pågående upplösning, allteftersom bärarna hör till talrikare eller fåtaligare ortsgrupp, allteftersom personerna är mer eller mindre utpräglade traditionsbärare, mer eller mindre språkkonservativa, skickligare eller torftigare besvarare av utfrågningarna, mångkunnigare eller mindre utrustade i tal, skrift, sång, teckning osv. Det finns åldringar som aldrig ha kunnat fungera som sagesmän, och det finns unga eller medelålders som mänskligt att döma ge åt sitt folkmål ännu ett tämligen långt och friskt liv. Jag glömmer inte vad gamla Micikas Lisu sade på Dagö: ”Man kallar oss för ’såna där gamla svenskar’. Låt gå för svenskar! Vi ha i all-sin-dagar varit svenskar. Jag ber till Gud på svenska och på estniska med.” — Han förstår bådadera, menade hon; inte är svenskan något sämre språk. Det fanns visst 17.000 ester på Dagö, medan svenskarna där med bevarat språk var en handfull människor, helt tvåspråkiga. Men ester, nej ester var de verkligen inte. — Jag har hört rikssvenskar av ”praktiska livets folk” på rama allvaret räkna det som ”mest ändamålsenligt” att t.ex. finlandssvenskarna lade bort sitt eget språk, så att Finland bleve enspråkigt. Det är svårt att kort och gott artbeskriva dylik

”klokhet”, men man kan bestämt säga att förslaget är huvudlöst, bland annat ur ”rent praktisk” synpunkt.

Glömda ord och försvinnande traditioner

Kanske kan det intressera med en liten lista på något av vad som kan finnas försvunnet eller i färd med att glömmas bort.

Män ha ofta påfallande okunskap om kvinnornas arbetsområden och kvinnorna å sin sida om männens. En rikssvensk läsare får inte tro att det då är fråga om att kvinnorna skulle vara obevandrade på åker och äng — det är precis tvärtom. Mången aldrig man har uttryckligen friat sig från misstanken att han någonsin skulle ha hållit i ett årder. När de tyngre och mer djupgående vändplogarna kom, då blev det männens tur. Även ordförrådet undergick då talrika förändringar. Den nya *sacken* (estn *sabk*) kunde få heta *pläg* (bokstaven *o:s* ”svenska” alternativa uttal som slutet *o* var ju inte självfallet; den svenska separatoren ”Tor” fick på Dagö heta *Tårr*). Att ’plöja’ kunde på sina håll bli transponerat till *plai*; det gamla verbet ”ärja” bevarade gärna sin betydelse ’ärja med årder’.

En reservation bör man kanske inte utelämna i fråga om runskan: ordförråd och sakkännedom var på Runö i mycket hög grad standardiserade till likformighet inom hela samhället. Män och kvinnor var väl hemmastadda på sjön, och terminologin inom livets skilda områden var väl förtrogen för alla. Kanske får jag dock undantaga sådana ting som delar av textilarbetets ordförråd, där männen ibland hänvisar till kvinnorna, samt vice versa om jakten.

När det gäller lokalförhållanden och speciella namn inom byarnas liv, t.ex. inom Nuckö resp. Ormsö socknars större arealer, så märker man snart att endast byfolk är brukbara som meddelare för ett stort antal ting och namn. På Runö fanns ju bara en by, och även Rågöarna var små områden, där alla kände alla byar även i detalj. — Ett livsområde där man kan hitta överraskande ojämnheter i allmänkunskapen är — inte oväntat — familjetraditioners fält och ibland sidor av folktraditionen och seden. En gammal grundligt kunnig run-

Mickas Simas i Svenskebyn på Dagö, "sunnansidan"; från vänster: ri-förstun (äldre än 1781, med "eldstack" på jordgolvet) där man tröskade; ri-stugan (med 2 fönster; lika gammal) där man bodde, utom då rågen ri-torkades där; nya "lillförstun" och nya "skorstensstugan". NT foto 1925.

boman visste inte att det fanns såväl *Gobben* som *Gomma* att "offra" till för vallbarnen, då de kom hem om kvällen med *tacko 'fåren'*. Den del av byn, med vars barn han hade gått vall, hade vid sin ände av byn *Gobben* men ingen "Gumma": Österby barn hade två gamla trädstubbar att ge "gåvor" till, men Norrby "tack-aktare" hade bara en. "Mitt-i-byggjarna" gick tillsammans med Österby barn och hade alltså både "Gubbe" och "Gumma".

Listan här nedan över glömda eller försvinnande företeelser är naturligtvis bara ett litet axplock. Många ting kan förefalla den ene rent vardagligt välbekanta, medan den andre är helt främmande för dem.

1. Den gammaldags "stug-raden" med endast tre utrymmen: "för-stu", "stuga" och "baks" är säkert i stort sett välkänd för alla äldre. Färre är väl de som ha sett denna "rad" ut i skorstens i svensk bygd. Men mina meddelare från Svenskebyn i Reigi var alla födda i "rök-stuga" — på 1860- resp. 1870-talet. På Ormsö fanns ju ett par rökstugor kvar till slutet; de var båda bebodda ännu då jag först såg dem.

2. Öppen eld på golvet i "förstun" under "rovet" eller "eldstacks-ovanverket" eller (på Runö:) "eld-flaken" (*eildfLakan*), 'gnistskyddet' under halmtaket.

3. Hängande ljushållare för två ljus, ställbar i höjdded, över stora matbordet i stugan, på sina håll kallad "ljus-ring".

4. Flinta, stål och "tundra", förvarade t.ex. i "mur-kluggen" i "gruvan" framför bakugnen i "stugan".

5. "Hjälle" — ett ord, starkt skiftande i uttal och saklig betydelse, t.ex. ett par åsar under taket i "rian", att torka "pärk-halkar" på o likn.

6. Gammaldags "vägg-bädd" på stugans fasta bänk, särskilt invid "söderväggen", eller hur nu fasadväggen kallades.

7. Gammaldags sängutrustning: den växlar starkt och delarna har ortsvis mycket växlande benämningar, ett vidlyftigt område att studera. Tvärs över "sängbottnet" låg på sina håll i farfars tid ännu råghalmen lös, med axen avhackade efter sängbredden. Däröver låg ett kläde (hel- eller halvylle; på Gotland finns bevarade vita helylletakan!) att ligga på ("vepan"). Över sig bredde man "tjället", helylle; på de flesta håll rutigt på ett eller annat vis. Överlakan fanns inte i farfars och farmors tid. På *Åiana* "Öarna", dvs. Rågöarna, förekom överlakan i brudsängen allenast. Huvuddynan var flerstädes omsorgsfullt vävd; växlingen mellan orden 'dyna' och 'kudde' (ortsvis olika) kräver utrymme och förbigås här. Märk att 'dyna' är helt främmande för RågöVippal, och att Nucköhalvön Sutlep har denna terminologi: man ligger på *kådd'n* med huvudet på *dīna*. — Över huvudgården (av flera kuddar) hade man en omsorgsfullt vävd duk (Runö *dīn-kLēre* "dyn-klädret"; Nuckö socken "huvudvepan"; Ormsö "dyn-varet"; L RågöVippal *poLängen* [SRg *poL-ingin*]). På Dagö (som eljes) hade man i våra dagar "huvuddyns-var", och på det stadspräglade Nargö känner man inte alls sådan åldrig sängutrustning som här skildrats.

8. Gammaldags klädplagg ha i betydande utsträckning fallit i glömska. Några exempel. "Kjortel" ~ "kjol" har ortsvis

starkt skiftande uttal och betydelse (plagg för män och kvinnor ~ bara för kvinnor ~ även för småbarn). — ”Rock” (somligstädes endast i betydelsen ’kvinnokjol’; jfr tyskan) Oö ”päll-rock” med stora motveck i ryggen (jfr ’pelerin’?). ”Dvela” ~ ”dvel” — en duk (Runö: en halsduk för män; Rågöarna och Dagö: en duk för bruden kring huvud och huvudprydnad). ”Hatt” (Ru: endast om mannens huvudbonad, liksom ”mössan” endast om kvinnans); Runö fordom ”Västerviks-hattar”; termer som Rågöarnas ”hatt-veck” och ”möss-nock” kända endast av äldre.

9. Äldriga arbetstermer lever stundom endast hos de äldsta. ”Säck(j)e-man” i betydelsen ’ersättare i arbetskordan’ på herrgården är uppgivet av en nu bortgången. — En ordgrupp på för-leden *oker-* (av ursprungl **auker-*) ”öker-” med innebörden ’tillägg, påökning’ för en jordlös (icke bonde, icke lösman): öker-man, -kärting, -land, -gård (dvs. ’inhägnad’), -nät, -ryssja, -krokar. — Ordformen Rk/Fv *veiko* (om RgVp ”femar-vecket”; Danell 458 ”vaka”), verifierad numera endast av en 90-åring. — Att ”rauva (’röva’) brödet” i ugnen förblev länge en obekräftad fras, men när väl kvinnor tillfrågades i Rickul och fick upp den rätta tanketråden, så var ord och sak välbekanta: att flytta bröden i ugnen, så att de alla blev lika bakta och invärtes jämbakta.

10. Måttsorden ha ännu låtit utfråga sig i stort antal, och skillnader ha ortsvis framträtt påtagligt. Uppgifterna i Kalendar... för estlandssvenskarna (från 1903) gäller — som man väntar — i första hand nuckösvenskan. Ett ord som Ru *rost* (à 7 verst) tycks känt endast av de äldsta runbomännen (ett lånord från tsartiden). Från samma tid anges 7-fotsfamnen förskriva sig, i Gsvby kallad *råss-fammen*; (en motsats till *hånda-fammen*, mätt med utsträckta armar); använd t. ex. vid uppmätning av ved, gentemot 6-fotsfamnen för sågvirke.

11. De ortsvis skilda termerna för ledad slaga resp. tröskkäpp jämte slagans delar går väl ännu att få höra (och se avritade) hos somliga, men vissa förväxlingar mellan orden för redskapets delar ha länge iakttagits.

12. Bland dagösvenskarna var termer angående farkoster, fiske och sjöfart påtagligt bortglömda — en del av de sista svenskarna där idkade inget fiske alls. På andra orter flyter hithöriga ord- och sakuppgifter i strid ström.

13. Alla tycks veta att ”lapp uppå lapp och [=men] utan söm” åsyftar kålhuvudet. Men sällsynt är att finna någon som strax vet, vilken väg som är utan damm och spår. — Även ord för betydelsen ’gåta’ är avgjort svåra att få höra. På Dagö och i Gammalsvenskby säger man *äit gi'ta-sticke* ”ett gåta-stycke”.

14. Ett ord som Runö *bëghL*, Nuckö *bäld*, Ormsö *bēld* ”bäld” (med ”estlsv *d*-suffix”, förmodar jag; jfr ’bale’) tycks okänt RgVp men dyker upp i Gsv i sammansättningen *fūL-bäld* ’vildfågels viloställe nattetid i träd (ej på marken)’ — ett ord som medelålders nu tycks främmande för.

15. Fågelnamnet Rk *kudo-dērsk* ”kuddodierska” uppgavs av en 90-åring; sedan har jag hittills icke fått höra det; jag har frågat 19 personer. Danell har det icke, men hos Vendell finns det: (Fr/V 117, ÖO 505 under uppslaget kudd-disk(a?)); enligt Vendell ’rödstjärt, *Ruticilla phoenicurus*’, enligt min meddelare ’tofsmes, *Parus cristatus*’. På Runö finns en ”teg” i Österängen (med 24 andelar) som hette *Kō-dīan*. Av en enda sagesman ges uppgiften: den har namn av gula fåglar, liknande sädesärlor som hade samma namn; de hölls gärna här i sälgbuskarna, där det var dyig mark. (Jfr Franzen EFK 4:47f.)

Upplösningstendenser samt interferenser mellan grannspråk

Alltså: visst finns det upplösningssymptom i språk och folkminne, då Estlands svenskar nu lever i helt ny omgivning och regelbundet talar — utomhus åtminstone — den art av rikssvenskt språk man hör omkring sig: gotländskt färgat på Gotland, stockholmskt i Stockholm, sydsvenskt i Sydsverige.

Förut kände man rikssvenskan kanske endast ur böcker, ur resande besökares mun eller — vid egna resor — av folk i Finlands eller rent av i Sveriges hamnar. Vad som nu iakttages av språklig och annan traditionsupplösning är otvivelaktigt av intresse, och utslagen därav registreras i görligaste mån. Man kan

förmoda att de estlandssvenska målen även i sådant fall skall åt framtiden tillhandahålla ett avsevärt forskningsmaterial — av betydelse inte minst för problemkomplexet ”interferenser mellan mer eller mindre olikartade ehuru besläktade språk”. Jag avser härmed ömsesidiga inflytelser, om hitåt eller ditåt kan vara svårt att avgöra många gånger.

Ett annat utomordentligt stort område av samma komplex är (i fråga om de estlandssvenska målen) ”interferenser mellan inbördes obesläktade språkgrannar”, i detta fall svensk dialekt och ifrågavarande bygds estniska dialekt, respektive det estniska riksspråket. — Jag förmodar att ingen språkman vill förneka komplexets utomordentliga vikt, och jag räknar därför vårt *nolens volens* insamlade material därom såsom för framtiden högst välkommet.

Att här exemplifiera dessa förhållanden skulle snart nog kräva en mer nyanserad typografi än man nu bör räkna med. Det skulle också kräva mycket arbete, vartill nu icke finns tid. Några få exempel må dock anföras.

Lättast brukar man komma till rätta med de rena lånorden. Ordet *hätta* finns flerstädes: Ru NuOö RgVp D (förnekat för Gsv); betyder ’nöd, fara, trångmål’ eller Oö ’nervös iver, oförständig otålighet’. Ändå blir man i första taget villrådig när man i runskan får höra: *Barklaen er nonen så varmër, så do hõtaka kan hoald hoanda ote ’en*; dvs ’garvningsvätskan är ”nu-än-än” [ännu] så varm, att du [man] inte utan risk kan hålla handen uti ’en’ — alltså lånordet försett med estniska ändelsen *-ga* ’med’. — Hit hör tydligtvis även adjektivet Oö *hätat(an)* ’vårdslöst ivrig’; även ’jäktad’ — växlande med Oö *hättrat(an)* dito, Nuckö Danell 172.

Ett lånord, välkänt från Rg och Dagö, är *ätal*, bsg: *ätaln* (Dagö har ”tjockt” *L*, ”analogiskt” infört från svenska ord med t.ex. ljudföljden *-aL*); betydelsen är vad som på andra håll uttryckes med ”lie-stumn”, dvs. efterslätter.

I det här anförda estniska ordet *hätta* står i skriften ett *h*- som ”uddljud”. Ett dylikt *h*- uttalas icke i estniskan, såsom säkerligen alla estlandssvenskar vet. Men åtminstone hithöriga

lånord i dagösvenskan ha ett *b-* i uttalet. Så uttalas t.ex. ortnamnet *Helterma* på Dagö som *Hältërma*, inte *Älterma. — Lånordet *häta* 'nöd, fara' har uddljudande *b-* i alla de estlsv. mål, där det finns.

Ur ännu en synpunkt förtjäna orden *häta* och *ätal* att betraktas. Båda skrivs i estniskan med bokstaven *-d-*. Detta *d*-ljud återges i estnisk ljudskrift med "kapitälén" *Ḑ*, avseende ett uttal som är "tonande-tonlöst" — icke enbart tonande som *d*, icke heller enbart tonlöst som *t*. Samma ljud är av gammalt iakttaget i de estlandssvenska målen, såsom visas av *b d g z*-skrivningar (för "etymologiskt", dvs. ursprungligt *p t k s*) hos såväl Säve som Russwurm och Vendell, av ingendera dock systematiskt undersökt eller tolkat. Danell har märkt förekomsten (särskilt frekvent i fall av "bakåtverkande sandhi"; se Nuckö-målet § 36 37, s. 50 ff), men i tryck brukar han *p t k s*, något som han för mig flera gånger beklagade.

Att det gäller ett av estniskan influerat ljudkick påpekades första gången (tror jag) av den finlandssvenske språkmannen O F Hultman (1894). Ljuden är "oaspirerade", uttalade utan det svaga blåsljud som *p t k s* efterföljas av i "vanligt" rikssvenskt uttal. Även detta är en gammal iakttagelse. Sådan sorts *p t k s* förekommer dock icke i "uddljud", dvs. längst fram i ett ord (i motsats mot vad fallet är t.ex. i Överkalixmålet, vars så att säga "torra" ljudintryck är så påfallande för en "sörlänning", även om denne eljes kunnat konstatera den verkligt avsevärda mängden av ljud-likheter mellan detta nordsvenska mål och de estlandssvenska målen, båda i finsk-ugriskt grannskap). Man finner också de ifrågavarande ljuden i franskan (påfallande i uddljud), och jag har lagt märke till dem i tyska dialekter. — Mera väsentligt i svenskspråkigt sammanhang är deras korta *k v a n t i t e t* (ljudlängd): de ha icke någonsin annat än "kort" varaktighet i sitt uttal. Skillnaden från "långa" *p t k s* blir därigenom frappant, och detta är väl den verkliga vinsten (ur språkstudiets och språkhistoriens synpunkt) av att noga ge akt på dem. — En forskare har nyligen här i Upsala muntligen framlagt iakttagelser på vanligt svenskt språk, vilka synas ho-

nom tyda på att i svenskan icke funnes några ”långa” *p t k s* (jag lämnar å sido, huruvida det var fråga om även andra konsonanter). Långt ifrån att vilja instämma häri, skulle jag hellre säga, att det i svenskan, i riksspråket, inte finns några ”korta” *p t k s*. I en uppsats på undanskymd plats har jag rört vid denna iakttagelse: Rågösvenskan s. 334ff (i Söderbäck Rågöborna, Nord mus handl 13, 1940). — Nog om detta. Ämnet är ingalunda uttömt.

Ett område som synbarligen har influerats av estniskan är genusförhållandena. Estniskan saknar genusändelser. De svenska målen ha (liksom vårt fornspråk) uttryck för tre genera: maskulinum (hankön), femininum (honkön) och neutrum (får jag säga ”t-kön”?), typen ’ett litet barn, det(ta) lilla barnet’. — Nu får jag genast reservera mig för nargösvenskan: den har ingen sådan skillnad i pronomens- och adjektivböjningen. Det heter *äin lit'n bärn* ’ett litet barn’, *tän gamäl hūsi* ’detta gamla huset’, *kärn ä fati* (el: *fatigër*), *äin fati(gër) mänisko*, *äin fati(gër) bärn* ’mannen är fattig, en fattig människa, ett fattigt barn’ etc. Dock låter substantivens fyra böjningsformer oss ännu känna igen, vilket genus orden fordom tillhörde: *fisk fiskin fiskar fiskana* (m); *blåmmo, -on -or -ona* ’blomma’ (f); *stuvvo, -on -or -ona* ’stuga’ (f); *vägg, -in -ar -ana* ’vägg’ (f); *ēga ēga ēgor ēgona* ’öga’ (f); *boord, -i -ër ëna* ’bord’ (n); *nistand, -i -ër -ëna* ’nystan’ (n).

Alltnog: övriga mål ha alla de tre genera. Ett uttryck som *”en fattiger mänska” är otänkbart; det heter ’fattig’ om femininum, liksom i alla välbevarade svenska mål över huvud. Ingenstädes finns det s.k. *den*-genus; där *tän* finns, betyder det ’denne’. Men genusflexionen har i mycket stor utsträckning ändrat sig från fornsvenskans tillstånd. Danell har för nuckösvenskans del gjort ett schema (Nm 24), som visar följande: ingen övergång mellan maskulinum och femininum; inom femininum har typen ’blomma’ attraherat ord i andra feminintyper, och den har även dragit till sig neutrala typen ’nysta’; eljes anges inga övergångar mellan genera. — I runskan däremot finner man nästan inga ”starka femininer” kvar (typen ’nål,

-en -ar -arna'). De ha blivit neutra: 'ett bok', 'ett stång', 'ett kål-säng'; eller ha fått annan ändelse: *noaL*, -a -o 'nål, -en -ar ~ -arna'. Kvar står som femininum det nu oregelbundet böjda 'äng' och kanske ännu något ord. (Franzen EFK 4:52.)

För övrigt skall jag endast taga två exempel, årstidsnamnen 'vår' och 'höst'. 'Vår' är överallt femininum: *vār*, -e -ar -ana (ekv); Ngö *vār vār̄n* erinrar om att -n icke har fallit bort i slutljud av femininerna i nargösvenskan (i motsats till övriga mål). Endast den enstaka dagösv växelformen *vār*, -e -ēr -ena (ntr) strider mot Dagös vanliga pluralis -ar -ana (f), liksom mot den genusvisande frasen D *ār vāre* "[den] andra våren" (dvs. 'förra våren'; neutrum heter *ana* '[det] andra'). Formen har näppeligen fornspråklig grund (isl. *vár* ntr), utan beror väl på attraktion från D *hēst*, -e -ēr -ena (ntr), Gsv alternativt *ait vakērt hēst* (men en annan gång femininum: *ain kāld hēst* 'en kall höst'). NuOö har 'höst' som starkt femininum: Rk *ain fāgra hēst*, Oö *ain fāgor hēst*; Ru likaså: *ein prēchtjo hēst* 'en präktig (=vacker) höst'. Men RgVp har *hēst* som maskulinum: *hēst'n*: *sāina vār*, *sāindēr hēst* 'sen vår, sen höst'. Tilläggas bör att neutrala Gsv-uppgiften är tidigt noterad, men vid upprepade samtal 1956 (efter bortåt 30 år i Sverige) godtogs endast femininum: *ain vakēr vār* (samma sagesman och 3 st till). Orsaken till att typ f1 och n1 kan förväxlas ligger åtminstone delvis däri att en ändelse är gemensam i böjningsmönstren: den frekventa formen bestämd singularis på -e. Detta är "översläppningsstället", om uttrycket tillåtes. Övergång kan därtill vara stimulerad av försvagning i genuskänslan på grund av estniskans brist på genuselement.

Ett fall av estnisk influens förefaller det vara, då konsonanten *v* i somliga ställningar växlar med vokalen *o*. Några hithöriga exempel har jag dragit fram i den lilla materialsamlingen Estlandssvenska språkdrag (1962) s. 33 114. En lös bänk (särskilt vanlig längs utsidan av matbordet) kallas i runskan för *ein laves* (bsg *lavesa*), i dagösv *la'os la'osa* (med en vag tänjning på vokalen *a*, alltså ej fallande diftong, utan två stavelser), i Gsv *ain lās*, *lāsa* (jfr estn *laits* samt *lavats*). — På

Nuckö har Danell antecknat formen *stioL* för normalt Nu *ain stivoL* "en stövla". Sagesmannen var est, som jämväl talade nuckösvenska (uttalet verifierat hos honom 1944). Då jag för en nuckösvensk nämner meddelarens namn, får jag — ej helt oväntat — en varsam påminnelse: "Undrar om han inte var est." Just det! Uttalet *ain stioL* (bsg *stivLa*) uppges från Rickul hos "de gamla" i ett traditionsfast hem. Märk: i c k e med stigande diftong, *stiōL. Märk även bestämda formen (jfr nedan). — Växlingen kan även gå i "motsatt riktning", från långt *ū* till *v*. För ordet *skiūL* (bsg *skiūLa*) 'mjölkskjula' o likn, känner E Lagman (Danell 355) variantuttalet *skivoL*, angivet från ett bestämt hem. Uttalet *skivoL*, *skivLa* är bekräftat hos hittills fyra meddelare från Rickul Fv ("Framväldet", *Frā-vælde*¹). — I andra mål har jag icke funnit några spår av dylik växling i orden "stövla" resp. "skjula". — En tills vidare för mig svårbegriplig iakttagelse på ordet "skjula" är denna. Det är noterat av Russwurm (2:350, "Nu Wo"); av Säve (från Sutlep; med liten skiss); av Danell (från Odensholm; däremot ej eljes i Danells nuckösvenska material); av Lagman (Rk/Bv, anges sällsynt; se Danell); mina egna notiser: Rk *skiūL* f2 'öppet laggkäril med uppstående kim', stäva; t.ex. Rk "vask-skjula", "bastu-skjula" (med uttalet *-skivoL*, *-skivLa*; jfr ovan bsg av "stövla"); Oö RgVp D *skiūL* f2 'laggkäril med två öron och trut samt lock med handtag', att mjölka i och sila ur; okänt för Ru; okänt till uttal, form och bruk (tycks det) för NhSutl; ej i Gsvby: där fanns inga laggkäril, endast 'fat', "moldor", "diskar" (tallrikar), skurna ur ett enda trästycke. — Varför är ordet bortkonkurrerat på visst håll i Nuckö socken och i viss

¹) Betydelsen är 'främre delen av kommunen'. Kommunen åter var ungefär det då existerande adelsgodset, vars gräns blev jämväl kommungräns, då civilreformen i ryska riket genomfördes på 1860-talet. Beteckningen 'fram-' resp. 'bak-välde' (jfr estn *vald*, gen *valla*) förekommer även i andra kommuner än Rickul.

form och funktion på samma håll? I Rickul har anförts ordet *lipsik* (estn *lüpsik*) om ett kärl av här angiven form, men somliga nuckösvenskar känner alls ej detta estniska ord.

Den närmare utredningen av förutsatta interferenser mellan svensk dialekt och estniskt språk går jag — här som eljes — icke in på. Mitt intresse är att orden icke bli förbisedda och att undersökning av de estlsv målens relationer till estniska språkarter icke lämnas ogjord av framtiden. Dess bättre hör man, att just interferensfrågor nu ha blivit företagna till ingående studium (enligt Kustbon 1968 nr 2). Det är givet att sådant icke kan göras annat än av forskare som intimt känner estniskan — icke blott den skrivna eller talade normalestniskan, utan jämväl grunddragen av estniska dialekter. Själv har jag inga kvalifikationer att deltaga däri annat än som frågeställare. Vad jag kan bidra med är dialektmaterial från skilda orter, jämte notiser mången gång om ordets bruk på skilda håll, om vacklan i bruket, fraser därtill, noggrannare uppgifter ibland om betydelser och liknande. Nationella fördomar få icke blanda sig i arbetet.

Upsalaundersökningens omfång

1. U p p t e c k n i n g a r av arbetsledaren med bruk av landsmålsalfabetet.

Ca 8.000 tätskrivna oktavsidor, därav infört i kortordboken (se nedan) ca 4.000 sidor. — Ca 9.000 blad 16:o, i regel tätt fullskrivna, införda i ordboken; ca 9.000 blad 16:o, i regel ännu tätare, icke införda. I dessa två sedes-samlingar ingå även svar, skrivna direkt på ordfrågor från NT till ett litet antal meddelare från skilda orter, som skriver nyanserad och mycket pålitlig ”grövre” beteckning. —

2. R e n s k r i v e t i form av en ordbok på oktavkort = Nils Tiberg, Estlandssvensk ordbok.

Ordmaterialen uppställas på två slags kort: A - k o r t, med de estlsv huvudorterna påtryckta till vänster, var och en med en egen rad; B - k o r t för betydelseåtergivning och exempel. (Fig. s. 183 f). — För närvarande torde ordboken innehålla ca 25.000 A-kort (dvs. uppslagsord; givetvis icke endast ”grundord”, utan även alla slag av sammansättningar). Därtill torde

n / v f v m Syn: nötter-korn, nötter-not, hassel-bär, små-nöt

[forts.]

'hasselnot'

allw

en skandav nota; notan fall of goba 'en enda not; noten föll i golv' (Åberg) Vp 17129

maz nota n miga nider 'många nötter' [alltså 'mången' + ting v 'mycket' + polur.] it

nidre ar gola-vekst 'nötterna ar gärlig-växta, dvs mogna' it

notu ar stor; notana ara storar 'nöten ar stor; nötterna ara stora' Sk/Sv 17129

za to skake o nideri 'jag tog skalet av nötterna' SRg 20250:4

al tox notana 'alla delar nötterna' SRg ^{max} 20306

za to skake aq notana 'jag tog skalet av nötterna' LRg 17129:22

avn nota; za tapa nota 'en nöt; jag tappade nöten' LRg 17129

Plur-form niter avvisas av RSP. it

ve ska ploj gnoter 'vi ska plöcka nötter' Nys 17129

[forts.]

Ett av B-korten till nöt¹: exempel från Rickul Rågöarna Vippal och Nargö. Överst: synonymer i "rikssvensk" uppslagsform till ordet 'hasselnot'. — Vippalexemplet visar klart hur ordet är maskulint i den äldre meddelarens språk, medan den unga (till höger på A-kortets Vippal-rad) har singular av Rickul-typ.

kunna lita på hennes reda, skicklighet att läsa rätt i svårlästa notiser, noggrannhet att skriva in rätt, vaksamhet att samtidigt föra diverse "småregister", förmåga att korrekt forma notiser till slutgiltig text eller framlägga förslagstext, då primärnotisen kräver sådan. Hennes handstil är dessutom föredömlig genom tydlighet, lättöslighet och bokstävernas korrekta form. I ett avseende har jag påyrkat avvikelse från Lundells landsmålsalfabet: vi sätter icke stilen så lutande åt höger som Lundells tryck, eftersom risken att urarta till "gårdsgårdar" är påtaglig, om man inte låter bokstäverna stå någorlunda upprätt.

Ordboken är uppställd efter ett system som brukas i Landsmålsarkivets övriga handskrivna landskapsordböcker. — Till den estlsv ordboken har som sagt ett litet antal personer givit mig direkta skrivna bidrag, i tre fall med landsmålsalfabet. Tidvis under åren 1944—46 har Edvin Lagman excerperat 150

sidor Gsvby-anteckningar och därvid på raden för Rickul/Bakvelde antecknat motsvarande ord (resp. negativstreck, om ordet ej var honom bekant). Dessutom har han på då befintliga blad från A till och med f ö n s t e r gjort motsvarande notiser. — Från Rain Ejbo har införts spridda ord ur målet på Lilla Rågö, insända i landsmålsskrift. Hans språk är av gammalt väl känt för NT, då han har varit meddelare sedan 1930-talets början. — Ett häfte Vippal-anteckningar av Danell efter en ung meddelare har också inskrivits. De placerades längst till höger på raden, avgränsade genom ett lodrätt streck. — Vid behov kommenteras dessa tre landsmålsskrivares bruk av landsmålsalfabet, om skrivsedan avviker på väsentlig punkt från NT:s skrift. Sådan kommentar placeras då på första B-kort efter uppslagskortet. Jfr nedan om A-kort med r ö d r o m e r s k II:a.

Uppteckningar i "grövre" beteckning, insända som svar på frågor från arbetsledaren till vissa ordsmeddelare (vilkas språk har varit väl känt genom NT:s tidigare avlyssning), har av NT omskrivits till landsmålsalfabet, då delar av dem ha införts i ordboken. Dessa meddelare ha — liksom många andra — även haft eget initiativ till uppteckningar utöver dylika svar. Sådana ordsmeddelare, vilkas uppteckningar är på detta vis tydliga, ha prövats vara även vaksamma i sin själviakttagelse och lyhörda för såväl ljudskick som exakt betydelse. Vid varje fall av o v i s s h e t under dylik omskrivning har förnyad avlyssning gjorts av NT. Detsamma gäller givetvis alla skrivande meddelare, då något från dem införes i ordboken. Från deras leveranser utplockas orden systematiskt på ordlappar, varvid inga omskrivningar görs. De 15 lådor som nu bilda det "estlsv ordregistret" uppvisa alltså snart sagt lika många improviserade stavningar som skrivare. Sådana ordlappar medförs sedan av NT, så att ordet kan på vanligt sätt avlyssnas och skrivas med landsmålsalfabet. Notisen kan sedan införas på A-kortet. Det arbetet kan inte gå fram med stormsteg, men det är av största värde för överblicken av språkbeståndet i fråga om både ord och betydelser. Våra skrivande medarbetare från skil-

da estlsv orter gör sig nog knappt någon föreställning om hur högt undersökningen skattar denna deras medverkan. Lika värdefull tjänst gör våra muntliga meddelare, som vi utan betänkande tröttar med ändlösa utfrågningar.

3. G e n o m g å n g av det renskrivna

Före inplockningen i förvaringsaskåpen har varje renskrivet blad av varje slag granskats av arbetsledaren. I huvud-excerptistens renskrifter anträffas därvid praktiskt taget inga oriktigheter; däremot kan man finna behov av vidare utfrågning. I egna inskrivningar upptäcker jag emellertid ofta fall av bristande uppmärksamhet, ibland rena oriktigheter. Inskrivningen har ofta måst göras under tvära avbrott för andra arbeten, och ofta har notisen måst utformas innan fullständig utfrågning hunnits med. Några upptäckta fel ha redovisats i Estlandssvenska språkdrag, registret s. 106. I ordboken märker jag ideligen ofullständigheter och onöjaktigheter. Den bör därför inte gärna citeras utan samråd med upptecknaren-författaren.

Efter inplockning har arbetsledaren gjort två genomgångar av hela det vid vardera tillfället renskrivna materialet. År 1941 genomgicks det dagösvenska ordförrådet, som då var i princip slutinskrivet på Dagö-raden. Från andra mål var då intet inskrivet. Anteckningar gjordes. — Sommaren 1955 genomgicks de då 28 ordbokslådorna med ord från alla orter. Därvid antecknades skilda kvantitetsgrupper av ordförrådet m.m. Häruti framträdde påtagligt och massivt målens inbördes likheter resp. olikheter, bland annat i kvantitetsavseende. Förteckningen nyttjas jämväl som kompletteringslista och är kontinuerligt under arbete.

Sedan dess har ordboken vuxit både i kortantal och genom att notiser om uttal och betydelser ha införts från allt fler orter på befintliga kort. Många uppslagsord kommer emellertid aldrig att få dialektbelägg från mer än en ort. Även många betydelser visa sig starkt lokalt begränsade. Utbredningen av en betydelse anges på ifrågavarande B-kort genom siffror i samma nummerordning som orterna på A-kortet.

— Men det stora flertalet av korten (särskilt icke sammansatta ord av alla ordklasser) upptar sedan länge notiser från ett stort antal av de estlsv målen. Många, främst de i ljud- eller form-lära eller till betydelse viktigaste, innehålla belägg från alla målen. Räknar man med ca 4 belägg pr uppslagsord i lågt beräknat genomsnitt och 25.000 ord, så kommer man till 100.000 ortsuppgifter — frånsatt antalet utfrågningar pr ort och ord. Ännu är icke hälften av NT:s uppteckningar införda. Man får nog räkna med ännu några tusen uppslagsord, kanske 5.000, måhända 10.000. Men framför allt kommer antalet notiser och exempel pr ord från skilda mål att väsentligen växa: "tätheten" tilltager och därmed möjligheten att få jämnare överblick över hela området, som är på flera sätt starkt invärtes varierande, trots de gemensamma grundvalar i ett dialektgrundande tillstånd som låter urskilja sig. — Jfr språkmaterialet i Estlsv språkdrag, 1962.

Till slut ville jag gärna tillägga om min kortordbok, att såsom den står och kommer att stå, så är den icke ett avslutat verk, även i fall allt blir infört i den ur primäran-teckningarna. Den är icke ens manuskript till en ordbok att trycka. Den är allenast ett alfabetiskt generalregister till NT:s estlandssvenska folkkultursmaterial. Men den kommer också att för framtiden förbli huvudkällan till samlad kunskap om alla de estlsv målen som helhet, sådana de framstå vid tiden närmast före det oavvisliga slutet. — Den viktigaste källan om speciellt nuckösvenskan kommer Danells ordbok över detta mål att förbli. Den omfångsrikaste och allsidigaste källan om folkkulturen i Sutlep kommun förblir Isbergs samlade material på Landsmålsarkivet. Den viktigaste materialsamlingen om Rågöarnas kultur finns i Söderbäcks Rågöborna osv. De äldre estlsv ordböckerna — främst Vendells båda — skulle mer än gärna få utrymme i den estlsv kortordboken, likaväl som excerpter ur Russwurms, Perkléns, Sjögrens, Säves, Lagus' och andras arbeten. Men var och en förstår att därtill finns varken tid, pengar eller arbetare för närvarande. Därefter får man gärna kalla kartoteket för annat än Tibergs estlsv ordbok.

Vad som i alla fall — enligt vad ovan nämndes — sporadiskt citeras i min ordbok, sättes på nytt uppslagskort (A-kort), försett med röd romersk II:a. Undantagen (från Danell [Vippal], E Lagman, Rain Ejbo), som står på första A-kortet, blev införda innan jag kom på metoden med två A-kort. Avsikten med anordningen är denna. Mot bakgrund av det i ljuduppfattning och landsmålsalfabetets bruk enhetliga första A-kortet (med i princip endast NT:s uppteckningar) skall man kunna betrakta uppgifterna på andra A-kortet, som stundom är inbördes verkligt eller till synes motsägande. Man skall då i framtiden få rimlig möjlighet att bedöma vad skiftande skrivningar respektive ljudanalyser hos de många andra uppteckningarna verkligen kan innebära. Även de ytterst heterogena och stundom svårtolkade skrivformerna av lokala skrivande meddelare — skriftformer som icke avses bli införda annat än i "estsv ordregistret" — kommer därigenom att bli möjliga att tolka ganska säkert, även i den framtid som ej skall kunna få göra kontrollfrågningar längre.

3. Frågelistor och skrivna svar

Under åren 1944—50, då arbetsledaren var tjänstledig från läroverkstjänst, utsändes frågelistor — dels Landsmålsarkivets, dels särskilda för estlandssvenska förhållanden — jämte talrika frågebrev o likn. Liknande verksamhet pågår ständigt, men då hade man tid att driva på den sidan av insamlandet. Svar från ortsmeddelare inkom också i stort antal. (Jfr nedan: meddelare.) En hel rad skrivare visade sig ha förmåga och lust att i hög grad vidga svaren efter eget initiativ utöver frågorna. — Många skrev helt på dialekt. Andra använde sin egen form av högsvenska med inlagda dialektord. Många klargjorde sina beskrivningar med ritningar. Det kunde gälla föremål som husgeråd, arbetsredskap, byggnads- eller gårdsplaner, farkoster av olika typer, seriebilder av en tillverknings förlopp m. m. Vi kunde få in hela genreteckningar ur livet: fiske, säljakt, åkerbruk, husdjurens liv, båtfärder. En serie hundraåriga ritade bilder av alla åbyggnader inom en gård har jag publicerat: Ett

nargöhem för bortåt 100 år sen (Svio-Estonica 1963). Beskrivning av en åldrig boningsria i Vippal har givits i samma årsbok 1944—48. Visst lockar det att ge ut mera, men en utgåva blir först ordentligt användbar för andra än estlandssvenskar, om den blir ingående kommenterad, och sådant tar tid.

Mycket av de inkomna svaren behövde också utfyllas genom närmare utfrågning. Våra meddelare var genomgående mycket tålmodiga därvidlag. Frågorna måste ju göras så att svaret inte lades i munnen (eller pennan) på sagesmannen. Frågaren måste nästan i princip framstå som genuint okunnig! I stort sett bekräftade sig en gammal erfarenhet: utan frågebrev, inga svarsbrev heller! Frånsett alltså de fall då meddelaren nära nog framstod som självständig skriftställare! Ett utpräglat realistiskt drag är genomgående, fast ingalunda utan en underliggande tankeväckande fördjupning. Om nu inte också detta är ett verklighetstroget drag.

4. Stavning

För skrivarnas del blev ofta frågan om "rätta" stavningen ett problem att lösa. Det finns nästan lika många stavningar som skrivare. Här var det i många fall inte möjligt att ge annat råd än detta: skriv som det faller sig naturligast; jag skall nog förstå. Men en hel rad lärde sig t.ex. att mycket konsekvent bruka längdstreck över långa självljud, att skriva *o* för slutet *o*-ljud (vare sig långt eller kort), att teckna "tjockt" *L* med en liten knorr nertill (ett litet *r* i nedre ändan på stapeln), att skriva *sje*-ljud (såsom runskan har det) som ett *s* med *j*-släng nere åt vänster, medan ett *s* med släng ner åt höger avser ett helt annat *sje*-ljud: det "spetsiga" ljud som i de flesta mål bildas, när ett *r* går före *s*-ljudet, t.ex. *he gärs(-s)*, *hās* 'hals' (Dagö ibland hörbart *hāLs*, LRgVp *hašš*, SRg vanligen *hass* 'hals'). Likaså med släng nedtill åt höger, då *L* följes av *n* eller *t*: *hāt* 'halt' (av 'hal', t.ex. om isen; gentemot *halt* om den lytte), resp. *stōñ* 'stoln' (på sina håll hörbart *stōLn*). I fall som dessa är det ju vida enklare och nästan lika tydligt att i "grov" skrift skriva *-Ls*, *-Lt*, *-Ln* etc., såvida man inte helt enkelt skriver *-rs*, *-ls*,

Kristina Knutas (1876—1958), född Mutas, från Gammalsvenskeby, död på Gotland. I 25 års tid skrev hon (hela tiden på sitt eget svenska språk) utförliga skildringar av arbetslivet, byn, högtider, folktro, levnadsminnen — en stor berätterska.

-lt, -ln, kanske med en prick under l för att markera "tjockt"
L. — Nog härom.

Sagesmän från skilda orter

Här skall nämnas en rad av muntligt utfrågade meddelare respektive skrivande, ritande, sjungande eller spelande. Alla kan inte räknas upp; utrymmet räcker inte. En annan begränsning måste också göras: jag nämner endast de bortgångna. Det finns även de som över huvud icke velat ha sitt namn nämnt. Men allas namn finns upptecknade, och ingen är för-

gäten. Estlandssvenska undersökningen är djupt tacksam mot dem alla. Utan deras skicklighet och tålmod och hjälpsamhet skulle arbetet självfallet icke ha kunnat utföras. Tacksamheten delas av talrika landsmän. Många ha genom dem möjlighet att i framtiden få ingående kunskap om språk och folkkultur hos dem som drog ut från de stränder där svenskt strandfolk bodde sedan 1200-talet, tills vår tids stormvågor drev bort dem.

På Dagö 1923—34; sagesmännen var alla från Svenskbyn i Reigi socken. Syskonen Bäckman på Mickas Kristjans i byn: Johan och Anders, Lisa och Mare, Anna (gift Putting). Hennes dotter Lina och sonen Sander talade dagösvenska ännu i barn-
domen, när mormodern levde, till 1917, och de förstod dagösvenskan, om de än ej nu talade den). — Syskonen Börjer; födda vid Mickas Simas: Simas Karl; Hinders Lisu (gift till estniska byn Kitas, estn Kidaste); Ognés Mare (gift till Ogandi by, familjen Ogga). — Den "siste svensken" i Kärddla, Bisa Willem (familjenamnet av honom skrivet Bijse!), mindes icke längre något av Kärddla-svenskan; hans äldre syster Lena, f. 1839, levde ännu 1932 men hade då glömt nästan allt utom en rad räkneord).

Från Gammalsvenskby alltsedan 1929: Buskas Johan, Hoas Anders ("Hoas-far"), Serges Sima (äldst 1929), Koppers Sima, Sigalet Ann, Knutas Kriste m.fl. m.fl.; omöjligt att här räkna upp alla.

Från Runö, 1932 och alltsedan 1944: Pisje-gaL 'den lille gamle' (Hans Fredriksson, äldst 1944); Pärs-Hatsje (Hans Strandberg); Lons-Henna (Henrik Lorentz); Bens-Matse (Mats Blomkvist) koralsångare, jämte Koors Valla (Valborg Dreijer); Stefens Ulla (Ulrik Österman); Pass-Johan (Österman); Muags Johen (Johan Mågsson) m.fl. m.fl.

Från NucköRickul: Irjas-Villum (Aman, min förste meddelare, 1923); kästarn (kantorn Johan Nymann, 1923); Hans Pöhl (1920-talet; hans namn uttalas av gammalt folk Po'el; manne av ngt äldre mansnamn Påvel?); Mats Blomberg, Kristjan Lagman och Adam Stahl (båtbyggare och ritare); Lena Klippberg och Mare Blomberg; Mats Thomsson, Adam Schön-

berg, Johannes Mitman, Mats Jürgensman m.fl. m.fl.

Från Ormsö: Tomas Gärdström (från Rälby, 1925—39) och hans far, Gärdes-Johan; Rump Norrend-mamma (Kate Nordsten); Dibe Nibondas Johan (Rosenblad); Kälet Jobs Johan och Gättur (Hörnström); Kamas Johan och Kate (Lindkvist); Hanas Hans ((Lindström); Kälhet Erjas Anders (Lindkvist); Svibe Mickas Hans (Mickelin) m.fl. m.fl.

Från Odensholm: Erkers Johannes (från Erkersa, familjenamnet skrivs Erkas av okänd anledning; kanske av ett uttal Ärka~~s~~?); Stavas Johannes, Brus Mathias, Johannes och Hulda Marks m.fl.

Från Stora Rågö: Anu Nordman (1933, 1944), Maria och Anton Stahl i Storbyn, Maria och Johannes Stahl i Åsbyn (el. Åsa, av esterna kallad Rannaküla 'Strandbyn') m.fl.

Från Lilla Rågö: Ers Tomasas Auguste (Erström, "försvenskat" till Öström); Ers Matsas Vallber (Valborg Espling); Johannes Pöhl (lärare, från Sutlep kommun i Nuckö sn; meddelare, ej om rågömål men om förvaltning o. likn.); gammalt folk hos Poars (PoaLs, dvs. Påvals) m.fl.

Från Vippal: Ri Anu (Engblom, 1931, 1944—58), Lisa Fulkan m.fl.

Från Korkis: Maria Strickman m.fl.

Från Nargö: Frans Daniel Berg, Leander och Lonni Berg, Arthur Ambrosen, Leander Rosen, Alexander Bertelson m.fl.

Uppräkningen kan bli längre. Många meddelare som leva tillhöra mina skickligaste. Det är dock inte på antalet det kommer an, utan på meddelarens kunnighet, genuina dialekt och detaljsinne, på att han ger tydliga uppgifter, och att han blir rätt uppfattad. Källor till misstag och missförstånd finns det gott om. Man får vara glad om man undgår det mesta av fallluckorna. Det insamlade materialet är ingalunda färdigbearbetat. Det är heller icke lättarbetat. Man kan inte komma i en hast och tro att allt ligger uppdukat, bara att plocka. Märk nu vänligen detta!

Det har varit ett vanligt ord till mig från utomstående: "Detta skulle bli klart, om en i n f ö d d talte om hur det var."

Johan Nymann (1859—1933) från Kluttarp Irjasa i Sutlep kommun, Nuckö socken, lång tid kätstar och lärare i socknen, tålmodig fostrare av sin generations estlandssvenskar. Teckning av NT 1923, då Danell och kätstarn samtalande om nuckösvenskan.

— Just det! Men då vill det till, att få de infödda på alla orter till att göra det och att inte förtröttas. Man kan dock inte hämta dem till Upsala, annat än en eller annan. Och då skall tiden räcka till. Deras utsagor måste också bevaras. Då måste upptecknaren till. En del kan han göra genom mekanisk upptagning på band. Sådan insamling är delvis outhärlig, nämligen för framtida mekanisk-instrumentell undersökning av talet. Mycket bandmaterial finns också, från alla orter. Självfallet är den mekaniska upptagningen speciellt nödvändig då det gäller folkmusiken — sjungen eller spelad. Men för att forskningen skall kunna bruka bandupptagningar, så är också avläsaren outhärlig. Med rimlig trygghet kan banden inte avläsas och renskrivas med ljudenliga bokstäver annat än av den dialektkunnige som har gjort upptagningen — en tidsödande procedur. Avläsning av en insjungen visa fordrar dels en ytterst säker notskrivare — så

dana växer inte på träd, och de ha redan mycket att göra på många håll — dels en språkknig avläsare av den insjungna texten. De två måste också direkt samverka, då det gäller att lägga in texten rätt under noterna.

Det vore en allvarlig villfarelse om man trodde att anteckningar utan vidare kunde ersättas av mekanisk upptagning. Renskrivningens problem ha antyttts. Därtill kommer, att ett ljudband inte kan citeras så som en sida i en skriven anteckningsbok. En sådan sida kan plockas fram ofördröjligen, men ordet på ett band får man lysa fram, med säker tidsförlust.

Som varje upptecknare vet, krävs det i regel idelig omfrågning, om man skall få fram en exakt och åskådlig sakbeskrivning. Hur ofta har inte en samvetsgrann meddelare sagt: "Det var inte rätt som jag sade förra gången." Det skulle nog bli odrägligt att då plocka fram skildringen från långa och dispositionslösa band, helst om de inte hunnit bli utskrivna.

Många gånger behövs det även bild, ja, levande bild. Numera blir det ju i så fall alltid fråga om rekonstruktion, eftersom den gamla hemmiljön är för alltid borta. Erik Lagus är en av dem som redan därute skaffat rörliga bilder, Per Söderbäck är en annan; de estlandssvenska folkdansarna ha strävat i samma riktning här i Sverige. Det blir bara några få detaljer ur livet. Det är av värde, även det. Om man har tillfälle att ta upp bilder från ett sommarbröllop, så bör man minnas att de flesta bröllop av gammalt hölls vid jultiden. Självklart behövdes ytterkläder i helt annan utsträckning än sommartid, helst ett bröllop alltid inneslöt vandringar mellan de båda hemmen, kanske från by till by, kanske över is mellan öar.

Till den gamla bygden skulle det inte löna sig att resa för att få rätta bakgrunden. Mycket är upprivet. Bebyggelsen är ändrad. Den enhetliga dräkten, som fanns kvar på åtminstone tre håll, den är borta. Husgeråden är skingrade eller brustna. Mat och dryck kan inte lagas i de gamla kärlen och över de forna härdarna.

Mer än så: själva vanorna, de fasta sederna, arbetslivets gång i gammal stil och arbetsgångens motivering, ja själva tänkesättet finns inte mera i sin gammaldags helhet. — Men minnena lever. Det gäller bland annat att inte tappa bort människorna själva och motiven till deras handlande si eller så — det i egentlig mening s a m h ä l l e l i g a. — Sannerligen: arbete finns att göra.

Det forskningsvetenskapliga snillet, som i framtiden vill förstå samhällslivet inom dessa försvunna bygder, får leta sig fram genom myllret av ett drygt århundrades uppvecklade fakta, sviktande traditioner och trevande tendenser. Vi som arbetar med att samla, får låta oss nöja med att vi föga vet vad vi åstadkommer. Vi gör vad vi förmår och vad vi hinner med, av det vi kan ana vara av värde i ett eller annat sammanhang.

T r y c k n i n g

Från 1944 inriktades strävan från undersökningens sida även på att trycka material om språket och folklivet. Medel avsattes under 6 år ur det anslag som då beviljades av Kungl. Maj:t.

Arbetsledaren har icke utan vidare velat brådska med utgivning. Dels måste ett avsett material genomprövas i detalj — och detta kan ta tid. Dels kunde tiden inte "förbrukas" hur som helst: i n s a m l i n g e n av försvinnande uppgifter måste i stort sett bedömas som mest brådskande och mest i linje med ordboksarbetet. Dessutom tillmäter sig arbetsledningen alls icke kvalifikation för varje art av utgivning som kunde vara önskvärd. Jämförande forskning, inriktad på större sammanhang, t.ex. de svenska målen i Sverige och Finland, kunde icke gärna ifrågakomma, annat än möjligen undantagsvis i rena detaljer.

En grundläggande skildring av det ålderdomliga s t å n d s s a m h ä l l e som försvann i och med adelsgodsens uppdelning vid första världskrigets slut, förbereddes genom estlsv frågelistor, som besvarades från flera håll. En samling utgavs 1951, innehållande en rad uppsatser: från Nuckö av Viktor Aman; från Rickul av Carl Blees; från Ormsö uppteckningar av Tomas Gärdström (från 1930-talet) jämte en sammanhållen skild-

ring på ormsösvenska av Johan Rosenblad; samt en liknande från Vippal på vippalsvenska av Anu Engblom — de båda sistnämnda med översättningar. — Därtill fogades noter och parallellanteckningar av Nils Tiberg från andra orter ur det estlsv materialet på Landsmålsarkivet. Det hela avslutas med person- och ortnamnsregister samt ett sakregister i alfabetisk uppställning. Med hjälp av sakregistret skall man hjälpligt kunna finna detaljerna i boken, som måste bli rätt odisponerad i kommentardelen, eftersom man ville behålla de folkliga inläggen i sina skiftande originalformer. Läs boken baklänges, från registren!

Denna bok fick inleda en planerad serie av tvångsfritt utkommande publikationer. Med tanke på vad man hoppades få ge i framtiden fick den namnet Estlandssvenskarnas folkliga kultur (förkortat EFK). Den ingår i Skrifter (numera Acta) utgivna av Kungl. Gustav Adolfs akademien, och kan beställas genom Lundequistska bokhandeln, Uppsala. Priserna är mycket måttliga.

Nästa del var Gideon Danells stora nuckösvenska ordbok 1951, utgiven av honom helt fristående från upsalaundersökningens samlingar i övrigt — den största prydnaden för serien.

Därefter följde en utgåva genom licentiat Aleksander Loit av Gammalsvenskby församlings äldsta bevarade dokument: kyrkboken från 1782/83 (till ungefär 1870) samt den ryska folkräkningslängden från 1795 i översättning. Arbetet inledes med ett par uppsatser av Loit resp. Tiberg (EFK 3).

Som EFK 4 utgav professor Gösta Franzen i Chicago en fullständig samling av ortnamnen på Runö — ungefär tusen namn — med tolkningar av dem. Själva namnbeståndets huvuddel var med stor noggrannhet sammanförd av runömannen Tomas Dreijer, undersökningens mångåriga beprövade Ortsmeddelare, som även ortfäste namnen på en ypperlig karta (jfr EFK 5: 7—9). Upsalaundersökningen ställde allt sitt material till förfogande på ett villkor: att behövliga kompletteringar skulle göras av undersökningen, så att vi kunde svara för vad vi överlämnade till publicering. Något i princip delat författarskap i

planläggning, utformning eller tolkning var det inte fråga om.

EFK 5: Tiberg, Runöbondens ägor, var från början tänkt som ett meddelande inom Franzens namnundersökning. Partiet lösgjordes då det nådde ett omfång av ca 100 sidor. Häftet innehåller en detaljbeskrivning av jordindelningen före estniska tidens skifte (ca 1930). Samtidigt infördes en del traditions-material, särskilt sägner förknippade just med ortnamnen.

EFK 6: Tiberg, Estlandssvenska språkdrag, söker ge exempel på de språkegenheter som är betecknande för alla, respektive de flesta målen eller också för bara något enda i motsats mot de övriga. Särskilt framlägges författarens erfarenhet av kvantitet och akcent, vokalbalans och tilljämning. — Vid fortsatt prövning skall det väl visa sig om uppsatsens uppslag (jämte studium av allehanda ytterligare språkdrag) skall kunna ge oss en någorlunda fyllig bild av "det dialektgrundande språktillstånd" som bör leda sina anor till bosättningarna under medeltiden. En icke utsiktslös metod på vägen tycks vara att med utgångspunkt från den fornsvenska grammatiken undersöka de estlsv målens art i förhållande till äldre respektive yngre fornsvenska språkdrag. De uråldrigaste språkegenheterna (såsom de urnordiska diftongerna) ge ofta nog inte så mycket att ta fasta på, om man söker språkdragens tänkbara ursprung: diftongerna ha väl en gång i tiden kännetecknat all svenska. En sak för sig är att dessa diftongers förekomst måste kombineras med den antagna tiden för invandringen av ursprungsskiktet, och detta tycks inte vara någon helt problemfri uppgift.

Några motsättningar i n o m det estlandssvenska språkområdet

Man kan nog knappast förmoda att det språkliga "urbeståndet" under 1200-talet var så alldeles enhetligt. Olika språkarter tycks tidigt ha stått bredvid varandra. Annat vore väl heller icke att vänta, då dialekter i Sverige fanns klart isärhållna vid tid som rimligen förmodas gälla för utvandringen till det nuvarande Estlands kuster. Även om man — som vanligen sker — antager att de uppsvenska kustmålen ha varit en väsentlig grundval vid framväxten av finlandssvenska respektive est-

landssvenska folkmål, så torde det ändå ha funnits åtskillig variation inom "moderområdena" på svenska kusten.

Några exempel på rimligtvis aldrig invärtes olikhet inom det estlsv språkområdet kan vara värda att här nämna. Därvid tar jag fasta på ett par drag som skiljer de båda rågösvenska målen från de västligare estlandssvenska dialekterna, medan de närboende svenskarna i Vippal och Korkis i ena fallet följer de västligare målen, i andra fallet Rågöarna.

O m k o r t a e n s t a v i n g a r

I fornsvenskan fanns en hel del ord som var enstaviga, uppbyggda — fränsett eventuella konsonanter i ordets början — på följande sätt: efter kort vokal följde en kort ordslutande konsonant varför hela ordet utgjorde en k o r t stavelse. Sådana kortstavingar (eller korta enstavingar) är sedan länge främmande för de allra flesta svenska folkmål, även de estlandssvenska. Orden ha för länge sedan — ovisst vid vilken tid — blivit f ö r l ä n g d a. Därvid har antingen vokalen blivit lång medan konsonanten förblivit kort, eller också har vokalen förblivit kort medan konsonanten blivit förlängd. Sådana ord är exempelvis 'grav', 'lag' (ntr), 'gräs', 'nät', 'led' (ntr), 'skepp', 'vett', 'kött', 'lönn' (trädet), 'bloss', 'hopp', 'lock' (på kärl), 'kol' (ntr), 'lov' (tillåtelse), 'son' (manlig avkomling) och andra. Som ni ser av den här exempelsamlingen, så har riksspråket ömsom lång, ömsom kort vokal.

Alla sådana ord med *a* ha vokalen förlängd i svenskan: 'gap', 'mat', 'tak', "gan" (gom), 'gav' (ipf av 'giva'), och estlandssvenskan är däruti lik all annan svenska. — Även i övrigt råder i hög grad vokalförlängning. I runskan står lång vokal i alla ord — vanligen även i flerstaviga böjningsformer, kan man tillägga²). Ex: *gräs*, *skēp* (*skēpe*, pl. *skēpo*) 'skepp', *lān* 'lönn', *lōk* 'lock' (ett långt *ō* här får betyda ett i runskan "halvöppet" o-ljud, snarlikt vad man får höra på Gotland, fast gotländskt långt o-ljud är diftongerat till *ou*, liksom i nargösvenskan). — Andra estlsv mål ha också vokalförlängning i de flesta ordtyper — undantaget skall strax nämnas. Sålunda: *vāv* (ekv), 'vāv', *skēL* ~ *skāl* ~ *skiōL* 'skillnad', *fēL* ~ *fāl* ~ *fōL* 'föl',

vēg 'väg' (runskans *vein* 'väg, vägen' är en ombildning med *-n* från bestämda formen, och diftongen väl delvis beroende av det forna *gh*-ljudet).

Men när det gäller korta enstavningar som sluta på *p t k s* eller *n*, då gå målen i sär. De båda rågömålen ha förlängd vokal, medan de västligare målen visa förlängd konsonant, och till de senare hör även rågösvenskans båda omedelbara grannmål på fastlandet, svenskan i Vippal respektive Korkis. — Om nargösvenskan, som vi här har gått förbi, får vi nämna några ord senare.

Gentemot NucköOrmsö VippalKorkis DagöGsvby *skäpp* 'skepp' står alltså SRg *skāp*, LRg *skēp*; mot västligt *nätt* 'nät' står SRg *nāt*, LRg *nēt*; mot Nu *lock*, Oö Vp DGsv *lock* står Rg *lāk* 'lock' (på kärll); mot västligt *gräss* står Rg *grās*; NuOö *dänn* "dön" (om ljud och oljud; av forntida *dyn*) kan jämföras med Rg *dān* 'dån, buller' (av forntida *dun*; formen *dān* i Vippal är måhända influerad från Rågöarna, kanske också från högsvenskan; både Vp och Rg har bestämd singularis *dāne*, kortstavigt; jfr Nargö nedan). Av ordet 'lönn' visar estlsv mål (frånsett runskan) enstavig ordform endast i dagösvenskans *länn* (med bestämd form *länne*; NuOö RgVp har en *ja*-bildning: *läne* "lönnja", best form *länja*; om Ngö se nedan). — Ordet 'son' har förlängd konsonant i den "normala" västliga gruppen NuOö Vp DGsv: *sonn* (bestämd form lika), men denna

²⁾ Runskan har icke förlängning i alla korta tvåstavningar som hör till paradigm eller bildningar av korta enstavningar. Ord i vilkas böjningsmönster ingen dominerande enstavig form ingår, kan uppvisa korta tvåstaviga bildningar. Ex: gentemot de övriga estlsv målens *gān* 'gom' står i runskan pl *gano* "ganer, -erna" (endast i pluralis); virkesnamnet till *lān lāna* 'lönn, -en' heter *lēne* 'lönne: *oa lēne* 'av lönné'; pluralis av *vein vein* 'väg, -en' heter *vēgha* 'vägar, -na'. Jfr även alla verbformer av typen kortstaviga *vara*, pres pl *ira* 'äro', supinum *varet* 'varit' gentemot förlängda enstaviga böjningsformerna *ēr* 'är' resp. *vār* 'var'.

ordbyggnad finner vi även i rågösvenskan. Runskans *sān* är riksspråk; dialektordet är *pilt*. Nargö på sitt håll har som dialekt endast ordet *pojke* (bsg *pojkin*). — Om ordet 'son' i finlsv, se Ahlbäck i Studier i nordisk filologi 31—32:5.

Det språkskick i de estlsv målen som här har skildrats har — som de rikssvenska "översättningsorden" visar — vissa motsvarigheter väster om Östersjön. I de finlsv målen är tillståndet alltför komplicerat för att kunna dragas in i denna framställning.³⁾ — Att runskan resp. rågösvenskan inte har samma språkhistoriska bakgrund i fråga om detta drag som de "västligare" målen (NuOö DGsv + VpKrk) förefaller åtminstone mig sannolikt. Formernas växling tycks mig omöjlig att förklara som ett resultat av sådana "utjämningar" inom böjningsmönstren som för visso finns i andra sammanhang. Runö och Rågöarna bör väl ha fått sitt långvokaliska skick från svenska mål med lång vokal i motsvarande fall, och de "västligare" målen sin kortvokaliska tradition av samma ord från andra

³⁾ I nylänningen Vendells estlsv ordmaterial förekommer mestadels *e n k e l s k r i v e n* slutkonsonant i sådana fordom korta enstavningar som ha *p t k s* eller *n*. Danell har för nuckösvenskan visat att förlängning har genomförts, och smärre uppsatser ha påpekat detsamma om övriga mål. — Vendells oriktiga former (alltjämt hos V E V Wessman i Folkmålsstudier 1943 lagda till huvudsaklig grund för undersökningar av estlsv mål, varigenom resultatet blir genomgående avvikande från verkligheten) torde verkligen innebära en "utjämning", dock icke i dialekten, utan i upptecknarens behandling av det hörda: han har säkert ej kunnat "höra förbi" (och har efter vad jag hittills kunnat se, ej heller hört förbi) de *k o r t a f l e r s t a v i g a* flexionsformerna, men de *k o n s o n a n t f ö r l ä n g d a e n s t a v i g a* torde han ha "hört" såsom korta. (Även Wessman är oklar över sitt hörselintryck, visserligen på ett avgjort begränsat avlyssningsmaterial; ib 69.) Vendell kan härvidlag ha varit påverkad av nyländskt språkskick. — Vi ha i så fall här ett fall av icke ovanlig art: om en starkt dialektmedveten

svenska mål, där konsonanten *p t k s* eller *n* hade blivit det element i ordkroppen som mottagit förlängningen. Vad som har varit drivkraften i hela förskjutningen förblir väl oåtkomligt. Den finlandssvenske språkmannen A O Freudenthal uttryckte sig 1875 så, ”att målet i *enstafviga* nomina och verb icke tål kort vokal framför enkel konsonant”. Finlandssvensken O F Hultman framhöll 1894 att det var fråga om korta tryckstarka stavelser ”som utgöra fullständiga ord”, och Bengt Hesselman (1902) — som ansåg hans betraktelsesätt möjliggöra en enhetlig tolkning av förlängningarna med ömsom vokalen, ömsom konsonanten — fann det ”möjligt, ja sannolikt, att vi egentligen ha för oss *s a m m a* företeelse i båda fallen”. Hesselman benämnde det ”stavelseförlängning”, vilken han ansåg framträda icke blott i enstaviga korta ord, utan även i korta rotstavelser i ord av typen *vākeran*, *nāglar*. Om de båda sista exempelorden (ur finlsv mål) skall tilläggas att de *i c k e* förekomma på *e s t l s v* botten. Där syns regeln vara mycket klar:

---

språkiakttagare redogör för ett *g r a n n s k a p s m å l* som han studerat, så finner man säkert en rad olikheter som han starkt markerar, medan en följd av andra egenheter kan visa sig undgå honom, i det han på sådana punkter aningslöst tycker sig höra sin egen dialekts ljudskick. Sådant var givetvis vardagsmat för mig i början, innan jag t.ex. lärt mig uppfatta kortstavighet och jämviktsakcent med den relativa säkerhet som behövs. — Det vore säkerligen oriktigt att räkna med en språkförändring av så genomgripande art mellan Vendells uppteckningar omkring 1880 och låt oss säga Danells, begynnande ca 1900, eller ens vårt innevarande år. Flera av mina meddelare ha haft personliga minnen av H A Vendells besök. Russwurms stavning är visserligen ofullkomlig, men ord med *p t k s n* kan ibland vittna: *et skepp* (i visa) 2:128 (gentemot *skipare* 2:350); *kett* ’kött’ 2:132 260 261; dito Säve *dänn* ~ *denn* ~ *dènn* ”dön”; Säve *gräss*, Perklén dito; Säve *släck* (markerande uttallet λ); Perklén *släck* ”släk”, Fucus m.m.

framför kort konsonantgrupp (dit *kr* och *gL* hör) sker ingen vokalförlängning; ord som tycks bryta iakttagelsen torde kunna få tillfredsställande specialförklaring (EFK 6:69).

Sedermera har Herman Geijer (1921) behandlat hithöriga problem. Han har därvid understrukit vikten av att fästa uppmärksamheten vid de flerstaviga ordformerna. Synpunkten är tvivelsutan väsentlig. I dessa ord ha vi — inte minst i de estlsv målen — möjlighet att iakttaga förekomsten av en utpräglad jämvikt sakcent, obligatoriskt förknippad med de estlsv kortstaviga orden.⁴ Vi kan i estlandssvenskan även se en rad påtagliga verkningar av den säregna tryckfördelning som åtföljer denna akcent. Mina iakttagelser på det estlsv språkmaterial som hör hit — och det är icke ringa i omfång — utgår från de nämnda språkhistorikernas arbeten. Utom det ordförråd som här närmast har diskuterats, det som visar en kort konsonant efter den korta tryckstarka vokalen, har jag undersökt de i rotstavelsen korta ord som i böjningsformer uppvisa två korta konsonanter i samma ställning, en konsonantbyggnad som jag kallar "kort konsonantgrupp" (typen *li'kLar*). Själva typen av konsonantförbindelse har givetvis uppmärksamrats i långliga tider, och Hesselman har påpekat dess identitet med vad som i de klassiska språken kallas "muta cum liquida". — Enligt min mening visar sig här dels ett klart sammanhang mellan estlandssvensk och fornsvensk kvantitet, dels också ett viktigt fall av "konserverande interferens" mellan estlandssvenska och estniska — en dubbelhet som förefaller mig präglade ett stort och viktigt antal inbördes sammanhängande språkförhållanden i estlandssvenskan.

Nu några ord om nargösvenskan. Den följer i fråga om de korta enstavingarna den grupp som vi kallade "den västliga" (i trängre mening, alltså utom Runö): vokalen förlänges i alla

---

⁴) Jämviktssakcenten i estlsv dialekter är givetvis *akut*, i det tryck- resp. tonmässig *grav* akcent helt saknas. (Jfr Tiberg EFK6:70 74; om akut *jmv*-akc se Carin Pihl 1924.)

ord utom de som sluta på *p t k s* eller *n*; dessa ha däremot förlängd konsonant. (Här lämnas *m* å sido.) Likväl utgår nargösvenskan synbarligen från annat språkskick än det som "de västliga" blev präglade av: rotstavelesens vokal har på Nargö i regel annan *k v a l i t e t* åtminstone i ord där sådan avvikelset kan komma till synes, t.ex. de med forntida kort *i*. Ex: 'beck' heter *bick* (bsg *biki* 'becket'; jfr *bika* 'becka', *biki-lapp* att becka skomakartråden med); 'skepp' heter *skipp* (*skipi skipër skipëna*); 'tenn' heter *tinn* (bsg *tinni*). I några av orden med *p t k s n* framträder ingen synlig skillnad från "de västliga" målen: *kätt* (*käti*) 'kött', *späck* (*späckki* långstavigt), *länn* 'lönn' (med vacklan i böjningen: *länen länar länana* eller med neutrala flexionsändelser: *läni -ër -ëna*). — På "normalt" vis vokalförlängda är t.ex. *frīd* (*han ä i frīd* 'han är död'; i andra mål: *frē ~ frā*); *hāl* (*hāli*) 'hål, -et'; *drīv* (*drivi* 'drev' tätningsmaterial); *lād* (*lädi*) 'led, -et' (passage i gårdsgård); imp 2 sing *gā 'giv!* o. likn. Påverkade av högsv är väl ord som *smēd*, *vēd* m.fl. (jfr t.ex. gotl: *smīd*, *vīd*), och kanske *dān* (*dāni*) 'dovt buller'.

Om kvarstående respektive bortfallet -d, -g

Ett annat exempel på åldrig invärtes olikhet inom det estlsv området kan vara värt att nämna. Ord som 'led' (m. resp. ntr), 'strid' och 'strida, stred' (vb), 'lida, led', 'vrida, vred', 'vred' (adj; där ordet finns), 'lada' m.fl., saknar i de västligare estlsv målen (Runö NucköOrmsö DagöGsvby) sitt i gammal tid ordslutande (resp. inljudande) *d*-ljud. På motsvarande sätt sakna ord som 'drag' (ntr), "dräga" (= 'draga'), 'teg' (i åker resp. ängsmark), 'steg' (ntr) och 'stiga, steg' (vb), 'skog' m.fl. det -*g* (-*g*-) som fanns en gång. — Dialekter, som i likhet med de västliga estlsv mål jag här räknade upp, sakna detta -*d*, -*g*, är otvivelaktigt sekundärt förändrade i förhållande till mål som har sådana -*d* och -*g* bevarade.

För tillfället bortser vi åter från nargösvenskan. Den har gammalt dylikt *d*-, *g*-ljud bevarat. Men Nargö fick sin nuvarande svenska befolkning först efter ca 1740; dess språk har en mängd drag gemensamma med nyländskt folkspråk, även om

man icke bör vara blind för strödda inslag även från andra håll. I varje fall är det fråga om ett språkskick som icke säger något om förhållandena av högre ålder i andra estlsv mål.

Liksom på Nargö kvarstår *-d*, *-g* även i rågösvenskan samt i Vippal och Korkis — små språkgrupper i tätt grannskap, vilka i detta som i flera avseenden står språkligt tillsammans gentemot västligare estlsv mål. (Se Tiberg EFK 6: 60 105, registret, under Rågöarna.) — Det heter sålunda LRg *ja bīdēr* (el *ja biēr*) 'jag bidar, väntar'; Rg *bLēd bLēdēr bLēdd* 'blöda blöder blödde'; Rg Vp *brūd brūde* 'brud, -en'; Rg Vp *foder fōdre* 'foder fodret'; Rg Vp *frādas* 'fradas', dvs. 'skumma, löddra' (Nu *fLoas*, Oö *froas*); Rg *gLēd gLēdēr gLēdd* 'glöda' och *gLēdēr gLēdre* (ekv) 'glöder glödren', 'glöderna'; SRg *gLidi*, LRg *gLide*, Vp *gLēdi* 'glädje' och RgVp *gLī'djas* (ekv) 'glädjas'; *gēd gēdēr gēdd* 'göda'; RgVp *hūd* 'hud'; Rg *āin āndēr tīdēr* 'en annan tid' m.fl. — Likaså med *-g*: Rg Vp *boga* m3 'båge'; *frāg frāgēr frāga* 'fråga' (övriga mål *frā*, ekv), ett vanligt ord, medan substantivet 'en fråga' är ett mer sällsynt ord, rimligtvis sentida högsv lån; det heter Rg Vp men även Nu Oö Gsv *frāg*, Ru *ein frāgh* (till verbet *froa*); SRg *stāg stēgi* 'steg, -et' (medan LRg har *stēv stāve*, och Vp *ein stē*, bsg *stēn*; alla tre ha genitiven i måttuttryck som *trī stēgs*); 'stege' heter RgVp vanligen *āin stigar* 'en stegare', tydligen en ombildning till LRg:s växelform, det "normala" *āin stiga*.

I vissa ord saknar visserligen RgVpKrk dylika *-d*, *-g*, t.ex. *brē* 'bröd', *gō* 'god', *gLā* 'glad', *bLō* 'blod', *siū* 'sjuda', *vē* 'ved'; respektive *dā* 'dag', *lhā* 'slag'⁵⁾, *liū* 'ljuga' m.fl. Men bortfall i

⁵⁾ Här stavas det tonlösa *l*-ljudet (landsmålsbokstav *λ*) med *lh*, icke som jag förut ofta gjort, med *hl*. Min ändring har åtminstone två skäl: med stavningen *lh*- kommer hithöriga ord med tonlöst *l* i "uddljud" (främst i ordet) att placeras under *l*- i dialektala uppräknningar; dessutom tar jag hänsyn till talrika estlsv meddelare, som ivrigt framhåller att det icke är fråga om ett tonlöst *l* åtföljt av ett tonande, då den följande vokalen

just dessa ord har i somliga fall motsvarighet i svenska mål som eljes regelrätt bevara *-d*, *-g*, t.ex. vissa finlsv mål; ett fåtal gotländska exempel på *d*-bortfall finns osv. — Det skulle bli orimligt om man ville förklara alla de befintliga slutkonsonanterna såsom sekundärt uppkomna. — Svenskar fanns med visshet 1345 på Rågöarna och på fastlandet i närheten. Kanske levde svenskar redan tidigare där: namnet *Rogøy* nämnes första gången 1283 (Johansen 1951 s. 120).

De båda Rågöarna hade under medeltiden skilda godsherrar: Stora Rågö lydde under cistercienserklostret Padis, medan Lilla Rågö tillhörde Tyska orden.⁶⁾ Båda kom på 1620-talet under familjen von Ramm, som innehade Klostret till omvälvningarna vid första världskrigets slut. Padis kloster hade på sina fastlandsdomäner även andra svenskar; ännu i våra dagar fanns det svenska "strand-längjar" i Vippal (estn Vihterpalu, förtyskat Wichterpal) och svenska bybor i Korkis, lite längre öster ut vid stranden. Emellertid ägde klostret mellan 1335 och 1407 även betydande godsområden på Nylands västra kust, i socknarna Kyrkslätt, Ingå och Pojo (beräknat till ett 70-tal "munkhemman", brukade av klosterbönder, rimligtvis svenskspråkiga i betydande utsträckning) jämte laxfisket i Helsing å. Härtill kom en tid patronatsrätten över Borgå i östra Nyland, en av biskopen i Åbo häftigt bestridd rättighet. — Urkunder härom med tolkningar, se Gunvor Kerkkonen, Västnyländsk bebyggelse under medeltiden (1945), samt Paul Johansen, Nordische

---

sätter in. Resonemanget innehåller nog inte hela sanningen, men ändå har säkert den inhemska ljudanalysen en sannigskärna: det ifrgv ljudet är "enhetligt" och liknar sålunda alls icke ljudföljden *sl*-. Snarast är det åtminstone ofta fråga om ett "tonande-tonlöst" *l*-ljud allenast. Jfr ang. de korta "tunna" ljuden *p t k s* ovan s. 178.

⁶⁾ I Tiberg EFK 6:79 rad 11 ovanifrån står gm ett beklagligt förbiseende Lilla Rågö, i stället för Stora Rågö. — Rättelse kan också noteras i registret s. 106, under "Fel".

Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland (1951). — Förbindelserna var täta mellan klostret och dess finländska besittningar. Om bondfolkets egna förbindelser över Finska viken, som kunde leda till bredare språkpåverkan, får vi väl ej många notiser, men några antydningar finns i dokumenten, och rimligen har det gällt färder i båda riktningarna.

Gunvor Kerkkonen har påvisat hur en rad av *Munk-* och *Est-* respektive *Biskops-*namn i Nyland inom ifrågavarande område får naturlig förklaring, betraktade som minne av klostrets Nylands-besittningar. Det borde under sådana förhållanden icke vara överraskande att man kan vilja hänföra ålderdomliga språkegenheter, som förena Rågöarna och Nyland, till ett ursprung under medeltiden. E t t sådant drag är de här diskuterade kvarstående *d-* och *g-ljuden*. Det finns både likheter och avgjorda skillnader mellan de svenska målen norr resp. söder om Finska viken, och påverkan i fråga om skilda språkdrag kan givetvis ha skett i båda riktningarna. Att influensen då det gäller uteblivet bortfall av dylikt *-d*, *-g* bör ha gått från norr till söder förefaller emellertid tydligt på grund av det avvikande språkskicket i de västliga estlandssvenska målen. — Hela detta språkproblem syns värt ett ingående studium, som här icke kan komma i fråga.

Från Rågöarna och VippalKorkis har kvarstående *-d*, *-g* icke förmått tränga ut bland de västliga målen, som bör ha haft sitt *d-*, *g-*bortfall genomfört, då svensk befolkning med språk utan bortfall fick fast fot inom Padisklostrets estländska domäner. Invandrings- och språkkronologi tycks på denna punkt innesluta ett svårlöst problem. (Jfr s. 197 om urnordiska diftongerna.) Kan måhända bortfallet i väster ha varit förberett i ett latent språktillstånd redan vid de västliga estlandssvenskarnas invandring? Eller varifrån och hur kom eljes en så intensiv språkpåverkan? Säkert synes vara att RgVpKrk icke kan betraktas som det språkhistoriskt ålderdomligare område från vilket de västligare målen skulle ha direkt avlägsnat sig genom bortfallet. Tvärtom kan de i detta fall ålderdomligare målen i RgVpKrk vara invandringsmässigt sett yngre på Estlands kust

än målen med det språkhistoriskt ungdomligare bortfallet.

Då icke heller det västliga bortfallet har kunnat ”invadera” RgVpKrk-området, så synes detta bekräfta vad vi vet om den relativt ringa folkkontakten i äldre tid mellan skilda estlandssvenska bygder. Dessa hörde till olika kyrksocknar — och sockenbandet var strängt för sockenborna under romerska kyrkans tid. De hörde också under olika godsherrar, världsliga resp andliga. Låt vara att t.ex. Stora Rågö hade köpebrev sedan 1345 på sin holme, så var dock dessa ö-bor liksom andra estlandssvenskar i verkligheten godsbönder.⁷⁾

När man ”bit för bit” betraktar de skilda målen — vilket oavslutligen sker under dialektarbetet — så är det inte svårt att märka mer eller mindre lösryckta språkelement på vandring mellan orter, vilkas invånare eljes i språket skarpt uppmärksamma och energiskt avvisa grannskapsmåls avvikelser från den egna talvanan. — Men jag skall inte trötta med flera språkliga delspörsmål.

---

⁷⁾ Så som Evald Blumfeldt har framställt det i Boken om Estlands svenskar (1:101—115) var estlandssvenskarna — trots sina privilegiebrev — i verkligheten en sorts arrendatorer. I bästa fall hade de en respekterad ärftlig rätt till jorden som de brukade. Dock var de icke ”godsbundna” (Tiberg EFK 1:317), om de bodde på områden som breven uttryckligen nämnde. Privilegiebrevens lokaluppgifter kunde för övrigt bli kring-skurna även genom formalistisk tolkning och kanske bristande lokalkännedom hos handläggande myndigheter. Jfr Tiberg, En sägen från Gammalsvenskby (i Folkminnen och folktankar 1932 s. 15—22, 29); Koit, De svenska dagöböndernas kamp (i Svio-Estonica 10, 1951 s. 50—153, särskilt 125—129). — En påminnelse om att bönderna hade sin jord med ”medelbar” äganderätt, utgjorde på Rågöarna Padis-herrens årliga skattebesök. Herrskapets inkvartering och bespisning kallas av rågöfolket för *härr-häldi* ”herr-hället” (se Johannes Pöhl, hos Söderbäck Rågöborna 317ff).

Några språkprov och folklivsbilder

På tal om Padis-herren kom jag att tänka på några upp-teckningar om liknande ting, bland annat berättelsen om *hærr-sponan* från Lilla Rågö: "herr-spånen", den "spåne" (spånad) som bondkvinnorna skulle göra för godset.

På vintern efter jul fick *länsman* fara med häst och släde över isen till *KLøstre* för att hämta *hærr-sponan*. Det var lin och blånor, som varje bondgård skulle spinna ett visst mått av, helhemman mera, de mindre gårdarna i proportion. Folk fick en brådska! Arbetet tog en à två veckor högst, och man tävlade om vem som först blev av med arbetet. Det utfördes av unga kvinnor och gamla, alla deltog. Man satt i stugan under lampan som hängde mitt i taket. Det pratades ivrigt under arbetet, men någon sång blev det knappast; därtill var det för brått och för krävande: det skulle trampas s t a r k t! Männen befattade sig inte med *hærr-sponan*; kanske fick de bekväma sig att medan den pågick ensamma bära in vatten och ved. — Det spunna blev sedan till handdukar och borddukar och liknande för herrgårdens behov, kanske också till lakan.

Från Vippal berättar Anu Engblom:

Spinn o vëva har h_{oe} n_o lëte ite bīn giära, fast h_{oe} siöLe ha have vëvar. Līn, bL_ānar o ull har ja hērd t_āLas om. Minns itt, en ja ska h_āva hērd om h_ār-spinn. — Frūa siöLe ha tae m_ot g_ānde o sk_āa üve he. "L_odslīns-h_ārva" ha dräest gēnom fing_ēL-ringen. "L_ods līne" o "l_odslīnsh_ārva" er o-sitt ått mē. M_ost_ēr (Mare), som d_o ite januar 1915, nittesiöx år gamLa, t_āLa, en h_ā ha fae vëva l_odslīns vëv ått h_{oe}.

V_ēst_ērback Mare ite N_ēse ha fae vëva ulle vëv — vamm_ēL — ått h_{oe}. Ite-lh_ēt_ē'n ha l_üftast fere-tīn. Opp-reiv var en _āt_ēr. N_ēst oss r_äknast 'e ett vichte: s_ā s_ādest, en ite-lh_ēt_ē skull räck a_o opp-reivens haLv vichte; he kund itt alltid v_āra r_ätt. — Mare hav itt t_ārdest g_ā ått h_{oe}, a_o frūa fr_āg ite-lh_ēt_ē ått v_ēven. reiven ite v_ēven. — M_ott_āva-daen mått v_ār o_pa e i n d_ā ått all v_ēvare. T_ā V_ēsterback Mare ha gae fram m_ā sin v_ēven, ha frūa först bL_uve m_āL-L_öusa. Sn_ārt n_o visst frūa, k_ā tarvast

giära o ha berja skrī: "Vahimees vahimees, too vitsad!" (Vachtman, vachtman, hänt vidjar!) Mare ha satt till löupning mä fullast färt'n. Har itt hērd tåLas om, siöLft fētre unda skinnfullte, hēld'r fick hå, om itt hå gange, så ein āra gang, tāva mōt skinnfullte.

Och på svenska för framtidens estlandssvenskar, som har glömt bort hur man talar ännu i våra dagar:

Spinna och väva har "hovet" (herrgården) nog låtit göra uti byn, fast godset självt hade haft vävare. Lin, blånor och ull har jag hört talas om; jag minns inte att jag skall ha hört om "hårspinna". — [Frågan hade gjorts om man hade spunnit kohår, som på Dagö hade spunnits av kyrkoböndernas kvinnfolk till kläder åt "de sockenfattiga", Tiberg EFK 1:319 283.] — Frun själv hade tagit emot garnet och "skådat över det" (granskat det). En härva "lods-lin" hade dragits (skulle kunna dragas) genom en fingerring. "Lods-lin" och "lodslins-härvan" har jag aldrig sett (själv). Mors syster Mare, som dog i januari 1915, 96 år gammal, berättade att hon hade fått väva lodslinsväv åt godset. — Mare från gården Västerback i byn Näset hade fått väva "ullen väv", vadmal, åt hovet. Uti-slätten (inslagsgarnet) hade lyktats, tagit slut, i förväg (förr än den upprända "uppreven" var fylld). Upprev fanns där än kvar. Hos oss beräknades garnmängden (av de båda delarna) efter vikten. Så sades att inslaget skulle räcka, om det var halva ränningens vikt; det kunde (ju) inte alltid stämma. — Mare hade inte torts gå till herrgården för att av frun "fråga" (begära) mera inslag. [Risk fanns väl att hon kunde misstänkas ha tullat av garnet.] Hon hade (då) tagit och skurit väven lite "mjoare" (smalare) efter hand, och hade så slagit (de avskurna) varptrådarna i väven. — Mottagadagen "måtte var" (var troligen) på samma dag för alla vävarena. Då Västerback-Mare hade gått fram med sin väv, hade frun först blivit mål-lös. Snart nog visste hon dock, hvad som tarvade göras (eg: tarvades göra), och hade börjat ropa: "Vaktman, vaktman, hämta vidjor!" Mare hade satt i att springa i fullaste fart. — Jag har inte hört berättas, "hjälpte föttren undan skinn-fulltet" (om benen hjälpte henne

undan risbastun), eller fick hon ta emot den, om inte denna gång, så en annan gång!

Om Dagö-ättlingarna från Gammalsvenskby

När svenskbyborna kom till Sverige 1929 var alla villiga att delta som muntliga meddelare, när upptecknaren kom, helst det visade sig att han hjälpligt kunde tala med dem på deras eget språk — det som för dem då var "svenska" över huvud. Men att få skrivande meddelare skulle nog bli svårare. Dels fordras många särskilda förutsättningar: ett iakttagande öga och ett lyssnande öra, en lust att berätta och en förmåga att göra det, ett verklighetssinne utan "bonderomantik" och "bondekomik", förenat med sinne för inre andlig verklighet. Och därtill — i detta fall, då ett språk stod inför upplösning, — en förmåga att skriva folkmål, ostörd av riksspråksskrift och rikssvenskt tal. Till sist krävdes en uthållighet och en nästan sorglös oräddhet inför minnenas oöverskådliga massor. — Ändå blev förhoppningarna uppfyllda, och det skedde främst genom Kristina Knutas, som i 30 år — till över 80 års ålder svarade på utfrågarens ändlösa frågebrev och frågelistor förutom alla muntliga utfrågningar. Hon har redogjort för bondearbetets gång och för bondens yrkesmässiga bisysslor, för byn utan och innan, för kreatur och hemsysslor, redskap och husgeråd, för helg och vardag. Hela tiden har hon hållit skildringen öppen för tro och sed, inte minst för olikheten mot främmande seder i de kringliggande byarna: två protestantiska och en romersk-katolsk by, alla tre tyska, jämte ryska byar och städer samt judebyar; därtill kom kringströvande försäljare eller uppköpare av många slag. Allt såg hon, allt mindes hon. Hon skrev om svenskbybor som en tid levde som kolonistörer i Sibirien och skildrade det folkliv de där upplevde, som om hon själv hade varit med. Hon var en tid i Canada och kunde skildra både stadens liv och ödemarkens hotfulla vildhet. Hela tiden har hon skrivit på sitt eget språk, som hon alltid talade med de sina. Hon läste praktiskt taget aldrig svenska böcker och föga i tidningar. Som människa var hon självständig, rättfram,

prövad i livet, orädd och måttfull.

Kriste — så var det talade, det använda namnet — har berättat vad hon hört gamla Peters Matsas mor berätta om sin fars utsagor om gamla tiders enkelhet. ”Tänk”, hade den gamla sagt, ”om våra förfäder hade fått stiga upp för att se hvad som nu finns. Hur de ha inrättat kvarnar som mala fint mjöl, hur de arbeta jordarna, hur de ha byggt: ”spickare” (ett estlsv ord, ursprungligen över lågtyskan från latinet, ett ord som svenskbyborna höll för rent svenskt, tills de här i landet märkte att ingen förstod det), sådana ha de att hålla den rensade säden i, och källrar åt ”kartofflor” och ”kärpsar” (meloner). Stugorna ha de rena: ingen mjölsäck i ”krubban” (hörnet), inga smågrisar i ”kökan”, inte heller kalven bakom ”gru’ban” (den murade ryska ugnen). Tänk bara om min farfar hade kunnat sätta sig vid bordet en lördagskväll med oss att äta ”kvällvard”, då vi på bordet ha stekt ägg och fläsk, nybakade [socker]kakor och ”surostpiroger”, smör och hvitt hvetebröd!”

På ”gammalfars” tid hade det inte varit annat än hemmalet rågbröd och fisk, men så fick ”oljeglaset” inte bli tomt, dvs. brännvinsflaskan! — Då han om aftonen kom hem från Holmen (sandholmarna med ”träskjorna” i Dnjeprdalen), så hade han bra med kokfisk med sig, en sort som vi kallade ”skorop” (karp). Så rensade han själv fisken, och mor fick sätta på grytan, så att fisken kom i den medan fiskstyckena ”ännu hade liv”; då sades fisken smaka godare. Huvudena kokades för sig och fick kallna till ”kolodets”, en sorts fisksylta. Så satte man sig runt bordet och åt hvar och en med sin ”trä-spån” i det hemgjorda träfatet. Och far skar brödet och lade det skurna i hög vid fatet, men brödet lade han med det skurna inåt bordet och ”brödstumpen” utåt — annat hade varit synd. Hvar och en tog ett stycke fisk och lade det på en brödskiva. Så tog man salt i sin sked och åt med fingrarna, och till sist åt man fiskvälling ur fatet.

Om barn och gamla berättar Kriste målande, hur de små kravla kring hos ”gamlen” och ”gamlan”, och hur de gamla tog vara på barnbarnen, gav dem mat och hjälpte dem i säng

och lärde dem läsa bordsbön och aftonbön: "Amen, amen. Till en god natt din ängel vare oss tillsatt, som oss beskyddar och vårt bo. I Jesu namn gå vi till ro." Och sen sade gamlingen: "Gēs mā oss, o Gēs mā bāna o mā hūs o häim. Amen." Därav förstod man varje ord. Den svenska versen (1695 års psalmbok nr 371 v 6, av Spegel) — som jag har tecknat upp jämväl på Lilla Rågö — var kanske inte till varje ord klar, men meningen förstod de små snart. — När så den gamle vilade ryggen mot ugnsmuren, så fick han *tåLa skāsskar* 'berätta sagor' (ett ryskt ord), kanske om pojken som fick gå att söka hästarna.

Ter vār äin gångar än lit'n pojke som fi gå üt ått HoLmen de sēke ått äikja. Pojke var fräidlindēr, än 'en skilt få rī häim. Han gī gī, bara änt hitt 'en inga äikjar. Så vilt 'en kråka opp ått äin gammēL stōr hālster, så skilt 'en sī lamft üt om se. Män hālstra var inhåLat, o hurs 'n giōrd, så skrall fōt'n onda 'jen, o han bLātra ā, o fåll in ått hālster-strōmma! — Han frāisa allt mäilet, män hālstra var så höu, o fētre skrall bara onda 'jen. Han rōpa o skrīa, män tēr var ingen som kōnd her tjōLn. Han grāit o han läit, män ingating hōLft.

Tätt 'e bLāi kvēldēr, så hērd 'n än nān tāLa. Han gitsa he var truller. Så kampast 'e ute strōmma, o så sā tom: "Tāsa bLijer brā. Hån hērs vara tomm inute, o brā höu jār 'ån, så få ve üt tū brā stōmmēL tjōL grīn-stamparēr. — Så birja dom sāg, än 'e horra ute hālstra. Pojke var så räddēr, än dom skilt sāg bāina ā 'en, bara änt trāista 'en skrī. Han hålt opp se ute hālstra så mike som 'en kund o drō bāina opp. Tätt dom hav hālstra ā-sāga, så fåll 'ån om, o pojke kom ütfallande. Så var 'e Tom skinda se de sātjas på vāvērñ o jāg på āikja, än tom fixa-kērd ut ått HoLmen de s t i ö L a ått se äin hālster-strōmm. Tom skinda se de sātjas på vāvērñ o jāg på äiikja, än tom fixare skilt gā! O pojke bLāi gLār, än 'en åtēr kōnd gå häim näst sin fār o mōr.

Nu kan svenskar från Estland se hur lika och hur olika dagösvenskan är deras eget mål, för *gammöL-svänsk o dāes-svänsk jära snärt äitt* "äro snart ett", nästan lika inbördes. Och så får jag väl översätta.

Där var en gång en liten pojke som fick gå ut på Holmen till [att] sök(j)a efter ökjarna, hästarna. Pojken var fröjdlig, att han skulle få rida hem. Han gick och gick, men inte hitte han inga ökjar. Så ville han kraka upp i en stor gammal hälstra (ett pilträd), så skulle han se långt ut omkring sig. Men hälstran var "in-hålot", ihålig, och hur-vis han gjorde, så skrall foten undan honom, och han "blattrade av" och föll ner i hälster-(s)trumman! Han frestade allt möjligt, men hälstran var så hög och föttren skrall bara undan honom. Han ropade och skriade, men där var ingen som kunde höra (till) honom. Han grät och han lät, men ingenting hjälpte. — "Där-till-åt" [=Då] det blev kväll(er), så hörde han någon tala. Han gitsade [gissade, trodde] det var troll. Så kampades det [bultades] på (s)trumman, den ihåliga stammen, och så sa dom: 'Denna blir bra. Hon hörs vara tom inuti, och bra hög är hon; så få vi ut tu bra stummel (två präktiga helträsholkar) till grynstampare. Så började dom säga, [så] att det hurrade uti hälstran. Pojken var så rädd(er) att de skulle säga benen av 'en, men han tröstade inte skria, vågade inte. Han hölt sig upp i hälstran så mycket som han kunde och drog benen upp. Då de hade hälstran av-sågad, så föll hon om[kull], och pojken kom utfallande. Så var det d o m som blev rädda: de trodde sig få se "elakot" [den onde], för att de körde ut åt Holmen för att s t j ä l a sig en hälster-strumma. De skyndade sig till [att] sättjas [sätta sig] på vagnen och jaga på ökjarna, [för] att de snabbare skulle gå [komma i väg]! Och pojken blev glad(er) att han åter kunde gå hem till sin far och mor. —

Och så är det kanske någon av er som inte har hört historien om honom som kunde "ljuga o-gitsat", utan att behöva fundera? — De ryska prästerna blev ofta utsatta för folks historier.

Ter var äin gångar ännan vare, som hav kont liū o-gitsa. Än dā så hav 'en präst'n mētt på gatna. Så skilt präst'n ha sāa: "Jaha, nö får man visst tåLa mä han man som foLke säi ska kōna liū o-gitsa. Jär tö han mann?" — "Jā, he jär jā." — "Nā, liū dā äit brā sticke fär' mē å!" — "Nāj, de liū fär' präst'n!"

— ”Jaha, he gär ingating. Liū bara äit brā stickel!” — ”... å så har ja nu grād inga tījēr: ja vill skinde me så fixt som ja bara kan, fär’ ter står än bād nēr e bärke, o han ska hāa sökēr, som ’en vill bēt fär’ āvnar; än säck sökēr gävērñ fär’ än säck āvnar. Ja vill å fixare, än ja fär.” — Som präst’n hērd hē, skinda han se häim o höLft drängen stopp in tfā säckjar, män änt hitt dom inga bād, o änt häld’r v ā r där inga bād. Så han kont liū q-gitsa, liūar-konngen!

Där var en gång(or) en varen [det hade funnits en], som hade kunnat ljuga o-gitsat, oförberett. En dag så hade han mött prästen på gat(n)an, byvägen. Så skulle [påstods] prästen ha sagt: ”Jaha, nu får man visst tala med den mannen som folken säga skall kunna ljuga o-gitsat. Är du den mannen?” — ”Ja, det är jag.” — ”Nå, ljug då ett bra stycke (en god historia) för mig ock!” — ”Nej, till [att] ljuga för prästen!” — ”Jaha, det gör ingenting. Ljug bara ett bra stycke!” — ”... och så har jag nu gerade [just nu] inte tid: jag ska skynda mig så fort som jag bara kan, för där står en ’båd’ [en båt, en stor lastpråm] nere ’i berget’ [nedanför branten mot floden], och han skall ha socker, som han vill byta mot agnar; en säck socker giver han för en säck agnar. Jag vill också fixare [jag har också bråttom], så att jag får.” — Som prästen hörde det, skyndade han sig hem och hjälpte drängen stoppa [in agnar] i två säckar, men inte h i t t e de någon båt, och inte f a n n s där någon båt. Så han kunde ljuga o-gitsat, ljugarkungen!

”Öbo-språk”, dvs. rågösvenska

Först några av de egenheter som skiljer ”västerbosvenskan” eller ”västerbospråket” från ”österbo”, dvs. språket på Västerön, Stora Rågö, från det på Österön, Lilla Rågö. — ”Öborna” (*äibo*) är rågöborna, inte alla estlandssvenskar, och ”öbofolket” (SRg *äibo-foL’ki*, LRg *äibo-föLke*) är rågöborna — såsom redan Russwurm var medveten om (1:142, 2:311), fast han kallade sin bok om Estlands svenskar för Eibofolke. Det romantiserande namnet ”Aiboland” tycks nu vara på väg att försvinna ur skriftlig framställning, där det hört hemma.

1. Skillnader i ordförrådet skall inte här annat än antydas.

Det kläde som förr breddes över den lösa råghalmen på sängbottnen, kallades på Stora Rågö för *undi-bräidsla* "underbreds-lan"; LRg sade *unde-tiēlde* "undertjället".

2. I trycksvaga ändelser framträda flera skillnader. Där SRg har slutet *o*, har LRg *å*-ljud (eller halvöppet *o*): *viko* mot *vikå* 'vecka'. Vippal följer i regel SRg.

3. Klart *i*-ljud i trsv ändelser i ord som SRg *lini* 'linet', LRgVp *line* (men för visso ett slutet *e*-ljud, inte likt "vokalmummel"); S *firi*, L *fire* (Vp *ferē*; jfr Rickul *färe*) 'för, före'. — Detta SRg:s *i*-ljud har införts där det inte från början hör hemma: SRg *āmin* 'amen', *bālit* 'beläte', *bakit* 'bakefter'; GL $\bar{a}$ -*gid* "Glå-gärda" (men SRg har även *Gilläs-gärdäna* ($\sim$ -*giā*-) med alternativt uttal *Gilliäs*-, vilket skulle kunna innehålla helgonnamnet Gilius (med öppning i trycksvag ställning av *-us* till *-as* [till SRg *-ās*]; Danell Nm 218f, en regel som gäller alla estlsv mål, Tiberg EFK 6:48). Trycksvagt 'han' blir 'in: *Käismod biriäs 'in?* 'Hvadvismod [=Hur] börjar han?' (Gentemot detta uppehåller LRg *a*-vokal i trsv 'han': *ja läidd üt 'an* 'jag l e d d e ut honom' [inte **üt 'en e dyl*].)

4. "Försvagning" av trsv *a* till *ä*, då det "skyddas" av en följande konsonant: *åttänd* (LRgVp *åttand*) 'åttonde'; *he räk-näst* 'det räknades', *roggvänd* 'roende' (av *-ande*), *ēndan* (L *ēndan*) 'ändan' m.fl. — I "grov" beteckning skrivs dylikt av rågöbor nog vanligen med ett *e*, som ju i vår skrift får betyda åtskilligt i ändelser. Värre är att t.ex. SRg *-ir* inte alltid även av språkupptecknare hållits i sär från SRg *-är*. I uttalet sammanfalla de icke, men ett tillfälligtvis något öppnare *i*-ljud kan av en ouppmärksam lyssnare förväxlas med ett något mindre öppet *-ä*-ljud. Man har således förväxlat ändelsen i SRg pl. *grīsir* (LRg *grīser*) 'grisar' med ändelsen i t.ex. SRg pl. *oxär* (LRg *oxar*) 'oxar' m.fl. Vendell låter SRg (Fr/V 1886 s. 9) *sioggvīn* 'sjön' och *liggjän* "lian", lien, få samma ändelse (tecknad *ē*), som han i senare ordboken (ÖO 799) "normaliserar" till *-i-* (siugwir för *sioggvär!* 'sjöar'). 'Öga' har dessutom felaktigt fått trst vokalen *ö*: för *äu äggva äggvär äggväna* uppger han Fr/V 10: *ögwa ögwa ögwer ögwena*, där inte nå-

gonting stämmer. Värst är när dylika former kommer in i vetenskaplig diskussion, t.ex. Hultman ÖD 277: ståLpir för *stoLpär*, iksir -ina för *ixär -äna* 'yxor', hēnir -ina för *hēnär -äna* 'honor -rna' (LRg *stoLpar*, *ixar*, *hēnar*); se även Geijer Tilljämningen 47.

5. Inskott av "stödvokal" (ett ä-ljud, här tecknat *ë*) i konsonantgrupper; vokalen är ibland mycket tydlig, ibland nästan endast en stavelsebildning utan någon artikulerad vokal (här tecknad med högt ställd punkt: *foL'ki*, *haL'min*): *längëri* 'längre'; *stëckëri* "stäckre", kortare; bpl *fiingërina* "fingren(a)", fingrarna; *namënina* 'namnen(a)'; *Orëmse* 'Ormsö'; *tëkëLing* "täckling", sparv; *haL'min* 'halmen'. — Långa kons-grupper (som -*rm*- i 'Ormsö') blir "uppdelade" på två korta stavelser i dylika fall. — För egen del skulle jag vilja veta vad som kan finnas i estniskan av liknande ljudskick, förutom vad a n d r a angränsande (svenska) mål kan upplysa om. (Jfr C. Pihl Överkalixmålet.)

6. Inskott av "stödkonsonant" mellan vokaler, som ligger starkt åtskilda i munhålan. Ex.: med -*j*-; *skë* men bsg *skojin* (pl. *skëgär skëga*; jfr LRgVP *skëg skëon skëgar skëga*) 'skog'; även i detta fall blir resultatet kortstavigt. — Ex. med -*gg*-: *frëggi* 'fröet' (LRg *frëie*) av *frëi*, *fruggva* 'frun' (LRg *frëa*) av *frë*, *gëggva* adj femin 'god' (LRg *gëa*) av *gë*. Här blir lång vokal samtidigt förkortad.

Skillnaderna mellan de båda grannmålen, skilda åt endast av ett smalt litet sund mellan öarna, upprätthålles med stor seghet. Ett exempel på hur motsättningarna i språket rent av kan skärpa den "naturgivna" dialektskillnaden har ovan givits på tal om trycksvaga *i*-ljud, som uppträda även där av gammalt inget *i*-ljud har funnits på den trycksvaga vokalens plats. Påfallande, men lätt att "höra förbi" är motsatsen SRg 'in men LRg 'an 'han'. — I följande fraser, talesätt och småstycken från Lilla Rågö skall säkert estlandssvenskar från skilda bygder finna gott om exempel på språkdrag som skiljer sig helt eller delvis från egna målet. Men man skall finna mycket som är gemensamt, så att man kan läsa detta "främmande" språk.

Några småstycken av "österuppå-svenska", Lilla Rågös språk

Vi hade suttit och sysslats med uppteckningar, varunder en grannkvinna hade kommit in och blivit sittande tyst. Efter en stund säger hon: *Ja ska nö låga me tl gāning* 'Jag skall nu laga mig till att gå'. Sonhustrun i hemmet uppfattar och säger till sin gamla svärmor: *Nann, föLge 'å!* 'Nanna, följ henne!' — Den besökandes ärende gjorde det önskvärt att inga främmande var närvarande, och ändå blev den främmande inte oartigt lämnad ensam. —

En äldre man talar m i l t till halv vuxna: *Lhääse pojkar, så få ne äin gang drick, så e ne trofast män!* "'Slåsen pojkar", "slåens", slåss pojkar, så få ni en omgång [att] dricka, så [visar ni att] ni är "trofasta", dvs. hållfasta, duktiga karlar!' —

En gammal kvinna talar med förargelse till bråkiga barn: *Kå undër fäkt ne opa?! Ja får räike svart katt-häär milla är!* 'Hvad under fäkt ni uppå! Jag får rök(j)a svart katthår mellan er!' — Vad väsnas ni för? [Kanske egentligen: 'Hvad, undrar jag, är det ni håller på att ävlas med?'] Jag blir tvungen att ingripa med magi för att skilja er! — Givetvis en hotelse bara. Liknande uttryck är känt från Runö Ormsö Gsvby. —

En knypplerska säger strängt till en unge som river i hennes "knyppelknappar", pinnarna på "knyppel-kudden", en klotrund lös dyna på en cylindrisk trästomme, med pinnarna hängande rätt ner och rörda med fingrarna underifrån, medan nålar sätts endast i båda ytterkanterna av "knyting(j)arna", spetsen: *He mitt' ē lhītas knappa från kådd'n bort! Tö ska skoa fikst!* — Jag hade aldrig knäckt tolkningen, om inte min skicklige sagesman Rain Ejbo hade ingripit: "Det må inte det slitas knapparna från kudden bort! Du skall skåda fixt!" — 'Man får inte slita knyppelpinnarna från dynan. Du skall titta vackert!' Det opersonliga 'det' är dublerat, varvid andra exemplaret på ett förvirrande vis är tryckstarkt, så att jag i detta 'ē 'det' trodde mig se ordet 'du'. Frasens uttal var alldeles konstant under ett långt "utfrågningssamtal" hos knypplerskan, som lämnade yttrandet helt otolkbart.

Ett ordspråk: *KLokare huve, lētare har kroppen* 'Ju klokare

huvudet är, dess lättare har kroppen det'. — På rickulsvenska hette det: *KLoka hūe o lēta har kroppen*. Detta 'och', som står mellan satserna, är störande åtminstone för mig; det verkar ologiskt. Men efter hand har jag lärt, att ett dylikt 'och' betyder 'men', i vilken funktion konjunktionen har vidsträckt bruk. Nh: *Stort vān o lilhet fēnge* 'Stort vån, stor förväntan, men litet fänge, ringa fångst'. Dagö: *Ja ä gamLare som Mare, o ja ska tārferē livā* 'Jag är äldre än Mare [som hade dött], men jag måste "därföre leva", likväl leva'. Gsvby: *Han skilt rā bīen, o han kond änt rā se såLe* 'Han ville råda, styra [hela] byn, men han kunde inte styra sig själv'. — Var finns paralleller till konstruktionen?

En gåta: *Lēgre som grās-strāe o hēgre som trāskātan*. 'Lägre än grässtrået [än ett grässtrå; jfr tyskan i Estland: *wie* för 'än'], och högre än trädskaten, än trädtopparna.' — Svaret är: *Vēgen, om de rāter ā ēnd 'an*. 'vägen, om du rätter honom å ände, om man ställer honom på änd.'

Inbjudande hälsning till en besökande: *Sätts nār o tāLas vār, kå tō har hērd d o sīdd!* 'Sätts neder, dvs. sätt dig, och talas vid, berätta för mig, hvad du har hört och sett!' — På Runö säger man till en besökare i "kvälls-skinan", skymningsstunden, om han vill gå innan lampan har tänts: Du får inte gå än: *tu fēr aghles vār hanan bōrt*, 'du bär annars bort vår hane(n), vår tupp' — vad nu detta kan åsyfta ursprungligen. — Ormsöborna säger: 'Du för bort våra barns ro, om du går alltför brått.' — Man har väl ro, om man vet att tuppen vakar.

En bebyggelsesägen i nu levande version

Pol'n hav äin gang bränd häila äie ao. Så var 'e äit svānsk skēp, som 'a gae s'romm. Hē skāpe hänta siū pār hī opa tän backan, o opa ān backan fīr pār. He svānsk skāpe ha sād d rāg ite aska. Så kalla svānsken äie till Råg-ön. — Kāisars frūa häim e Svāre lārdd tom siū pārena giāra knitingjar. "Kā giāra ne tār e aska? Tār e inga jōrd! Āles få ne svält ao, bāra om ne kōna giāra knitingjar, så får ne brē." — O så ha svānska kāisarn skānt kirke.

”Polen” — det är ett folk, menar man — hade en gång bränt av hela ön. Så var det ett svenskt skepp, som hade gått ”hjär-om”, härförbi. Det skeppet ”hämtade”, förde hit, sju par, sju äkta-par, hit uppå denna backen, Österön, och uppå andra backen fyra par. Det svenska skeppet sådde råg uti askan. Så kallade svensken ön för Råg-ön. [Underförstått: så säger ju inte vi, som ha namnet *Åiana* för båda två.] — Kejsarns fru(n) hemma i Sverige lärde dom sju paren(a) att ”göra knyting(j)ar”, att knyppla. ”Hvad göra ni där i askan? Där är ingen jord! [Ni måste ha något hantverk]. Annorledes [eljes] få ni svälta av, svälta ihjäl, bara, dvs. men, om ni kunna göra knyting(j)ar, så få ni bröd.” — Och så hade kungen skänkt kyrkan.

En gammaldags eldstad

Äils-stackan e forsta kēka ”elds-stacken i förstu-kökan”, dvs. den öppna elden på jordgolvet i den rymliga förstuns kokvrå. Berätterskan är född 1890. — Diftongen i ’eld’ (Rågö *äild*) är alls icke sak samma som *ei* i nuckösvenskans *eildstan* ”eldstan” (en ”pressad” kort diftong): ’eld’ heter på Nuckö *äild* och detta *ai* blir — då det står i första leden av ett sammansatt ord — reducerat till kort kvantitet, varvid även de båda ingående vokalljuden förändras, *a*-ljudet ”slutet” till kort *e*- eller *ä*-ljud, och *i*-ljudet nästan ohörbart — en sådan diftong som esterna stavar med *j*, inte med *i*. Jfr härmed att ormsösvenskan väl reducerar en förledsdiftong men icke låter ljuden däri ändra uttal: *äild* (med ”lång” vanlig diftong), gentemot *äild-stackan* ”eldstacken” (med ”kort” diftong).

Ve hav siöLv å förr äilstack mä ro. Ja minns tå dād biggd om ’e. Äil-stackan o roe var ite forsta. He var förrför föLke biggd üt kēkar. Tär var vägg ite forsta milla kēka, båra räiken kom ginom forsta ut. Itt hāv all man vägg milla. Tom ’av båra tōLes sā lite fi’re, o samm’L var riktet üta fi’re. He var som brädar lite fi’re. Älesta säug vädre äild’n bort ut äild-stackan. — Äild-stackan häitt ’e, kån tō kōka; he kund våra ite forsta hålder e üt kēka.

Tär var tvā stänger tvartuve roe, kån ’e kōkast. Opa stängre

hängt tär tōLes sa ringar: tom kalla till k_ok-ringar 'e, jēn stäng-
 är, som opa äin sīd 'av taggar, som tō kund ställ grīta hēgre o
 lēgre mä. Opa stang-ēndan var tär äin lilhan kr_ok, som grīta
 hängdest opa. — Tätta var till Ers Tōmasas ite Stor-bīn opa
 Austräie.

In ite stuve k_oka föLke opa grūa framfire on, tär kån koL-
 ena dr_oddest ut on üt. Tänk, kå räikat 'e vār e stuve! FöLke
 var tr_ofast tä'ferst: itt var siār siuk-d_omar itt ing-hānda.

Tvartuve grūa var tär å stang, som grit-ringa kLänkttest opa.
 — Baket nīare tīn var tär tri-f_otar å, som föLke k_oka o br_ädd
 opa. Tär var håLer ite mūr_n gi_ordd, bäggērs sīdana ons-mun,
 opp-uve grūa, kån stang-ēnda var ite. — TōLesta var e tl Ers
 Tōmasas förr e gāl-tīn. He må all rūm opa Äiana vār tōLes sā
 m_od: räiken kom in ått stuve. GālTins väggjana var bāra os
 allt.

Ut kēka biggdest a_o flīsar o gi_orddest tōLes sā n_o ite, som
 ite forstana. FöLke räiv tå bortt ut forstana r_oena, o fērdd
 e üt kēkana tom. Vānn dād t_o å dānna, som var milla forsta o
 äilds-stackan, o läit fire üt-kēka 'å som biggdest e g_ärd'n. —
 Ite forsta kēka minns ja, än m_or bruka vask möLk-bittana.
 Tå var än tr_ä möLk-bittar.

Översättning: "eldstacken" i "förstukökan"; med kommentar-
 tarer:

Vi hade själva förr eldstack med "rov" över [där man då
 rökte skinkor, fisk och ost]. Jag minns då dad, min far, byggde
 om det. Eldstacken och rovet var uti förstun [det stora för-
 rummet utan innertak, vid ena gavelnsidan av "stugan" (det
 ugnförsedda bostadsrummet); "förstun" var lika bred som "stu-
 gan", ungefär kvadratisk i sin plan; se Söderbäck Rågöborna
 71—74 med ritningar och foton, samt Ränk i Svio-Estonica
 1944—48, särskilt fig. 7 rum nr 3].

Det var förr än folken byggde "utekökor" [s.k. sommarkök,
 fristående ute på gården]. Där var vägg uti förstun mellan kö-
 kan [=k r i n g kökplatsen; en sådan konstruktion av 'mellan'
 + bara e t t led finns i flera mål: Dagö grīs'n in milla g_ärd'n
 'spädgrisen i en gårdsgård'], bara [dvs. men] röken kom genom

förstun ut — skorsten fanns ej. Inte hade alle man vägg emellan [nämligen mellan eldstacken och förstun i övrigt]. De hade bara ”dyliks-samma lite före” [sisådär någon smula för-satt], och somliga var riktigt utan [något] för. Det var bräder och dylikt för. Annorledes [eljes] sög vädret, vinddraget, elden bort ut[ur] eldstacken. — Eldstacken hette det, hvarn du kokade, där man kokade; det kunde vara uti förstun eller i utekökan [=vare sig man kokade här eller där].

Där var två stänger tvärtöver rovet, där det kokades. Uppå stängerna hängde det såna där ”ringar”: dom kallade till ”kokringar” det — en ordföljd, typisk för RgVp, okänd för DGsv: man kallade det för kokringar. [Namnet avser de ställbara grytkrokarna, en ställning av två parallella lodrätt hängande järnstänger], som på en sida hade taggar, som man kunde ställa grytan högre och lägre med. På stångändan [nedtill] var där en litlan krok, som grytan hängdes uppå [Söderbäck fig. s. 72. 76]. — Detta var till Ers Tomasas [hos oss som bodde på bondgården Ers Tomasas] i Storbyn på Österön, dvs. Lilla Rågö.

Inne i stugan kokade folk [i de tillfällen då man inte kokade under ”rovet”] på ”gruvan” framför [bak]ugnen, där hvarn [trä]kolen drogdes ut ugnen ut [dit man drog ut kolen ur ugnen, efter brödbak t.ex. — en uttryckstyp med dubbelt ’ut’ som RgVp tycks ensamma om]. — Tänk, hvad rökot det var i stugan! Folken [människorna] var ”trofasta därföre”, hållfasta, motståndskraftiga i alla fall: inte var här sjukdomar inte inga-handa [inte gick här sjukdomar av något slag].

Tvärtöver gruvan var där ock[så en] stång, som grytringarna klänktes uppå, hängdes upp på. Bakefter nyare tiden [på senare tid] var där ”trefotar” också, som folken kokade och brådade på, dvs. stekte på. [Man kan lägga märke till, att ’steka’ i alla målen endast betyder ’steka vid öppen eld’.] — Där fanns hål i muren gjorda, [på] bäggjar sidorna [om] ugnsmunnen upp-över gruvan, där stångändarna var uti. — ”Dylikst”, på så vis, var det hos Ers Tomasas förr i gammaltiden. Det må alla rum uppå Öarna var dyliks samma mod, dvs. det torde väl ha varit likadant allestädes på Rågöarna [uttryckets imper-

fekt-form är säkert styrkt, även från Vippal; den har väl sin grund i frasens imperfekt-betydelse — hur i estn?]; röken kom in i stugan. Gammaltidens väggar var bara ”os allt”, sot överallt.

Utekökan byggdes av flisor, dvs. kalkstenshällar, och gjordes dyliks samma nog uti [inreddes nog på samma sätt, med eldstack och rovf] som uti förstugorna. Folken rev då bort ut[ur] förstugorna roven och förde i utekökorna dem — en för RgVp utmärkande ordföljd, ej helt utan paralleller i de övriga målen. — Vår far tog också dörren, som var mellan förstun och eldstacken, och lät, dvs. placerade, henne för utekökan, som byggdes på gården. — I förstukökan minns jag att mor brukade vaska mjölkbyttorna. Då var, då hade man ännu trämjölkbyttor. — [Rg *trā möLk-bittar* är ett ”3-ledat 2-ords” av typ som är rätt allmän i alla målen (se förf i Svenska Landsmål 1958 s. 15). — Jfr estn *piima pütt* ”mjölks-bytta” med *puust piimapütt* ”av trä mjölks-bytta”.]

Här har jag låtit kommentaren flyta in direkt i översättningen, för att ge särskilt en rikssvensk läsare — och sådana blir även estlandssvenskarna efter hand — en påminnelse om hur intensivt ett textstycke behöver kommenteras för att inte orsaka mängder av missförstånd.

Och så en liten skämthistoria: om dagöboarna och vällingen.

Tär var trī dāgesbo, som ’a gae ita till äin bōn, o bōn ha gäve vällng, o vällngn ha vare häitan. — Först man ha doppa spān ite o småka. Så ha’n såva: Himlen e häuan. — Än man ha doppa spān ite o såva: Vārde e bräia. — Trē man ha doppa spān ite o småka o såva: Vārde e fulla mä skälmar. —

Så ha bōn bLuve stāand mä bār äuar: Kånfire ita itt nē? — Så ha äin såva, än vällngn e häitan. O så ha t̄ai aller birja lē, o lōe så länge tāt-t’l vällngn ha bLuve is-kāldan.

Där var tre dagö(s)boar som hade gått [att] äta till en bonde [hos h-m], och bonden hade givit [dem] välling, och vällingen hade varit [alltför] het. Förste mannen hade doppat ”spänen”,

träskeden, däruti och smakat. Så hade han sag(a)t: Himlen är hög. — Andre mannen hade doppat skeden däri och sagt: Världen är bred. — Tredje mannen hade doppat skeden och smakat och sagt: Världen är full av skälmar. — Då hade bonden blivit stående ”med bär-ögon” [ögon runda som bär]: Hvanföre äta inte ni? — Så hade en sagt att vällingen är [bra] het. Och då hade de alle börjat le, dvs. skratta högt, och [de hade] lett så länge, därtill (dvs. tills) vällingen hade blivit iskall! —

Slutligen skall vi ha lite rickulsvenska. Läs ng som ng + g.

Källskog Mats-far och hans stora bock.

Källsko Mats-fār var opa sin tī frām skarpast männe. Han had mång nammon. Nōrda-ūt kalla eiste ’n *Hindriku-Mats* [Källskog ställe kallades av gammalt *Händorsa*, fast Mats var fjärde led från *Hindre*k]; vippaL-svānske sa *Hindērks-Mats*, rikle *Källsko Mats-fār*, noka-svānske *Källsko päre-Mats* o noka-eiste *Piumātsa pere Mats*. — Han var gamLan krēar: kund lhā e māte o kund sūp ūr ’e mā, @ bLixta. Bibels-läsendor o skrīv-kunnendor vār, som änt māngan man e vėlde, o eista — he som sja var han tīens stōr undre — hān had vare som vatne kLār. — Kēndor ive allt vār, o e all väga-krōa milla HāšoL o RāvōL visst da namne gānom hans mike raisar mā hōs-krām, o milla mā sin ai bockar o oxar o sin honong. — Skarpan skitt, gōan smē o trā arbets-man vār vare. — Han tīen brūkast ’e skāpps-rēv, om noart strānda mā hēste opa grōnena uta-färe, o tār var han änt hāldor ingan tī saindor te gā opa jan-hogg, fast ’n all stāl had säx-siū fārst te siōen.

Tār som ’en hoila opa sin raisar, så tō ’en än sūp mā, o ät-torst utafār RāvōL ver Svart-Beicken opa Katt-rōmpa, fārst stūana mot RāvōL. Tār var än stōran hoil-plats. Tār skuld man sja vask väga-dāmbe ā se, än man tōrst gå in te stāen. — Ut te Svartbeicks krōen bruka jā RāvōLs kadaka-sakse kōma opa sūp o fār te få smād lānnse fār socka o skūa. — Opa han tīen had änt lānnse än have stivLar opa fōta. —

O nuh ain hēst, tā bock-raisa vār, tā bruka all-tī mike foLk våra ūt frām vėlde opa ain gång. Eiste bruka sai, änn svānske

vor räddor som häser. — Källsko Mats-fār var hån gånge fårst-kērar, o han had stērst bocken mā, som en kund våra haLvnanst lite stoltor ive. Sin aike o bocken ställt 'n utafār dānna. — Nu tā sja statse bārja väll üt ur krōen, var dor än e hōpen, som var drīstata o näsa-vīsa än tjārōr — än härr mä häšing om hāš'n. Han gick fram te stōr bocken, t@ e boā hōna mä händre o skåka. — Mats-fār var han man som änt villd läta narr se — o änt häldor sin stōr bock, som var treittor frām lāng vēgen opa åtete-nitte fārst. Han skvā all-vārlet opa stats'n o fråoa opa raina eist: "On tal sinu isa nägu?" — 'Härn tin fārs anlät?' [Liknar han far din??] — Bāra nō had stats'ns händre lhuppe ā bock-hōna, o änt had 'n vita sai häldor ingat ord. — Tār ver krōen had dor jamt bruka stā fōr-män o hoil aikja, o stats'n had bāra veifta ätt fōrman o kērd!

Översättning och kommentar:

Källskog Mats-far — berättarens farfars far — var på sin tid bland de skarpaste männen. Han hade många namn. Norr ut kallade esterna honom Hindriku Mats (Mats från Hindreks ställe), vippalsvenskarna sade Hinderks-Mats, ricklerne [hans svenska grannar] Källskog Mats-far, nuckösvenskarna [blandade med ester] Mats från Källskog perja [hemman], och nucköesterne sade 'Mats från stället Piiumätsa'. Han var gammal krögare [för "hovets" räkning]: kunde slå i måttet och kunde supa ur det med, "o-blinkad", utan att blinka. Bibelläsen och skrivkunnig var han [till adjektivet på *-en* läggs maskulint *-r*, varpå *d*-inskott inträder mellan *n* och *r*] som inte mången i "väldet" [kommunen; jfr estn *vald*, *valla*], och "estan", estniska språket — det som ju var den tidens stora undret [att han behärskade den] — den hade varit som vattnet klar [i hans mun]. — Känd(er) över allt var han, och i alla vägakrogarna mellan Hapsal och Reval visste de namnet genom hans många resor med "hovs-kram" [herrgårdsgods], och emellanåt med sina egna bockar och oxar och sin honung. — Skarp skytt, god smed och träarbetsman var han varen, hade han varit. — Den tiden brukades det skepps-röva [strandrov], om något strandade om hösten på grunden(a) utanför, och där var

han inte heller ingen tid [någonsin] sen till [att] gå uppå järnhugga, för att hugga loss järnskrot, fast han "alla ställe" [åt alla håll] hade 6—7 verst [ungf = km] till sjön.

Där som han hvilade på sina resor, så tog han en sup med, och efterst [till sist] utanför Reval vid Svarta Bäckten uppå Katrumpan, de första stugorna mot Reval. Där var en stor hviloplats. Där skulle man så vaska vägadammet av sig, [så] att man tordes gå in till staden. — Ut till Svartbäckskrogen brukade ju Revals "kadaka-sakserne" ['enbusk-tyskarna', ester som ville vara "tysker", herrskap] komma för att supa och för att få smäda "landserne" ['lantisarna'] för sockarna och skuarna, långstrumporna och hudskorna. — Den tiden hade lantfolket inte än haft stövlar [snörkängor] på fotarna, fötterna.

Och nu en höst, då bock-resan var, då brukade alltid mycket folk vara ute från kommunen på en gång. Esterna brukade säga, att svenskarna voro rädda som "haser", som harar. — Källskog Mats-far var den gången först-körare, och han hade största bocken med, som han kunde vara halvnanades lite stolt över, halvt om halvt lite högfärdig för. Sin ök, sin häst, och bocken ställde han utanför dörrn. — Nu då så "stadserne", stadsherrarna, började välla ut, strömma ut, ur krogen, var där en i hopen som var dristigare och näsvisare än de andre — en herr med hälsing om halsen [eg. hundhalsband, böndernas hänsord för krage]. Han gick fram till [den] store bocken, tog i båda hornen med händern och skakade. — Mats-far var inte den mannen, en sådan man, som ville låta narra sig, göra sig till andras driftkucku, och inte heller sin stora bock, som var trött av [den] långa vägen på 80—90 verst. Han skådade [så] allvarligt på "stadsen" och frågade på ren est[nisk]a: "On tal sinu isa nägu?" — 'Liknar han far din? [Känner du dig släkt med honom?]' — Men nog hade stadsherrns händer sluppit av, lyckats komma loss, från bockhornen, och inte hade han vetat säga heller inget ord, ett enda ord. — Där vid krogen hade där jämt brukat stå formän med, några droskkuskar också, för att hvila ök(j)arna, och stadsherrn hade bara "veftat", vinkat efter formän och kört!

Mycket mera kunde finnas att förtälja för estlandssvenska läsare om upsalaundersökningen av bygdens andliga och materiella folkkultur. Men det får vara nog för denna gången. En enda sak ville jag tillägga. Då man läser om sig och sitt, så brukar det alltid infinna sig tankar med invändningar och önskemål om annat eller mera. Händer det så för någon läsare, så var då vänlig att gripa en penna, skriva ner tankarna och sända dem till Landsmålsarkivet, Östra Ågatan 27, 753 22 Upsala. De skall bli vänligt och respektfullt mottagna och omsorgsfullt prövade. — Och därmed en rent personlig hälsning till alla mina meddelare — kunniga, hjälpsamma, tålmodiga.

Litteraturanvisningar

Ordböcker

- Danell, Gideon. Ordbok över nucköålet (citeras Danell). 1951
 Freudenthal och Vendell, Estländsk-svensk ordbok (Fr/V). 1886
 Vendell, Herman. Ordbok över de östsvenska dialekterna (ÖO). 1904—07
 Wessman, V E V. Samling av ord ur östsvenska folkmål (Wessm). 1925—32
 Tiberg, Nils. Estlandssvensk ordbok, mskr på oktavkort, Landsmålsarkivet, Upsala
 Några andra verk som ha berörts i uppsatsen
 Blumfeldt, Evald. Estlandssvenskarnas historia (i En bok om Estlands svenskar I). 1961
 Danell, Gideon. Nucköålet (Nm). 1905—34.
 Freudenthal, A O. Upplýsingar om Rågö- och Wichterpalområdet. 1875
 (Grundar sig på notiser av Ivar Othman och Vendell. Skiljer ej klart mellan målen; märk: ”-målet”, om tre klart åtskilda.)
 Geijer, Herman. Tilljämningens och apokopens utbredningsvägar. 1921
 Hesselman, Bengt. Stafvelseförlängning och vokalkvalitet. 1902
 Hultman, O F. De östsvenska dialekterna. Hfors 1894
 Hultman, O F. Efterlämnade skrifter 2. Hfors 1939
 Johansen, Paul. Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. 1951
 Karlgren, Anton. Gammalsvenskby, land och folk (i Svenska landsmål B 27). 1927—40
 Karlgren, Anton. Uttal och böjning i gammalsvenskbymålet (i SvLm B 56). 1953

- Koiv, Jakob. De svenska dagböndernas kamp för sina fri- och rättigheter 1662—1685 (i Svio-Estonica 10). 1951
- Moberg, Carl-Allan. Bröllopsmusiken på Runö (i Studier tillägnade Sven Salén, Skrifter utg av Svenskt visarkiv 2). 1960
- Perklén, Selim. Texter [på nuckö- resp. ormsösvenska], utg. Danell (i Svio-Estonica 11 och 12). 1952. 1954
- Pihl, Carin. Överkalixmålet 1. 1924
- Russwurm, Carl. Eibofolke 1—2. Reval 1855
- Söderbäck, Per. Rågöborna (med uppsats av Johannes Pöhl s. 313—321 och språk uppsats av Tiberg s. 327—356). 1940
- Talve, Ilmar. Carl Russwurms brev till Artur Hazelius (i Svio-Estonica). 1949
- Tiberg, Nils. Estlandssvenska språkdrag (i Estlandssvenskarnas folkliga kultur [=EFK] nr 6). 1962
- Wessman, V E V. Ursprungligt kort vokal etc. (i Folkmålsstudier 9, nr 3 s. 63). Hfors 1943

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU
AR.